

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
KÖZGAZDASÁGTANI DOKTORI ISKOLA

**KORLÁT ÉS MENEDÉK – EGY VÁROSI DESZEGREGÁCIÓS FOLYAMAT
ELEMZÉSE A TÁRSADALMI TŐKE VIZSGÁLATÁN KERESZTÜL**

Doktori értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Málovics György
egyetemi docens
Dr. habil. Bajmócy Zoltán
egyetemi docens
SZTE Gazdaságtudományi Kar
Kutatóközpont

Készítette:

Méreiné Berki Boglárka
Szegedi Tudományegyetem
Gazdaságtudományi Kar
Közgazdaságtani Doktori Iskola

Szeged, 2021

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom témavezetőimnek, Málovics Györgynek és Bajmócy Zoltánnak, akik szakmailag és emberileg is támogatták munkámat.

Köszönöm az építő javaslatokat bírálóimnak, Csillag Sárának és Jelinek Csabának. Nagyon sokat tanultam nekik köszönhetően.

Köszönettel tartozom a SZTE-GTK Kutatóközpont tagjainak: Bajmócy Zoltánnak, Gébert Juditnak, Juhász Juditnak, Málovics Györgynek és Mihók Barbarának, illetve a Kutatóközpont tagjain túl Pataki Györgynek és Remus Cretannak az inspiráló közös munkákért, beszélgetésekért.

Köszönöm a Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar munkatársainak a szakmai támogatást és azt, hogy részese lehetek ennek a közösségnek.

Kutatásom nem jöhetett volna létre a családom segítségével nélkül. Köszönöm férjemnek a lelki támogatást és a sok finom kávét. Köszönöm szüleimnek, testvéreimnek, hogy (majdnem) mindig bíztak abban, hogy meg tudom csinálni és, hogy jó helyen lehettem a gyerekeim, amikor dolgoznom kellett. Köszönöm Gyurkának és Áginak, hogy megértőek voltak, amikor le kellett mondani az Anyával együtt töltött időről.

Köszönöm Évának, Lacinak és családtagjaiknak, hogy megosztották velem történetüket, érzéseiket, küzdelmeiket és, hogy családjukba fogadtak. Köszönöm Julinak és Tibinek a közös beszélgetéseket, a barátságukat, a bizalmukat, a kutatásomban nyújtott segítséget, a finom ebédeket és a házi készítésű meggybort. Köszönettel tartozom Nagy Mihálynak a közös előadásokért, a beszélgetésekért, a kutatásomban nyújtott segítségért és a rengeteg fuvarért. Köszönöm Sárinak, Józsinak, Búza Palinak és István bácsinak a bizalmukat, és remélem, hogy már egy jobb helyről figyelik ezt a világot. Köszönöm a bizalmat és az elfogadást a közösség minden tagjának.

Köszönet a patrónusoknak, és azoknak a szakembereknek, akik kutatásom során tudásukkal, tapasztalataikkal gazdagították disszertációm.

Köszönöm barátaimnak, zenésztársaimnak, hogy segítettek abban, hogy néha kicsit el tudjak távolodni munkától és ki tudjak kapcsolni, amikor már túl sok gondolat volt a fejemben.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	7
2. Szegregáció és antiszegregáció.....	13
2.1 A szegregáció fogalma	14
2.2. Szegénység, underclass diskurzus	16
2.3 A szegregált lét jellemzői, okai, következményei és ezek keveredése	18
2.4 Az informalitás szerepe	22
2.5 A szegregáció etnikai vonatkozásai.....	24
2.6 Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és antiszegregációs szakpolitikák Magyarországon	27
2.7 Társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló beavatkozások elemzése (mixing policy)	33
3. Társadalmi tőke.....	41
3.1 A megközelítésmód indoklása	41
3.2 A legjelentősebb társadalmi tőke elméletek.....	46
3.3 A társadalmi tőke szakirodalmának kritikai rendszerezése és a definiálás nehézségei.....	48
3.4 Elméleti keretrendszer lehatárolása - Tipológiák rendszerezése, a dolgozat társadalmi tőkéhez kapcsolódó fogalomhasználatának tisztázása	53
3.5 Az elméleti rész összefoglalása.....	60
4. Eset és módszer.....	63
4.1 Kontextus, esetleírás, akciók.....	64
4.1.1 Történet.....	64
4.1.2 A Cs. sor lakhatási, demográfiai jellemzői.....	65
4.1.3. A bontás	67
4.1.4 A RAK folyamat akciói:	70
4.2 Módszertani megközelítés - A részvételi akciókutatás (RAK).....	73
4.3 Az adatgyűjtés jellemzői, módszerei és a kutatás korlátai	80
4.4 Adatelemzés	85
5. Eredmények – jellemzők a deszegregációs folyamat kezdete előtt	92
5.1. „Ha egybe tömörülnek az se jó, de külön-külön is elveszünk egymás nélkül” – a megkötő társadalmi tőke	92
5.2 „Ha arra mész Bogi, csak úgy, mint te fehérbőrű, kérdezd már meg, van-e albérlet kiadó! – áthidaló társadalmi tőke	103
5.3 „...jól jegyezd meg, aki a mai napig is, éveken keresztül foglalkozik a cigánysággal, az jó ember.” – az összekapcsoló társadalmi tőke.....	112
6. Eredmények - A deszegregációs folyamat bemutatása, a társadalmi tőke szerepe a folyamatban.....	126
6.1 „...ilyen közösségből nehéz kimenni, meg újrakezdeni az egészet” – a megkötő társadalmi tőke erodálódása.....	135

6.2 „...ott nem úgy kell élni. A magyar, az nem tudja, hogy kell alkalmazkodni a gyerekekhez.” – az áthidaló kapcsolatok kialakulásának nehézségei	140
6.3 „Az életünket tettük fel erre a költözésre, és ehelyett csak annyit kaptunk, hogy te maradj kussba” – az összekapcsoló társadalmi tőke hiánya	143
6.4 A társadalmi tőke hatása a deszegregációra.....	147
7.Összegzés, az értekezés tézisei	151
Felhasznált irodalom.....	162
Mellékletek.....	180

Ábrák jegyzéke

1. ábra	Az értekezésben alkalmazott elméleti kategóriák.....	62
2. ábra	A szegregátum bontási folyamata 2020 augusztusig	68
3. ábra	Az adatgyűjtés folyamata	83
4. ábra	Az elemzés logikája	89

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat Szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya a roma és a nem roma népesség körében (százalék, 2013-2018).....	26
2. táblázat A mixing-policy-hez kapcsolódó projektek jellemzői és tapasztalatai.....	38
3. táblázat Csoporton belüli és csoporton kívüli kapcsolatok rendszerezése	59
4. táblázat A vizsgált szegregátum demográfiai, foglalkoztatási és lakhatási mutatói a városi mutatókkal összehasonlításban (2011)	67
5. táblázat A megkötő társadalmi tőke biztonságot adó és korlátozó ereje.....	102
6. táblázat Az érintettek lakhatási helyzetének változása a deszegregációs folyamat eredményeképpen	133
7. táblázat Az érintettek lakhatási helyzetének és társadalmi tőkéjének változása a deszegregációs folyamat eredményeképpen	146
8. táblázat A társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok és azok hatása a deszegregációra	149

1. Bevezetés

Magyarországon legalább 1633 olyan település vagy településrész található a jelenleg elérhető, legátfogóbb hazai kutatások alapján, ahol a szegénység koncentrációja különösen magas. Itt megközelítőleg 300 000 ember él (ez az ország lakosságának körülbelül 3 százaléka) (Domokos – Herczeg 2010). Ezeket a területeket a hazai szakpolitikai diskurzus szegregátumnak nevezi.¹

A hazai és nemzetközi szakirodalomban számos olyan kutatással találkozhatunk, melyek azt bizonyították, hogy a szegregált körülmények között (a nemzetközi szakirodalom fogalomhasználatához jobban igazodva gettókban, slumokban) élők számára a szegregált lét számos korlátot jelent, például a társadalmi mobilitás vonatkozásában. Kemény István és munkatársai által végzett (2004) országos cigánysághoz kapcsolódó felmérés, például kimutatta, hogy az etnikailag szegregált lakókörnyezetben élők munkához jutásának lehetőségei rosszabbak, mint olyan társaiké, akik környezetében nem csak romák laknak. Nemzetközi kutatások is rávilágítottak arra, hogy a szegénység térbeli koncentrációja olyan nemkívánatos jelenségeket hordozhat magában, mint a területi stigma (Wacquant 2007; Cretan et al. 2020) a jó minőségű szolgáltatásokhoz, egészségügyi intézményekhez, munkalehetőséghez való nehezebb hozzáférés vagy a koncentrált bűnözés előretörése (Silverman et al. 2006). A többségi társadalom mellett gyakran a helyi hatóságok is stigmatizálják a szegregátumban élő embereket, rájuk vonatkozólag más szabályokat alkalmaznak, „határon túli területként”² kezelik a szegregátumot (Málovics et al. 2018a). Ezeken túl fontos szerepe lehet a szegregált létnek a negatív társadalmi minták fenntartásában és továbbörökítésében is, ezzel erősen gátolva a társadalmi mobilitást (*negative neighbourhood effect*) (Wilson 1987; Galster 2002; Bolt et al. 2010; Tunstall et al. 2010; Osterling 2007; Manley 2012), bár arról éles vita folyik, hogy ez a szomszédsági hatás oka vagy következménye ezeknek (Bauder 2002; Slater 2013; Manley 2012).

Más tanulmányok ezzel szemben rámutattak arra, hogy a szegregáció nemcsak korlátként jelentkezik, hanem vannak olyan tényezők, amelyek látványosan és fokozottan működnek szegregált körülmények között, így az itt élő családok számára fontos erőforrásokat is biztosíthatnak ezek (Farkas 2012; Wacquant 2001), amelyek a hazai városi roma szegregátumok kontextusában is jelentkeznek (Tóth et al. 2017). Ezeknek az

¹ 2000 fő lakos feletti települések esetében KSH szegregációs mutatója, 2000 fő alatti települések esetében „helyi vélekedés alapján cigánytelepnek vagy cigánysornak tartott településrész”

² 'Beyond the pale' (Harper et al. 2009)

erőforrásoknak nagyon fontos szerepe lehet az itt élő emberek önbecsülése, mindennapi boldogulása, jólléte tekintetében például a reciprocitáson, informalitáson és mint később látni fogjuk az ide kapcsolódó társadalmi tőkén keresztül (Méreiné et al. 2017b). Így tehát a szegregáció egyszerre jelent erőforrást, biztonságot, és esélytelenséget a szegénységi csapda megtörésére.

Látható, hogy a szegregációnak van egy fajta „kétarcúsága”, tehát amellett, hogy nagyon sok nemkívánatos hatás is társul a szegregált léthez, nem mondhatjuk ki egyértelműen, hogy kizárólag csak negatív hatások jelentkeznek a szegregáció vonatkozásában. Ezzel szemben a hazai szakpolitika álláspontja meglehetősen egyértelmű.

2013 és 2014 során valamennyi hazai megyei jogú város kötelező jelleggel felülvizsgálta a fejlesztési dokumentumait. Ezen stratégiai dokumentumok egyike az Integrált Településfejlesztési vagy Integrált Városfejlesztési Stratégia, amelynek kötelező részét képezi az antiszegregációs terv (vagy antiszegregációs program). Ezeknek a dokumentumoknak az elkészítéséhez a Városfejlesztési Kézikönyv ad iránymutatást, amely a szegregációt egyértelműen nemkívánatos és felszámolandó jelenséggént kezeli (Városfejlesztési Kézikönyv 2. Javított kiadás, Méreiné et al. 2017a). Ezt bizonyítja az is, hogy bár uniós források elsősorban a szegregátumok rehabilitációja érdekében hívhatók le, a Városfejlesztési Kézikönyv szerint *„a teleprehabilitációnak a célja mindenképpen a szegregáció további elmélyülésének megakadályozása, lehetőség szerint oldása kell, hogy legyen.”* (Városfejlesztési Kézikönyv 2. Javított kiadás 2009). A dokumentum a városfejlesztés kapcsán egyértelműsíti, hogy egyes városi területek társadalmi összetétele annyira leromlott (bármit is jelentsen ez), hogy *fenntartó rehabilitáció helyett az egyetlen megoldás a telep felszámolása és a lakók integrált környezetbe (városon belül) való elhelyezése. Az anti-szegregációs tervben kijelölt, felszámolásra szánt területen tehát nem célszerű, sőt kifejezetten káros szociális városrehabilitációt megvalósítani.”* (Városfejlesztési Kézikönyv 2. Javított kiadás 2009. (15.-16. o.).

Láthattuk, hogy a szegregáció valóban számos nemkívánatos hatás előidézője lehet, de nem jelenthető ki egyértelműen az sem, hogy a szegregációhoz csak és kizárólag ilyen hatások társulhatnak, hiszen az itt élő családok esetében például számos esetben fontos erőforrásként működhetnek olyan mechanizmusok, amelyek bizonyos mértékben a szegregációval függnek össze. Ezek nagyon fontosak lehetnek a mindennapi túlélés vagy jóllétük szempontjából. Ebből kiindulva, egy ennyire kategorikus álláspont mögött értelemszerűen nem nyílik lehetőség a szegregációhoz kapcsolódó különböző és sokszor ellentmondásos tényezők reflexiójára, pedig nagy szükség lenne rá, mivel hazai

deszegregációs beavatkozások kapcsán a médiumok, civil szervezetek gyakran számolnak be sikertelenségekről, helyi konfliktusokról, vagy éppen újraszegregálódásról³. Ugyanakkor az is elmondható, hogy hazai kontextusban csak elvétve találkozni olyan kutatómunkákkal, amelyek egy telepfelszámolási vagy deszegregációs folyamatot kísérnének figyelemmel hosszú időtávon és ezek tapasztalatait írnák le, ezzel megalapozva esetleg a hazai szakpolitikák újragondolását. Fontos megjegyezni, hogy eleve kihívás egy ilyen folyamat elemzése, hiszen a kutatás alanyai a költözés után rendszerint kikerülnek a kutató látóköréből, ezért nagyon nehéz a beavatkozások tényleges hatásainak nyomon követése (Gordon et al. 2017).

Kutatásom során egyetlen konkrét városi deszegregációs folyamat vizsgálatára fókuszálok, amely 2017 tavaszán kezdődött el, így lényegében disszertációm alapja egy esettanulmány. Azért döntöttem emellett a megközelítés mellett, mert a célom az volt, hogy egy ilyen bonyolult és komplex folyamatot minél részletesebben feltárjak és megismerjek, különös tekintettel a háttérben meghúzódó, rejtett mechanizmusokra. Kutatásom során lehetőségem nyílt az elköltözött családok sorsának nyomon követésére is, hiszen szinte mindegyikjünkkel a költözés óta is rendszeres, személyes kapcsolatban vagyok. A vizsgált deszegregációs folyamat jól illeszkedik a hazai szakpolitikák álláspontjához, mivel egyértelműen elköteleződik a térbeli szegregáció megszüntetésének kívánatossága mellett. A város antiszegregációs tervében kimondja, hogy a szegregátum felszámolását legkésőbb 2029-ig véghez kell vinni, illetve azt is leszögezi, hogy az érintett családok elköltöztetése csak „*integrált lakókörnyezetbe*” történhet.

Bár hazai kutatás csak elvétve található a témában, a nemzetközi szakirodalomban számos olyan kutatással találkozhatunk, amelyek olyan beavatkozásokat vizsgálnak, ahol társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatala volt a cél (Solon et al. 2000; Ludwig et al. 2001; Katz et al. 2001; Lupton et al. 2009; Kearns – Mason 2007; Oreopoulos 2003; Silver et al. 2013; Cheshire 2009; Mugnano – Palvarini 2013). Az ilyen jellegű beavatkozások mögött általában az az elvárás húzódik meg, hogy különböző státuszú emberek olyan kapcsolatot (társadalmi tőkét) alakítanak ki egymással a beavatkozás után, amely erőforrásként működik mind egyéni (például anyagi és nem anyagi erőforrások

³ <https://boon.hu/helyi-kozelet/kik-maradtak-a-szamozott-utcakon-2719549/>
https://avarosmindenkie.blog.hu/2016/06/04/a_hos_utca_lakoi_beleszolest_kovetelnek_a_sorsukba_a_kobanyi_onkormanyzattol
<https://abcug.hu/szeged-cserepes-sor/>

megosztása, társadalmi mobilitás lehetősége), mind pedig társadalmi (például szolidaritás, társadalmi kohézió, társadalmi integráció) szinten. Emellett a szegregáció „kétarcú” mivoltában is komoly szerepe lehet a szegregátumok közösségeire jellemző (megkötő, áthidaló és összekapcsoló) társadalmi tőkének a kapcsolódó kutatások alapján (Méreiné et al. 2017b; Messing 2006; Messing - Molnár 2011a; Messing – Molnár 2011b). Kutatásom során ezért a társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok vizsgálata segítségével értelmezem a szegregáció és antiszegregáció hatásait, vonatkozásait⁴.

Ezek alapján kutatási kérdéseim a következők:

- (1) Milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez etnikailag és osztályalapon szegregált közösségek vonatkozásában?**
- (2) Milyen hatások és mechanizmusok kapcsolódnak a társadalmi tőkéhez az olyan antiszegregációs törekvések esetében, amelyek heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányulnak?**

Az első kutatási kérdésem arra vonatkozik, hogy a vizsgált szegregátumban kik között, hogyan jöttek létre kapcsolatok (társadalmi tőke) és azok milyen szerepet játszottak az érintett családok életében, különös tekintettel a társadalmi mobilitás esélyére. A második kutatási kérdésem egyrészt arra irányul, hogy a deszegregációs folyamat milyen hatással volt ezekre a kapcsolatokra, másrészt arra, hogy miként befolyásolták ezek a kapcsolatok magát a folyamatot.

Míg a gazdasági vagy egyéb materiális tényezők viszonylag könnyen mérhetők, addig a társadalmi tőkéhez olyan sajátosságok, olyan mechanizmusok kapcsolódnak, amelyek sokszor rejtettek maradnak, lehetetlen megragadni pillanatfelvétel-szerűen, vagy annak kontextusából kiemelve. A mérési, elemzési nehézségek még hangsúlyosabban jelentkeznek olyan sérülékeny és zárt közösségek esetében, mint amilyenek az etnikai alapon szerveződő szegregátumok közösségei. Ebből kiindulva kutatásomban kvalitatív módszereket alkalmazok, melyek egy több mint 5 éve tartó részvételi akciókutatási (RAK) folyamatba ágyazódnak be. Ez a folyamat lehetőséget biztosított számomra a kontextus alapos megismerésére, bizalmi kapcsolatok kialakítására, a tabuk ledöntésére a

⁴ Tisztában vagyok azzal, hogy a társadalmi tőke koncepciójának magyarázóereje kevésbé erős több olyan a szegregációhoz, deszegregációhoz kapcsolódó tényező esetében, amelyek a vizsgált folyamat esetében is fontos szerepet játszhatnak (például tágabb intézményi, strukturális környezet, piaci viszonyok), mégis meg kívánom tartani elemzésemnek ezt a fókuszát, így a kutatási kérdéseim is e köré a koncepció köré szerveződnek. Ennek okát a 3.1 fejezet végén részletesen magyarázom.

kommunikációban, közös tanulásra és nem utolsó sorban közös akciókra az érintett családok jelentős részével.

Kutatásom segítségével három egymástól elkülönülő, mégis szorosan összefüggő célt kívánok megvalósítani (a kutatási kérdések megválaszolásán túl).

Értekezésem első célja egy konkrét magyarországi deszegregációs folyamat hosszú távú nyomon követésén keresztül egy **olyan tudományos munka hozzáadása a hazai szakirodalomhoz, amely képes lehet támpontot nyújtani az olyan szakpolitikai kérdések tekintetében**, amelyek a szegregációval, deszegregációval foglalkoznak.

Az második célom az, hogy értekezésemmel **érveljek a transzdiszciplináris megközelítések mellett** a helyi fejlesztések vonatkozásában. Kutatásom sok szempontból a különféle diszciplínák határterületein helyezkedik el. Egyaránt érint gazdaságtudományi, politikatudományi, szociológiai vagy regionális tudományi területeket. Kutatásom során nem törekszem arra, hogy egyetlen paradigma vagy tudományág keretein belül maradjak, a fő célom a folyamat minél mélyebb és átfogóbb megértése és elemzése.

Kutatásom harmadik célja az **érintettek interpretációinak, hangjának kihangosítása** mind az akadémiai, mind a szakpolitikai diskurzusokban. A transzdiszciplináris megközelítésmóddhoz igazodva nem az számít, hogy a tudás, amit becsatornáznak (legyünk bár kutatók vagy döntéshozók) mely diszciplína keretein belül keletkezett, sőt, az sem számít, hogy ez a tudás szakértői vagy laikus tudás, csupán a tudás érvényessége, minősége és mennyisége releváns. Fontosnak tartom, hogy ezen keresztül szakmailag és morálisan is megalapozott döntések szülessenek.

Disszertációm felépítése a következő:

A második fejezetben a **szegregációhoz illetve deszegregációhoz kapcsolódó vonatkozásokat** mutatom be. Elsőnek tisztázom a szegregáció fogalomhasználatát, azt hogy pontosan mit értek az értekezésemben szegregáció alatt, majd ide kapcsolódóan kitérek a szegénységre, ezen belül is az underclass diskurzus legfontosabb jellemzőire és megállapításaira. Ezt követően olyan elméletekkel foglalkozom, amelyek azt járják körül, hogy milyen hatások társíthatók ahhoz, ha valaki szegregált körülmények között él. A szegénység és szegregáció, valamint az ezek enyhítésére tett kísérletek vonatkozásában számos tanulmány foglalkozik az informalitással. Az informalitáshoz kapcsolódó kutatások eredményei egyrészt szoros egybecsengést mutatnak a társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusokkal, másrészt számos strukturális szinten (is) megjelenő mechanizmus esetében erősebb magyarázóerővel bírhat, mint a társadalmi tőke. Ezért ezek ismertetése is megtörténik. Magyarországon a szegregáció etnikai vonatkozásai

megkerülhetetlenek, így a fejezetben bemutatásra kerülnek ezek is. A fejezet részét képezik a hazai térbeli társadalmi egyenlőtlenségek mintázatai és az abban bekövetkezett változások, illetve az antiszegregációhoz fűződő szakpolitikák bemutatása, amelyek átvezetésként szolgálnak a külföldi tapasztalatok ismertetéséhez.

A 2.6-os alfejezetben olyan tanulmányokat elemeztem, amelyek a deszegregációs beavatkozásokhoz kapcsolódnak, nevezetesen olyanokhoz, amelyek **társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló beavatkozásokkal** és azok hatásaival foglalkoznak (mivel a vizsgált eset -a tervek szerint legalábbis- ilyen beavatkozás). A hazai szakpolitikai diskurzussal ellentétben, ezek az elemzések nem tekintenek minden esetben egyértelmű sikerként az ilyen jellegű beavatkozásokra. Egyelőre nem alakult ki egységes vélemény azzal kapcsolatban, hogy ez egy kívánatos és hatékony területfejlesztési stratégia (Solon et al. 2000; Ludwig et al. 2001; Katz et al. 2001; Lupton et al. 2009; Kearns – Mason 2007), netán önmagában csekély haszonnal bíró (Oreopoulos 2003; Silver et al. 2013; Cheshire 2009), vagy bizonyos körülmények között egyenesen káros beavatkozás (Mugnano – Palvarini 2013). A vizsgált esetek, bár különböző kontextusban valósultak meg, mégis szolgálnak néhány figyelemreméltó mintázattal, disszertációmban ezeket gyűjtöttem össze.

A harmadik fejezet alapját a **társadalmi tőke adja**. A társadalmi tőkével kapcsolatban elsőnek fontosnak tartottam a téma elhelyezését a gazdaságtudományok vonatkozásában, mivel nem egy szokványos közgazdaságtudományi témáról van szó. A társadalmi tőke vizsgálatával elsősorban a szociológia diszciplínáin belül találkozhatunk. Itt egyrészt olyan klasszikus szociológiai, gazdaságszociológiai elméletekből indulok ki, amelyek a (köz)gazdasági mechanizmusok társadalmi beágyazottsága mellett érvelnek, majd fokozatosan szűkítem a kitekintést olyan elméletek irányába, melyek konkrétan a társadalmi tőke működésén keresztül képviselik ezt az álláspontot. Ezt követően olyan nemzetközi fejlesztési példákat hozok, amelyek gyakorlati síkon is tudatosan építettek a társadalmi tőkére.

Ez után a társadalmi tőkéhez kapcsolódó teóriákat rendezem. Kutatásom szempontjából fontos, hogy az elméleti háttér alkalmazható legyen a szegregált közösségek működésének, a deszegregáció hatásainak elemzésére, ezért a társadalmi tőke azon megközelítéseit tartom relevánsnak, amelyek a társadalmi tőke tipológiájával (csoporton belüli és csoporton kívüli kapcsolatokkal), a hozzájuk társuló mechanizmusokkal, pozitív és negatív hatásokkal együttesen foglalkoznak (Woolcock 1998; Woolcock – Narayan 2000; Putnam 1995; Füzér 2015; Gilchrist 2009; Messing 2006; Burt 2000).

Ebből kiindulva, a problémaközpontúság elvét szem előtt tartva rendszerezem és állítom párhuzamba azokat a társadalomtudományi elméleteket amelyek a csoporton belüli és csoportokon átnyúló kapcsolatok tipizálásával foglalkoznak de gyakran különböző terminológiát használnak az elméletalkotók (társadalmi tőke, kötések, integráció). A fejezet végén kijelölöm azt a fogalomrendszert, amit a disszertációm során alkalmazok. Csoporton belüli, zárt kapcsolatok esetében a „megkötő társadalmi tőke” terminológiát használok, csoportokon átnyúló kapcsolatok esetében az „áthidaló társadalmi tőke” és „összekapcsoló társadalmi tőke” kifejezéseket használok attól függően, hogy ez a kapcsolat intézményi kereteken kívül (áthidaló) vagy azon belül (összekapcsoló) jön létre.

Az negyedik fejezetben ismertetem a vizsgált telepfelszámolási folyamat pontos kontextusát. Ezt követi a módszertan bemutatása, amely keretén belül részletesen kitérek a részvételi akciókutatás (RAK), mint alternatív társadalomkutatási megközelítés létjogosultságára kutatásom vonatkozásában, majd részletesen és transzparensszerűen bemutatom az adatgyűjtés során alkalmazott módszereket és elemzésem logikáját.

Eredményeim az ötödik és hatodik fejezetekben mutatom be. Az eredmények feldolgozásának szerkezete a két kutatási kérdés alapján történik, tehát az ötödik fejezetben azokat az eredményeket mutatom be, amelyek ahhoz kapcsolódnak, hogy *milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez etnikailag és osztályalapon szegregált közösségek vonatkozásában*. Ezt követően, a hatodik fejezetben válaszolom meg második kutatási kérdésemet, azaz azt, hogy *milyen hatások és mechanizmusok kapcsolódnak a társadalmi tőkéhez az olyan antiszegregációs törekvések esetében, amelyek heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányulnak*. Az eredményeim összegzése után doktori értekezésem téziseivel zárom disszertációm.

2. Szegregáció és antiszegregáció

Ebben a fejezetben egyrészt foglalkozom magával a szegregációval és annak jellemzőivel (fogalomhasználat, szegénység és underclass diskurzus, a szegregált lét sajátosságai, informalitás, etnikai vonatkozások, szakpolitikák és szegregáció). Másrészt, átfogó hazai elemzések híján, nemzetközi szakirodalmi forrásokat elemzek, amelyek olyan beavatkozásokat vizsgálnak, ahol társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatala volt a cél, tehát itt már antiszegregációs céllal létrejött beavatkozások tanulságait veszem górcső alá.

2.1 A szegregáció fogalma

Lakóhelyi szegregációról beszélhetünk abban az esetben, amikor a társadalmi távolságokat, egyenlőtlenségeket az elkülönülő csoportok térben is leképezik (Ladányi 2007). Valójában rendszerint a helyi kontextus dönti el, hogy egy adott városrészt szegregátumként tartanak-e számon vagy sem (Lengyel 2006; Váradi – Virág 2015), ennek ellenére a KSH szerint szegregátumként nyilvántartott városrészeket (sok esetben egész falvakat) többé-kevésbé objektív módon meghatározott területek adják, amelyeket az itt élők iskolai végzettsége, a munkanélküliek százalékos aránya és a szociális juttatásokban részesülők aránya alapján határolják le. Kicsit konkrétan: A 2001-es népszámlálási adatokon alapuló szegregációs mutató szerint (amely meghatározás az értekezés megírásának ideje alatt is használatos) szegregátumnak nevezzük azokat a városi területeket, amelyeken az aktív korú (15-59 év közötti) lakosok legalább 50%-a nem rendelkezik rendszeres munkajövedelemmel, legmagasabb iskolai végzettsége pedig nem haladja meg a 8 osztályt. Szegregációval veszélyeztetett területnek nevezzük azokat a városi területeket, ahol a fenti mutató 40-50% közötti értéket vesz fel. Budapest esetében szegregátum az a terület, amelyen a fent jelzett mutató értéke eléri, vagy meghaladja a 35%-ot. Szegregációval veszélyeztetett a terület, ha a mutató értéke 25-35% közt van. Szegregátumnak nevezzük továbbá azokat a területeket, ahol a rendszeres szociális támogatásoknak a lakossághoz/lakások számához viszonyított aránya eléri a városi (kerületi) átlag kétszeresét. Szegregációval veszélyeztetett területnek tekintjük azokat a területeket is, ahol a rendszeres szociális támogatásoknak a lakosságokhoz/ lakások számához viszonyított aránya eléri a városi átlag 1,7-szeresét.⁵ Magyarországon 1633 szegregátumot határoztak meg 2010-ben, ahol megközelítőleg 300 000 ember él ⁶. Egyéb ismérvek szerinti eloszlásukat tekintve 974 szegregátum (59,6%) községben, nagyközségben, 518 városban (31,7%), 109 (6,7%) megyei jogú városban, 32 (2,0%) pedig a főváros valamely kerületében található. A szegregátumok kétharmada, 66,4%-a (1084) található a település szélén. Közel egyötöde, 19,7%-a (321) a település központjában helyezkedik el, míg 13,9%-ot teszi ki a 228 külterületi telep. Összességében elmondható, hogy a szegregátumok közel 60 százaléka falvakban található. Fontos megjegyezni, hogy a városi és falusi

⁵ A vonatkozó (314/2012. (XI. 8.) kormányrendelet is ez a lehatárolást veszi alapul

⁶ Emlékeztetőül: 2000 fő lakos feletti települések esetében KSH szegregációs mutatója, 2000 fő alatti települések esetében „helyi vélekedés alapján cigánytelepnek vagy cigánysornak tartott településrész”

szegregátumok problémáinak kezelése eltérő beavatkozásokat kíván (Domokos – Herczeg 2010).

Sokszor persze problémás ez a merev lehatárolási rendszer, mert így nem mindig tudják figyelembe venni az egyedi sajátosságokat, a kvantitatív adatok között gyakran elvesznek azok a tulajdonságok, amelyek lényegesek, viszont inkább kvalitatívan lennének megragadhatók (Lennert et. al 2014; Váradi - Virág 2015). Váradi – Virág (2015) azzal érvel, hogy ez a fajta objektív lehatárolás figyelmen kívül hagyja a tágabb társadalmi-gazdasági környezet hatását, a kirekesztettség mélységét, a családok intézményekhez, illetve a többségi társadalomhoz fűződő viszonyát, illetve alkalmatlan arra is, hogy érzékeltesse a szegreátumként meghatározott területek közötti (olykor jelentős) különbségeket. Kutatásukban a helyi kontextus (elsősorban informátorok segítségével történő megjelölés) függvényében azonosították a szegregált területeket. A nemzetközi szakirodalomban a szegregátum kifejezés helyett, inkább a gettó vagy slum kifejezéseket használják a szegénység térbeli tömörülésére. Ezek a kifejezések közelebb állnak a vizsgálat alanyaihoz, mivel a szegregátum nem más, mint a társadalmi távolságok térbeli leképeződése, így ez adott esetben jelentheti egy olyan városnegyed létezését is, ahol csak gazdagok élnek. Számos tanulmány érvel amellett, hogy egységesen érdemes inkább a *társadalmi kirekesztés térbeliségeként* nevezni ezt a jelenséget, utalva arra, hogy ez jóval összetettebb probléma, mint amit a térbeli koncentráció megszüntetésével kezelni lehetne (Slater 2013; Ruiz – Tagle 2013; Olt 2016). Ennek ellenére mégis a szegregátum kifejezés használata mellett döntöttem, mivel a magyarországi diskurzusban, így például a fejlesztési dokumentumokban is ez a kifejezés vált általánossá.

A szélesebb körben használatos „gettó”⁷ kifejezést gyakorta kapcsolják Wacquant (2004, 2012) nevéhez. Wacquant sokkal kifinomultabb és pontosabb definíciót adott erre, mint a magyarországi, tisztán kvantitatív adatokon nyugvó szegregációs mutató. A definíció szerint a szegénység és etnicitás koncentrálódása ugyan a gettók jellemző vonása, de gettóról akkor beszélhetünk, ha az adott terület térben élesen elválik a település többi részétől, az itt élőket a többség társadalom stigmákkal látja el, az itt élő családok nem saját döntésük alapján, hanem valamiféle kényszer hatására költöztek ide, illetve a többségi társadalomtól elkülönülő, párhuzamos intézményrendszert használnak. Wacquant (2007) azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a gettó fogalma nem alkalmazható reflektálatlanul

⁷ Fontos megjegyezni, hogy a kapcsolódó szakirodalom a gettó vagy slum kifejezéseket elsősorban városi területekre alkalmazza, míg a hazai diskurzusban megjelennek falusi szegregátumok, szegregálódó falvak is (Virág 2010).

a különböző kontextusokra – hiszen más folyamatok állnak az észak-amerikai, a nyugat-európai vagy éppen a kelet-közép-európai kirekesztés háttérében, illetve eltérő mértékű a kisebbségek elszigeteltsége is (Kusmer 1997). Ugyanakkor egyetértve más kutatókkal (pl. Váradi - Virág 2015) a kelet-európai roma népesség szegregátumokban élő részét illetően a polarizációs folyamatok és az integráció nehézségei miatt érvényesülni látszanak gettó kialakulásának alapvető jegyei.

Kutatásomban, bár a szegregáció kifejezést használom, mégis ezt a definíciót tartom megfelelőbbnek, ezért mikor szegregációt említek, Wacquant gettó definíciójából indulok ki.

2.2. Szegénység, underclass diskurzus

Az előző alfejezetben szó volt arról, hogy lakóhelyi szegregációról abban az esetben beszélhetünk, amikor a társadalmi távolságokat, egyenlőtlenségeket az elkülönülő csoportok térben is leképezik (Ladányi 2007). Megjegyeztem azt is, hogy a magyarországi diskurzusokban amikor szegregációt említenek, akkor szinte kizárólag a szegénység térbeli tömörülésére gondolnak. Viszont a szegénység, azon belül is a mélyszegénység pontos definiálása számtalan módszertani nehézségbe ütközik és az elfogadott definíciók szinte minden esetben konszenzuson alapulnak. A szegénység meghatározása történhet objektív (Rowntree 1901; Townsend 1989) vagy szubjektív módon (Sen 2003), abszolút (Rowntree 1901) és relatív (Coudouel 2002) mutatók mentén. Az is számít, hogy valaki rövid ideig, vagy tartósan számít szegénynek (Spéder 2002, Ferge 2007). Értekezésem keretein belül nem foglalkozom ezeknek az elméleteknek a részletes bemutatásával. Az általam vizsgált közösség (szegregált körülmények között élő romák) rendszerint minden definíció szerint szegénynek minősülnek.

A koncentrált szegénységhez gyakran kapcsolják az „**underclass**” kategóriát. Úgy gondolom ez sokkal szemléletesebben társítható a szegregált közösségekhez kapcsolódó sajátosságokhoz. Az „underclass” fogalomhasználata jelentős változásokon ment át a XX. század második felétől kezdve. A terminus első megjelenére Myrdal (1963) munkájához köthető. Myrdal az első hullám képviselője volt. Ekkor az underclass megjelenését elsősorban **strukturális okokra** vezették vissza. Myrdal megjegyzi, hogy a második világháború után bizonyos társadalmi csoportok, jellemzően a városi slumokban, illetve egyéb belső nyomornegyedekben élő afroamerikaiak, kimaradtak a háború utáni fejlett kapitalizmus nyújtotta, egyre növekvő jólétből (Ladányi – Szelényi 2004). Az első hullám

képviselői között szokták még említeni Oscar Lewist, aki akaratán kívül bevezette a második hullámnak „megágyazó”, „szegénység kultúrája” kifejezést. Fontos megjegyezni, hogy a második hullám képviselőivel ellentétben Lewis is alapvetően a strukturális okokat teszi felelőssé. Ő a szegénység kultúrájának kialakulását egy védekezési mechanizmusként értelmezi, amely az egyetlen, a túlélés érdekében adható válasz a strukturális anomáliákra (Lewis 1968).

Az underclass diskurzus második hullámát teljes átfordulás jellemezte a strukturális okok felelőssé tételéről az egyéni viselkedés bírálata irányába. Ez a behaviorista irányvonal elsősorban a szegények viselkedését teszi felelőssé a kapcsolódó problémák vonatkozásában, amely speciális és a szegénység kultúrájához kapcsolódik (Levy 1977; Russel 1977). Az irányzat követői úgy vélik, hogy a probléma a jóléti államtól való függésben gyökerezik és ennek a függésnek a megszüntetésével számolható fel, amely a szegények viselkedésének megváltozásának első lépése lehet. Ez az irányzat tette az etnicitást is az underclass döntő jellemzőjévé elsősorban a városi gettókban, szegénységben élő afroamerikaiak vonatkozásában. Ez a megközelítésmód alapvetően az áldozatokat teszi felelőssé nyomorukért, épp ezért rengeteg bírálat is érte (Aponte 1990; Stewart 2001a, 2001b; Ladányi – Szelényi 2001, 2004).

Egyfajta válaszként jelentkezett erre az underclass diskurzus harmadik hulláma, amely amellet az álláspont mellett érvel, hogy a szegénység kultúrája nem oka, hanem következménye a szegénységnek és a szegregációnak, amely strukturális okokra vezethető vissza (Wilson 1978, 1987; Ladányi – Szelényi 2001, 2004; Massey – Denton 1993). Bizonyítja ezt a tény is, hogy általában minden nagy társadalmi és/vagy gazdasági átalakulást követően fokozódik az underclass jelenség (ilyen például a piacgazdaságba való átmenet). Ez a diskurzus annyiban különbözik az első hullámtól, hogy bár szintén megjegyzi, hogy az emberek értékrendje, viselkedése és kultúrája nem oka, hanem következménye strukturális helyzetüknek, ezeknek mégis jelentőséget tulajdonítanak a szegénység újratermelődésében, és visszahatnak arra, tehát ezek a túlélési stratégiák egyben reprodukciós mechanizmusok is. Ez alapján elmondható, hogy a szegénység kultúrája egyszerre oka és következménye is lehet a szegénységnek amellet, hogy a strukturális tényezők az elsődleges elindítói a problémának. Ladányi – Szelényi (2004) ennek nyomán megjegyzi, hogy a „szegénység kultúrája” nem független, hanem közbejövő változó.

A főbb underclass diskurzushoz kapcsolódó elméletek egybecsengései nyomán (Myrdal 1963; Wilson 1978, 1987; Ladányi – Szelényi 2001, Massey – Denton 1993)

Ladányi – Szelényi (2004: 16. o.) a következő tényezőket sorolja az underclass kritériumaihoz:

- Térben elszigetelten, etnikailag szinte teljesen homogén gettókban élnek, amelyek még azon, az underclass magvát alkotó etnikai csoport tagjainak lakóhelyétől is elkülönülnek, akik gazdaságilag kicsit jobb helyzetben vannak;
- a többségi társadalom gyakran „kívülállónak”, „nemkívánatosnak”, „haszontalannak” tartja e csoportokat, mert „nem járulnak hozzá a társadalom gyarapodásához”, hanem „segélyen, támogatáson élnek”;
- az underclass családok gyermekei is jó eséllyel ugyancsak szegregált, mélyszegény körülmények közt élik le életüket – azaz körükben nagyon alacsony az (intra- és intergenerációs) társadalmi mobilitás szintje.

Fontos megjegyezni, hogy gyakran komoly viták kísérik az „underclass”, mint fogalom használatát is (példaként Stewart – Ladányi, Szelényi vita) többek között azért, mert maga a fogalomhasználat is előítéletekhez, stigmatizációhoz vezethet illetve a kritikusok rávilágítanak annak problematikusságára is, ha az Egyesült Államokból származó fogalmat a kelet-európai viszonylatokban próbáljuk alkalmazni, hiszen bőven akadnak eltérések a két terület között. (Stewart 2001). Ezekre természetesen nagyon fontos reflektálni, azonban mindezeket figyelembe véve mégis úgy gondoltam, az underclass-diskurzus jól alkalmazható a szegénység és szegregáció kapcsolatának megragadásaként, hiszen ha figyelmesen végignézzük az underclass kritériumait, szembetűnő hasonlóságokra bukkanhatunk Wacquant (2004, 2012) gettó definíciójával összehasonlítva. Visszakanyarodva hozzá látható, hogy ő is a alapvetően a strukturális kihívásokra adott válaszként értelmezi a gettósodást. Disszertációmban én is ezt az álláspontot tartom érvényesnek.

2.3 A szegregált lét jellemzői, okai, következményei és ezek keveredése

Láthattuk, hogy a szegénység és szegregáció és az ehhez a helyzethez kötődő túlélési mechanizmusok elsősorban strukturális anomáliákra adott válaszok, amelyek reprodukciós szereppel visszahatóan újratermelik ezeket a problémákat és generációról generációra konzerválják ezeket. Nem foglalkoztam még azonban részletesebben azokkal a jelenségekkel, amelyeket a szegregált lét eredményez és gyakorol hatást az itt élő emberek életére. Természetesen az okok és a következmények nem válnak el ennyire élesen

egymástól, épp ezért gyakran előfordul, hogy ezek némileg keverednek, hiszen pont ez a körköröség termeli a „szegénységi csapda” jelenséget is, amely elmélyíti a kilátástalanságot és szinte lehetetlenné teszi a társadalmi mobilitást az érintettek számára.

Wilson (1987, 1991) egyértelmű összefüggést mutatott ki a szegregátumok és a rosszabb életlehetőségek között. Úgy véli, hogy a földrajzi mintázat a szegregátumok esetében egyértelműen hatással van az egyének életére és integrációs lehetőségeire (például a negatív szomszédsági hatásokon, a silányabb minőségű szolgáltatásokon vagy a stigmatizáción keresztül). Slater (2013) ezt az összefüggést megfordította. Ő alapvetően egy neo-marxista álláspontot képvisel, amely alapján úgy gondolja, hogy a térbeli szegregáció strukturális anomáliákra adott válasz, azaz ahelyett a kérdés helyett, hogy „miként befoláysolja a hely, ahol élünk az életünket” sokkal inkább azt a kérdést kellene feltennünk, hogy „miért élünk ott, ahol élünk”.

A gettók, szegregátumok világa számtalan módon járul hozzá a szegénységi csapda fennmaradásához. A gettók „etnikai börtönök”, amik elzárják a stigmatizált népességet (Wacquant 2001, 2008). Más tanulmányok amellet érvelnek, hogy nem csak a társadalmi távolság eredményez fizikai szegregációt, hanem a fizikai szegregáció is társadalmi távolság kialakulásához vezet, az etnikai szegregáció pedig aláássa az érintettek relatív pozícióját a többséggel szemben (Massey et al. 1987; Massey - Denton 1998).

Kemény István és munkatársai (2004) végezte országos roma-kutatása például kimutatta, hogy az etnikailag szegregált lakókörnyezetben élők munkához jutásának lehetőségei rosszabbak, mint olyan társaiké, akik környezetében nem csak romák laknak. Ezt megerősítették nemzetközi vonatkozásban is (Bereményi – Carrasco 2015; O’Nions 2010; Van Baar 2012; Messing – Bereményi 2017), továbbá arra is rávilágítottak, hogy a jó minőségű szolgáltatásokhoz, egészségügyi intézményekhez, munkalehetőséghez való nehezebb hozzáférés vagy a koncentrált bűnözés előretörése egyértelműen jellemző a szegregátumok világára (Silverman et al. 2006). Ahogy arról szó volt, fontos szerepe van a negatív társadalmi minták fenntartásában és tovább örökítésében is, ezeket a szakirodalomban gyakran „*negative neighbour effect*”-ként említik (Wilson 1987; Ellen – Turner 1997; Galster 2002; Bolt et al. 2010; Tunstall - Lupton 2010; Osterling 2007). Erre a jelenségre azonban mindenképp érdemes kritikailag reflektálni (Manley 2012). Egyrészt maga a fogalom használata is erős stigmatizációs mechanizmusokat indíthat el, amelyre gyakran ráerősít a média és a politikai közbeszéd is (Bauder 2002). Másrészt bizonyítékot főleg a kvalitatív kutatások szolgálnak ennek a jelenségnek az esetében, a kvantitatív

kutatások meglepően kevés bizonyítékot találtak erre (Cheshire 2007), illetve itt sem szabad figyelmen kívül hagyni az ok-okozati összefüggések viszonyát (Slater 2013).

Wacquant (2007) átfogó módon foglalkozott a szegregátumokkal a területi stigmatizáció vonatkozásában. Rámutatott, hogy a korábbi források is elkülönítő módon, szimbolikus térként kezelik a gettókat, szegregátumokat. Ide kapcsolódnak azok az elméletek, amelyek „büntetett zónaként” (Pétonnet 1982 [Wacquant 2007]), „határon túli területként” (beyond the pale jelenség) (Harper et al. 2009), „underclass körzetként” (Ricketts – Sawhill 1968) foglalkoznak a szegregátumokkal. Ezekkel azért fontos foglalkozni, mert rámutatnak, hogy amellet, hogy a többségi társadalom szemében is megjelennek ezek a stigmák, ehhez gyakran társul az is, hogy a hivatalos intézmények is eltérő módon kezelik ezeknek a területeknek a problémáit. Ezzel részletesebben a következő fejezetben foglalkozom, illetve később látni fogjuk azt is, hogy ez a vizsgált szegregátum esetében is szembeűnő, amely így egyrészt az érintettek részéről tovább erősíti a többségi társadalommal és a formális intézményekkel (és azok képviselőivel) szembeni bizalmatlanságot, másrészt komoly társadalmi igazságossági dilemmákat is felvet (Málovics et al. 2014). Ez a megkülönböztetés olyan pszichológiai hatásokkal is járhat, mint a büntudat, szégyenérzet, alacsony szintű önbecsülés, tehát maga a szegregáció összességében eredményezheti az alacsonyabbrendűség akut érzését is (Pétonnet 1982 [Wacquant 2007]). Bourdieu [1993] (1999) is megjegyezte, hogy a stigmatizált lakóhely szimbolikusan lealacsonyítja az ott élőket.

Látható tehát, hogy a szegregált létnek számos vonatkozása ismert és az ok-okozati tényezők keverednek, nem válnak el élesen egymástól. Olt Gergely (2016) Ruiz – Tagle (2013) gondolatmenetét követve úgy véli, hogy ezek az ok okozati összefüggések sokkal strukturáltabban megragadhatók, ha egyrészt a szegregáció (ezzel együtt deszegregáció), mint fogalom alkalmazását kiterjesztjük és helyette inkább a társadalmi kirekesztettség térbeliségét használjuk. Ennek 4 dimenzióját különböztethetjük meg, amelyből csak az első kapcsolódik a fizikai elkülönüléshez. Ezen túl fontos kérdés még, hogy milyen funkciók érhetők el az érintettek számára (funkcionális dimenzió), milyen esélyekkel bírnak nem hierarchikus kapcsolatok létesítésére és döntésekben való részvételre (viszony dimenzió) illetve, hogy a stigmatizáció, külső megítélés mennyire és hogyan van jelen (szimbolikus dimenzió). Ez a megközelítés arra a problémára is rávilágít, hogy a szakpolitikák általában csak a térbeli dimenzióval foglalkoznak, ami miatt az erre irányuló beavatkozások gyakran konfliktusforrást jelentenek addig, amíg nem kezelik a kirekesztés egyéb okait.

Mindezek mellett a térbeli szegregációhoz (és szegénységi koncentrációhoz) kapcsolódhatnak az érintettek számára fontos lehetőségek és erőforrások is például a javak kölcsönös megosztásán (reciprocitáson) (Polányi 1976; Malinowsky 1972) vagy akár egy olyan védett környezet biztosításán keresztül, amelyben nem sérül az érintettek önbecsülése. (Farkas 2012; Wacquant 2001, Olt 2016; Tóth et al. 2017; Méreiné et al. 2017b). Mindezekon túl az erőforrások lehetnek konkrét piaci erőforrások is, mint például az olcsó lakhatás lehetősége, hiszen jellemzősen középosztálybeli lakosok nem szívesen költöznek ilyen területekre (Lees 2008), de jelentheti ez akár különféle segítő hálózatok intenzívebb jelenlétét is (Atkinson – Kintera 2004; Olt 2016; Marinaro 2017).

Összegzésképp tehát elmondható, hogy a a szegregációhoz egyszerre kapcsolódhat erőforrás, biztonság, de ugyanakkor esélytelenség a szegénységi csapda megtörésére.

A hazai települési szegregáció történeti gyökereivel, okaival, tendenciáival számos kutatás foglalkozott a közelmúltban (Boros 2008; Domokos - Herceg 2010; Kemény - Janky 2003; Kemény et al. 2004; Ladányi - Virág 2009; Lennert et al. 2014; Váradi - Virág 2015; Siptár - Tésits 2014). Azonban viszonylag kevés olyan kutatás látott napvilágot, amely strukturáltan feltárja és elemzi, hogy a szegregált lét milyen erőforrásokat hordoz az érintettek számára, miben korlátozza őket, és mindez hogyan jelenik meg a hazai városi terekben. Az utóbbi években a hazai szegregátumokban élők kapcsolatrendszerének vizsgálata mutatott rá csupán bizonyos folyamatokra, melyben például az informalitás, illetve a társadalmi tőke is fontos szerepet kapott (Durst 2002; 2019;⁸ Messing 2006, 2011a, 2011b, Méreiné et al. 2017b). E tanulmányok mellett, hogy hangsúlyozzák a szegregátumok esetében a szegregátum közösségének tagjaira korlátozódó (megkötő) kapcsolatok meglétét, arra is rávilágítanak, hogy a közösségek egy jelentős részében, elsősorban strukturális jellegű átalakulások (és átalakítások) következtében e kapcsolatok folyamatosan gyengülnek, széttöredeznek. Azaz az egyszerű deszegregáció – a koncentráció megszüntetése szétköltöztetéssel – az elkülönülés, csoportosulás pozitívumait is felszámolja. A szegregált környezetből való kikerülés az érintettek számára életük minden területét érintő alapvető változásokkal jár, így akár jólétük csökkenését, ellehetetlenülésüket, és a szegregáció újratermelését eredményezheti.

⁸ Informális hitelezés

2.4 Az informalitás szerepe

A gettók, szegregátumok világát több tanulmány is elemzi az informalitás vizsgálatán keresztül (Marinaro 2009, 2017; Pulay 2012), illetve több munka foglalkozik ezzel a kérdéssel a szegénység vonatkozásában is (Roy, 2005; 2009; Kemény 2000; Canelas 2018; Demirtas – Milz 2013; Yiftachel 2009).

Az általam vizsgált szegregátum esetében is számos informalitáshoz köthető jelenséggel találkozhatunk. Az ide kapcsolódó elméletek tekintetében nagyon hangsúlyosan jelenik meg az állam szerepére történő reflexió, amely tényező esetében a társadalmi tőke magyarázóereje talán gyengébb. Ezért tartom fontosnak ennek a nézőpontnak az ismertetését is értekezésemben.⁹ Ebben az alfejezetben ezt a kontextust szeretném egy kicsit mélyebben bemutatni.

Az informalitás szakirodalma (akárcsak a társadalmi tőkéé) meglehetősen szerteágazó. Az 1970-es években lezajló gazdasági és társadalmi szerkezetváltozások hívták életre a fogalommal kapcsolatos vizsgálatokat a szociológia és a kulturális antropológia tudományágának keretein belül (Hart 2016; Ledeneva 2018). Az informalitás fogalma alatt általában sokféle társadalmi-gazdasági folyamatot értenek a szerzők. A történeti kutatások elsősorban a modernizációs folyamatokkal összefüggésben vizsgálták, a szociológiai kutatások pedig gyakran reflektálnak úgy az informalításra, mint a formális intézmények ellentétére (Danyi – Vígvári 2019). Azok a tanulmányok, amelyek az informalitással a gettók, szegregátumok vonatkozásában foglalkoznak (Marinaro 2009, 2017; Kemény 2000; Durst 2016; Kovai 2017) elsősorban az antropológiai kutatások nézőpontjából indulnak ki, amely szerint az informális és a formális gyakorlatok sokszor nem válnak el élesen egymástól, és az esetek egy jelentős részében nem egymás ellentétéként, hanem sokkal inkább kiegészítéseként, vagy épp az állam diszfunkcióinak ellensúlyozásaként vannak jelen (Ledeneva 2018). Az informalitáshoz köthető gyakorlatok jelentkezhettek a lakhatás (Roy 2005; Vidacs 1985) a munka (Dunaway 2018); intézményi struktúra, erőforrások háztartások között történő megosztása (reciprocitás) (Sárkány 1983; Durst 2002) tekintetében is, amely utóbbi célkeresztjében volt a közép és kelet-európai országok etnográfiai vizsgálatainak is (Danyi – Vígvári; Pulay 2012; Ledeneva 2018). Fontos továbbá megjegyezni, hogy az informalitás nem egyenlő az illegalitással (bár kétség kívül előfordulhatnak ilyen vonatkozásai is) (Böröcz 2017; Danyi – Vígvári 2019).

⁹ Köszönettel tartozom az elméleti keret ilyen irányba történő kitérítésére tett javaslatért értekezésem bírálóinak

A szegénység és elsősorban a térben koncentrált szegénység kapcsán számos vizsgálat középpontjában áll az informalitás. Ezek a kutatások, ahogy arról az imént is szó volt, az informalitást gyakran az állam diszfunkcióira adott válaszként értelmezik. Ez összefügghet a helyi formális szervezetek iránti bizalmatlansággal, amelynek köszönhetően például a szegények vitás ügyeiket egymás között rendezik (code of the street) (Wacquant 2002; Pulay 2012). Pine (2002) lengyelországi kutatása alapján az informális viszonyok hozzásegíthetik válságos időszakban a nehéz helyzetben levő társadalmi csoportokat a túléléshez. Az informális gazdasággal kapcsolatos kutatások is rávilágítottak arra, hogy a formális és informális piacok inkább kiegészítői, mint ellentétei egymásnak (Agabin 1993; Gosztonyi 2017). Fontos megjegyezni, hogy az informális gazdaság kötőszöve a beágyazottság és az egymás közötti bizalom. Ezen a ponton számos összecsengés mutatkozik a társadalmi tőkével. Attól függően, hogy a szakpolitikák hogyan vélekednek az informalitásról, különféle állami stratégiák kapcsolódhatnak hozzá. Amennyiben az informalitás, mint diszfunkció van értelmezve, a fő stratégia a formalizálás lehet. Azért fontos ezzel foglalkozni, mert ez gyakran alkalmazott stratégia a jogcím nélküli lakhatási problémák, illetve a szegregáció megszüntetése érdekében is. A kapcsolódó kutatások rávilágítanak arra, hogy a formalizált lakhatás biztosítása a legszerencsétlenebb társadalmi csoportok esetében általában nem opció (Roy 2009). Ennek egyik nagy kihívása, hogy a beavatkozás jellemzően kiszorítja őket eredeti lakókörnyezetükből és a már rendezett területen, helyüket magasabb státuszú csoportok vehetik át (Burgess 1982). Ide kapcsolódik a dzsentifikáció jelensége (Egedy et al. 2002, Egedy 2003, Gerőházi et al. 2004; Silver 2013). Ezen túl az erőltetett formalizálást gyakran belső konfliktusok kísérik, mert a közösségek úgy érzik, hogy az állam célpontjává váltak (például a fokozott rendőri vagy katonai jelenlét miatt), ezen túl fontos informális megélhetési formák apadhatnak el¹⁰ (Roy 2005).

Másik stratégia, amikor az állam nem megszünteti, hanem „alkalmazza” az informalitást. Sokszor az informalitáshoz olyan tevékenységek kapcsolódnak, amelyek nem minden esetben az állammal való szembenálláson alapulnak, hanem sokszor ezek olyan tevékenységek, amellyel számol a döntéshozatal és adott esetben szemet is huny felettük. Ide kapcsolódhat például az illegális lakhatási státusz, a szürke- illetve feketemunka vagy az informális hitelezés nem hivatalos, de gyakorlatban nagyonis létező toleranciája. A szakirodalomban ide kapcsolódóan a „calculated informality” kifejezéssel

¹⁰ Például a braziliai favellák formalizálásának esetében láthattuk ezt.

találkozhatunk leggyakrabban (Roy 2005, 2009; Demirtas – Mill 2013). A koncentrált szegénység megszüntetésével gyakran ezek az informális hálózatok is sérülhetnek (Marinaro 2017). Mint később látni fogjuk, ez élesen egybeesik a társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusokkal is. Marinaro (2017) rámutatott arra, hogy a városi szegregátumok (gettók) tekintetében olyan irányból is jelentős erőforrások társulnak az informalitáshoz, amely sokszor a helyi civilszervezetek, de akár szakpolitikák számára is eszközt jelentenek arra, hogy ott avatkozassanak be, ahol a formális intézményrendszer csődöt mond.

A szakpolitikák azonban nem minden esetben a marginalizált társadalmi csoportok helyzetének megsegítése céljából „alkalmazzák” az informalitást. Yiftachel (2009) rámutatott arra, hogy előfordul az is, hogy a várospolitikai tudatosan kényszeríti szűk, informális terekbe a kisebbségeket, ahol ezután módszeresen megfosztják őket jogaitól (például lakhatáshoz való jog) a társadalmi hierarchiákat megerősítő módon. Az ilyen eseteket a homályos előírások, kétértelmű törvények jellemzik abból a taktikai célból, hogy a hatalmi erők céljaikhoz illeszkedően zárják és nyissák az értelmezéseket (Demirtas – Milz 2013). Itt jellemző következmény lehet az erőteljes militartizáció, vagy az informális tér fokozatos „elsorvasztása”, azaz tudatosan nem társítanak ehhez a térhez kapcsolódóan beruházásokat, nem formalizálják, például annak érdekében, hogy később legitimitást biztosítsanak annak egy ütemben történő felszámolásához. Ezek a nem egyértelmű viszonyok így előszobáivá válhatnak a kilakoltatás (displacement) legitimizálásának is, tehát a szegregátumok, gettók felszámolása kapcsán ez egy alkalmazott stratégia lehet. A kapcsolódó szakirodalomban ennek leírására a „slow violence” kifejezéssel találkozhatunk (Elliott-Cooper et al., 2019).

2.5 A szegregáció etnikai vonatkozásai

Akár a gettó, slum vagy szegregátum tényezőit, akár az underclass-t vagy ezek összefüggéseit vizsgáljuk látható, hogy az etnikai vonatkozások nem megkerülhetők. Amíg az Egyesült Államokban a háború utáni kapitalista dezindusztrializáció következményeként elszegényedő, gettókból ragadt afroamerikai családok jelentették ezt, addig Közép és Délkelet – Európában, így Magyarországon is, ez a cigányság kapcsán jelentkezett. 1971-ben Magyarországon a cigány népesség mintegy kétharmada élt szegregált körülmények között (Kemény 1976). Az, hogy pontosan kiket is tekintünk cigánynak a mai napig élénk diskurzus részét képezi (Kemény 1976; Ladányi – Szelényi 1997; Havas et al. 2002; Szuhay 1999; Ladányi 2009). Alapvetően két meghatározás „versenyzik” egymással. Az,

amikor valaki önmagát cigánynak tartja, illetve az, amikor valakit a környezete tart annak. A dilemma alapját az adja, hogy az átfedés e között a két kategória között közel sem teljes. A népszámlálási adatok esetében az önbesorolás során alkalmazott módszer eredményeit láthatjuk a statisztikákban. A 2011. évi Népszámlálásban 315 000 fő vallotta magát cigány nemzetiségűnek, ami akkor a teljes magyar népesség 3%-át tette ki (KSH).

Az újabb, mélyrehatóbb kutatások vonatkozásában általában azokat tekintik cigánynak, akiket a környezete annak tart (Havas et al. 2002; Kemény – Jankó 2003; Virág 2010). Ennek elsősorban az az oka, hogy ez esetben a többségi társadalom tagjai határozottan megkülönböztetik magukat azoktól az emberektől, akiket cigánynak tartanak, így ez a megkülönböztetés nem pusztán vélemény, hanem a legklasszikusabb, Durkheim-i értelemben vett társadalmi tény¹¹. (Kertesi – Kézdi 1999 [Virág 2010]). Ide kapcsolódik, hogy az, ha valakit cigánynak mondanak, az esetek többségében nem egy objektív ténymegállapítás, hanem gyakran negatív értékekkel terhelt, mely általánosítások döntően meghatározzák a cigány kisebbség és a többségi társadalom viszonyát, illetve befolyásolják a cigány társadalmon belül zajló folyamatokat is (Havas 1999). Ez a negatív értékkel terhelt megkülönböztetés, azonban számos strukturális előzményre vezethető vissza.

A rendszerváltozás után Magyarországon pont azok az ágazatok épültek le, ahol a romákat legnagyobb arányban foglalkoztatták. (Kertesi 2005). Így annak ellenére, hogy a cigányság életszínvonala már az államszocializmus idején is alacsonyabb volt (Szoboszlai 2004), a gazdasági kiszolgáltatottság, az alacsony képzettség és az etnikai jellegű diszkrimináció nyomán mind a gazdasági, mind a társadalmi, mind pedig a földrajzi távolság (szegregáció) is erős növekedésnek indult a rendszerváltás után a cigányság és a többségi társadalom között (Ladányi – Szelényi 2004). Kemény István és Jankó Béla 2003-ban felmérte a magyarországi cigányság helyzetét, és arra a következtetésre jutottak, hogy a roma háztartások 82 százaléka az akkori létminimum alatt élt, a cigányság 56 százaléka a magyar lakosság legsó decilisébe tartozott (Jankó – Kemény 2004). Az Autonómia Alapítvány 2013-as felmérése alapján a szegénység tízszer magasabb a cigányság esetében, mint nem romáknál (Váradi – Virág 2015). Az elérhető legfrissebb KSH adatok szerint a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya¹² a roma

¹¹ A társadalmi tények valós dolgok. Társadalmi tény minden olyan állandósult, vagy nem állandósult cselekvésmód, amely képes kényszerítőerővel hatni az egyénre, vagy ami egy társadalomra általánosan jellemző, és egyéni megnyilvánulásoktól függetlenül önálló léttel bír. (Ilyen például az erkölcs) (Durkheim 1978)

¹² **Szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya:** azon személyek aránya a teljes népességben, akik vagy a relatív jövedelmi szegénység vagy a súlyos anyagi depriváció vagy a nagyon alacsony munkaintenzitás közül egyben vagy többen érintettek (KSH).

népesség¹³ körében, bár némi csökkenést mutat, azért szignifikánsan magasabb, mint a nem roma népesség körében (2. táblázat).

1. táblázat Szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitettek aránya a roma és a nem roma népesség körében (százalék, 2013-2018)

Referencia év	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Roma	89,9	83,7	82,8	75,6	67,8	63,2	52,9
Nem roma	29,8	26,8	26,8	24,7	18,5	17,4	16,9

Forrás KSH adatok alapján saját szerkesztés

Egyéb statisztikai adatokon nyugvó különbségek is láthatók a roma és a nem roma népesség esetében (alacsonyabb iskolai végzettség, alacsonyabb gazdasági aktivitás, magasabb reprodukciós ráta, fiatalodó népesség) azonban fontos, hogy óvakodjunk a tisztán népszámlálási adatokon nyugvó értékítéletektől (például: „persze, hogy szegény, hiszen nem volt hajlandó képezni magát”), hiszen, mint ahogy láthattuk, a számok mögött komoly strukturális problémák állhatnak, amelyek társadalmi kirekesztéshez, stigmatizációhoz, környezeti és társadalmi igazságtalansághoz, emberekhez nem méltó életkörülményekhez vezetnek.

A cigányság térbeli elkülönülésével kapcsolatban elmondható, hogy jelentős részük szegregátumokban, vagy olyan lakókörnyezetben él, ahol a szomszédság zömmel roma családokból áll. Ennek részleteivel a következő fejezetben foglalkozom.

¹³ **Roma nemzetiségű:** a Háztartási költségvetési és életkörülmények adatfelvétel csupán a 16 éves és idősebbek nemzetiségére vonatkozóan rendelkezik információval. Azokat a 16 éves és idősebbeket tekintjük romának, akik – két kérdés közül valamelyikben – roma nemzetiségűnek vallották magukat. Az ennél fiatalabbakra vonatkozóan becsléssel élünk. Azokat a 15 éves és fiatalabbakat tekintjük romáknak, akiknek a háztartásában a 16 éves és idősebbek körében többségben vannak a magukat roma nemzetiségűnek érzők (KSH).

2.6 Térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek és antiszegregációs szakpolitikák Magyarországon

A térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek esetében elmondható, hogy nagyban függ az adott ország integrációs vagy szegregációs politikájától (Ladányi – Szelényi 2004, Wacquant 2012, Váradi – Virág 2015). Ebben az alfejeleztben elsőnek a Magyarországra jellemző térbeli-társadalmi szegregációs folyamatokat ismertetem, majd kitérek az ezeket, nem kizárólag, de erősen befolyásoló antiszegregációs politikákra is az 1960-as évektől kezdődően napjainkig.

A 2011-es adatok tükrében a szegény és cigánynegyedek koncentrációja nem sokban tér el az 1960-as években tapasztaltaktól (Farkas 2018). Fontos továbbá megjegyezni azt is, ahogy arra a fejezet elején kitértem, hogy a térbeli társadalmi egyenlőtlenségek mérése sokféleképp történhet és ezek az eltérő metódusok elérő eredményekre vezethetnek, illetve a térbeli egyenlőtlenség szerkezetének is más és más tényezőire lehetnek érzékenyek.¹⁴

A térbeli kirekesztéssel kapcsolatos mérések és vizsgálatok egészen a rendszerváltásig konkrétan a cigány népesség koncentrációjának mértékét és jellemzőit vették alapul (Farkas 2018). Később, bár a diskurzusokban ez kevésbé explicit módon jelent meg, ez az etnikai vonatkozás továbbra, a mai napig is körüllegi ezt a problémát. Az 1960-as évek Magyarországon 2100 olyan telepet azonosítottak, amely a „szociális követelményeknek nem felel meg. Összesen 923 magyarországi településen regisztráltak cigánytelepi épületeket (Kertesi – Kézdi 1999).

Kemény István és munkatársai 1971-es vizsgálata során arra a következtetésre jutott, hogy a cigány népesség közel kétharmada szegregált körülmények között élt ekkor. Ezek a cigánytelepek szinte minden esetben fizikailag is elkülönültek a települések többi részétől. Vagy a település szélén, vagy attól távolabb, esetleg egy természeti határ (plédául folyó vagy patak) által lehatárolt területeken helyezkedtek el (Kemény 1976).

1993-ban megismételték a felmérést, amely alapján megállapították, hogy a hetvenes évek eredményeihez képest a szegregált körülmények között élő cigány családok aránya lecsökkent, de a családok fele továbbra is olyan lakókörnyezetben él, ahol többségében roma családok laknak. 2003-ban ismételt felmérés történt, amely alapján ez

¹⁴ Példaként lásd: Koós Bálint a lakóhelyi szegregációt a kitettség indexből (ENR) származtatott szegregációs index-el (S) méri, amely azt mutatja meg, hogy egy adott városrészben milyen eséllyel találkozunk egy kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzetű aktív korú lakos egy nem kedvezőtlen társadalmi és gazdasági helyzetű aktív korú lakossal. Látható módon ez a számítás jelentősen eltér a KSH szegregációs mutatójától

az arány újra kétharmadra növekedett (Janky – Kemény 2004). Ahogy arról korábban szó volt, a jelenleg elérhető legfrisebb kutatások alapján Magyarországon 1633 szegregátum található (Domokos – Herczeg 2010), a kutatás nem tér ki etnikai vonatkozásokra azonban egy szintén 2010-es felmérés eredményei alapján elmondható, hogy bár a romák lakáskörülményei sokat javultak, a telepek száma lecsökkent, azonban a romák településen belüli elkülönülése tovább növekedett (Teller 2011; Váradi – Virág 2015).

Fontos megjegyezni, hogy a térbeli-társadalmi kirekesztés formái nem állandóak, ezek állandó változásban vannak és erőteljesen függnak a helyi kontextustól. Ez kapcsolódhat a helyi településpolitikát formáló vezetők vagy a többségi társadalmi diskurzusokban, szakpolitikákban megjelenő szegénységhez, vagy eltérő etnikai csoportokhoz kötődő viszonyhoz. Ez a viszony fontos meghatározója annak, hogy a szegregált körülmények között élő családok számára milyen mértékben hozzáférhetők a lokális intézmények, szolgáltatások (Váradi – Virág 2015).

A térbeli-társadalmi kirekesztés több változata is jellemző volt Magyarországra. Míg a hatvanas években általában a településeken kívül elhelyezkedő telepek voltak jellemzőek, addig a nyolcvanas évektől kezdődően már faluvégi utcák telepei, „elcigányosodó” aprófalvak jelentek meg. Ekkor növekedett meg a száma a városokon belüli, leromló státuszú szegénynegyedeknek is (Havas 1999; Ladányi 1989; Solt 1998; Váradi – Virág 2015).

Váradi – Virág (2015) mellett érvel, hogy a térbeli kirekesztés formái különböznek és ezt egyfajta spektrumként értelmezik, amelynek egyik végpontja a magas fokú térbeli és társadalmi elkülönüléssel jellemezhető „gettó”¹⁵ a másik végpont az interetnikus szomszédság, amely esetben ugyan megfigyelhető térbeli elkülönülés, azonban kialakult egyfajta interakció, együttműködés a roma és nem roma lakosság között (például patrónus – kliens kapcsolatok révén). Ebben az esetben a mindennapi együttélés szabályai, a térbeli, társadalmi és szimbolikus határok, az intézményekhez és szolgáltatásokhoz való hozzáférés folyamatos egyeztetések tárgyai a romák és a többségi társadalom tagjai között. Váradi – Virág (2015) erősen hangsúlyozza, hogy az, hogy mekkora az elkülönülés mértéke, szorosan összefügg a helyi szakpolitikákkal.

A szegregációval, antiszegregációval kapcsolatos magyarországi szakpolitikák tekintetében elmondható, hogy sem a rendszerváltás előtti államszocializmus idején, sem

¹⁵ Jellemzőjeként lásd 2.1. fejezet – Wacquant gettó definíciója

pedig az ezt követő időszakokban nem volt képes felszámolni a térbeli társadalmi egyenlőtlenségeket.

Láthattuk, hogy a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek problémájához, kapcsolódó intézkedések, bár nem minden esetben volt hangsúlyozva, de jellemzően a cigányság helyzetének kezeléséhez kapcsolódtak. Az államszocializmus időszaka előtt, illetve többnyire alatt is, ez explicit módon leszögezett volt a szakpolitikai diskurzusokban, azaz a beavatkozások egyértelműen etnikai dimenziók mentén, a cigányság vonatkozásában születtek, később óvatosabban fogalmaztak. A térbeli kirekesztéssel kapcsolatos mérések és vizsgálatok egészen a rendszerváltásig konkrétan a cigány népesség koncentrációjának mértékét és jellemzőit vették alapul (Farkas 2018).

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961-es határozatában reagált erre a problémára. Az államszocializmus idején eszközölt antiszegregációs beavatkozásokra erősen jellemző volt a kényszerasszimilációs stratégia (Szalai 2002), amely központi eleme a rendszerintegráció volt. Ennek keretében széleskörű és hosszú távú társadalompolitikai intervencióssorozat vette kezdetét, amely konkrétan érintette a magyarországi cigányságot, melynek a térbeli elkülönülés felszámolása, ezzel párhuzamosan pedig a lakásminőség javítása is központi eleme volt (Dupcsik 2009). A párthatározat különbséget tett asszimilációra alkalmas és alkalmatlan csoportok között, melynek szempontjai a lakhatás és a munkavállalás volt (Hajnáczky 2015 [Farkas 2018]). A szociális követelményeknek nem megfelelő telepek felszámolásáról 1964-ben adtak ki kormányhatározatot.

Egy évvel később a megoldás érdekében kezdtek el épülni az úgynevezett Cs-lakások („Cs”, mint csökkentett komfortfokozatú). Ezekből a lakásokból rendszerint kispórolták az építőanyagokat és nagyon rossz minőségben épültek fel. Bár a határozat kimondta, hogy az építési telkeket szétszórtnak kell kijelölni, azonban ezt a tanácsok, (illetve a helyi lakosok ellenállása) rendszerint szabotálták és ennek köszönhetően újabb telepek jöttek létre (Kozákné 2001 [Domokos – Herczeg 2010]; Hajnáczky 2018; Sebetich 1983).

Az MSZMP KB 1979-ben pozitívan értékelte a párthatározat végrehajtását. Kétségtelen, hogy a lakáskörülmények tekintetében jelentős javulás mutatkozott és jelentős előrelépés történt a rendszerintegráció irányába (Szalai 2012), azonban számos nemszándékolt hatás is kapcsolódott ide (Farkas 2018). Egyrészt az intézkedések nem azonos mértékben érintették a cigány lakosságot, azok akik az asszimilációra alkalmatlan csoportokhoz tartoztak mégjobban kirekesztődtek. Nagyon fontos szempont, hogy bizonyos mértékben a rendszer által kiszolgáltatottá, függőségben élővé tették a beavatkozások a roma lakosságot és emiatt a rendszer megbomlása után őket különösen érzékenyen

érintették a rendszerváltást övező átalakulások. Egyrészt a telepfelszámolási folyamatok mélyen érintették a telepi közösségeket, megbomlottak segítő hálózataik, az átalakulások az individualizáció irányába hatottak (Lengyel 2006). Bizonyos csoportok ki tudtak törni a cigánytelepekről, azonban a maradók még szerencsétlenebb, kilátástalanabb helyzetbe kerültek ezáltal. A sikerként való kommunikálással szemben a pártállam által vezérelt telepfelszámolás és kényszerasszimiláció újratermelte és konzerválta a térbeli-társadalmi kirekesztettséget (Ladányi – Szelényi 2004 [Farkas 2018]).

Összességében elmondható, hogy ez a szakpolitikai periódus nem szüntette meg a cigányság lakóhelyi szegregációját, hanem annak új formáit hívta életre (Farkas 2018). A nyolcvanas évek közepére körülbelül 10-11 ezer Cs-ház épült, és nagyjából ugyanennyi használt házat vásároltak meg a telepfelszámolás keretében. 1965 és 1985 között ezek az akciók a magyarországi cigányság mintegy felét érintették. Az intézkedések, bár a lakáskörülmények valamilyen mértékű javulásához vezettek azok mégis jóval elmaradtak a többségi társadalom lakáskörülményeitől, a különbségek még nagyobbak lettek, és a területi elkülönülés is fennmaradt (Lengyel 2006).

További jelentős tendencia, hogy erős gettósodás indult el a kistelepüléseken. Ide kapcsolódik az 1971-es településfejlesztési határozat komoly szerepet játszott a vidéki szegregációban. Ez az intézkedés jelentősen csökkentette a falusi ingatlanok forgalmi értékét, mert az „alacsonyabb kategóriába” eső települések szinte teljesen elzáródtak a központi fejlesztési támogatásoktól. Ez jelentős elvándorlást eredményezett ezeken a településeken. A megüresedett, csökkent értékű ingatlanokat a legelesettebb társadalmi csoportok vásárolták föl, így ezeknek a falvaknak a társadalmi összetétele szinte teljesen lecserélődött.

A szerencsésebb településeken továbbra is jellemző volt a lakáshiány, ezen például kamatmentes kölcsönökkel próbáltak segíteni. Ezek még a nyolcvanas években is elérhetők voltak, melynek köszönhetően nagyjából 13,5 ezer lakást építettek vagy vásároltak. A rendszerváltást követően azonban a kamatok megugrottak (akár 30%-ra), az ipari munkahelyek leépültek és ennek következtében hatalmas mértékű kilakoltatási hullám indult el a kilencvenes években (Kerényi 1998 [Domokos – Herczeg 2010]).

Ez a hullám szerepet játszott a városi szegregáció fokozásában is. 1993-1994-es vizsgálat alapján (Janky 1999) a cigányság nagyjából egyhatoda élt elkülönült telepeken és a megkérdezettek 4 százalékát érintette valamilyen antiszegregációs beavatkozás, azonban többségük elmondta, hogy ezek után is olyan környezetben él, ahol szomszédságában többségében romák vannak (Janky 2006 [Domokos – Herczeg 2010]).

Tovább mélyítette a problémákat, hogy a rendszerváltás utána romák tömegesen váltak munkanélkülivé, amely a kamatok emelkedése mellett tovább nehezítette a korábban eladósodott családok életét (1993-ban a cigány háztartások több, mint negyedének volt ilyen tartozása) (Farkas 2018).

Látható tehát, hogy az államszocializmus időszakában erőteljesen összefonódtak a szakpolitikai intézkedések a térbeli-társadalmi kirekesztődés mértékével és jellegével és azok etnikai vonatkozása egyértelmű volt. A kényszerasszimiláció egyrészt eredményeket ért el a rendszerintegráció vonatkozásában, másrészt ez bizonyos családok esetében még jobban növelte a kiszolgáltatottságot, újfajta szegregációs folyamatokat indított el. Ezekre mind ráerősítettek az egyéb településszerkezetet érintő beavatkozások (koncentrált decentralizáció, melynek következtében a kistelepülések elestek a támogatásuktól), illetve makrostrukturális változások is (ami munkahelyek megszűnésével járt).

A rendszerváltozást követően, egészen 2005-ig az antiszegregáció megrekedt a politikai deklarációk szintjén (amelyben a kényszerasszimilációt felváltotta ugyan az integrációs politika), azonban ténylegesen a lakóhelyi szegregáció mérséklése érdekében nem történt semmi érdemleges (Farkas 2018). Bár 2005-ben indította el az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium a „Roma telepeken élők programját” amely keretén belül lakhatási, képzési, foglalkozási és egészségügyi program keretében lehetett pályázni forrásokra, ezek azonban csak tüneti kezelések voltak (Domokos – Herczeg 2010, Váradi 2015).

A 2005-től kezdődően elérhetővé váló uniós forrásoknak köszönhetően az antiszegregációs törekvésekre elsősorban a projektszemlélet volt jellemző, és jellemzően áttevődtek lokális szintekre. A projektszemlélet hátulütője, hogy gyakran csak elszigetelt, lokális beavatkozásokat tud létrehozni, illetve komoly probléma még, hogy a pályázati rendszer „lefölöz”, azaz elsősorban ott indulnak el a projektek, ahol erre alkalmas szereplők vannak a kezdeményezésre és lebonyolításra, így jellemzően olyan területeket, ahol a legnagyobb szükség lenne ezekre a projektekre, sokszor el sem ér (Pulay 2009), sajnos ez sok esetben inkább növeli a kimaradók leszakadását (Farkas 2018).

A projektek értékelési rendszere hívja életre azt a problémát is, hogy a pályázati kiírásoknak megfelelően ezekben a projektekben elsősorban a lakhatási, „kézzel fogható” és „könnyen kommunikálható” elemek dominálnak. A mélyebb, strukturális problémák kezelésére egyszerűen nem alkalmasak ezek a néhány éves projektek, annak ellenére, hogy az indikátorok teljesítése könnyűszerrel elérhető (Farkas 2018). 2010-től kezdve az Európai Unió további lakhatási célú fejlesztési források bevonását tette lehetővé Magyarországon,

melynek fontos alapelve volt az érintettek széles körű (oktatási, egészségügyi és szociális) integrációja, azonban a hazai gyakorlatokban ez még mindig nem terjedt el eléggé.

A projektrendszer hiányosságai mellett további olyan, lakáspolitikához kapcsolódó anomáliák jelentkezhettek, amely útjában állt a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek magyarországi mérséklésének. Ilyen lehet például az az általános politikai stratégia, amely az elmúlt 10 évben a jóléti rendszerek fokozatos leépítését indította el (az uniós alapelvekkel szembehelyezkedve) (Szikra 2018). A Habitat for Humanity Magyarország lakhatási jelentései is rávilágítottak arra a problémára, hogy a hazai lakáspolitikák kapcsán a politikai döntéshozók elsősorban a jobb módú családoknak kedveznek.

A városrehabilitációs programok is hatással lehetnek a térbeli társadalmi egyenlőtlenségekre azáltal, hogy mivel elsősorban a funkcióbővítő beavatkozásokkal lehet látványos eredményeket elérni, a szociális városrehabilitáció (amely a marginalizált közösségeket érintené) gyakran háttérbe szorul. Ennek is köszönhető, hogy ezek a városrehabilitációs programok gyakran vezetnek dzsentifikációhoz (Tímár – Nagy 2007; Dósa 2009). Ezek a beavatkozások sok esetben egyszerű kizorításai az érintetteknek, amely további fizikai szegregációhoz, izolációhoz társadalmi osztályok közötti szakadékok mélyüléséhez vezet. Az olyan városrehabilitációs programok, amelyek kimondottan marginális tereket céloznak meg, hazai tapasztalatok alapján elsősorban lokális viszonylatokban, célzott akcióterületeken mondhatók sikeresnek, rendszerszintű változásokat az egyenlőtlenségek kiküszöbölése érdekében egészen addig nem tudnak elérni, amíg az ágazati politikák (például lakáspolitikák) a városrehabilitációk céljai ellen hatnak (Jelinek 2019).

Látható, hogy a nem egyedi jelenség, hogy a szegregáció épp a lakáspolitikai döntések nyomán alakult ki, vagy fokozódott, annak ellenére, hogy természetesen már korábban is létezett a jelenség, ráadásul már a rendszerváltás előtt is nemkívánatosnak tartották azt a döntéshozók. Ahogy arról a bevezetésben szó volt, napjainkban a hazai fejlesztéspolitikában is egyértelműen nemkívánatos és felszámolandó jelenség a térbeli szegregáció. Városfejlesztési Kézikönyv 2. Javított kiadás, Méreiné et al. 2017a). Látható, hogy ez a korábbi beavatkozások tekintetében is ez a cél lebegett a döntéshozók szeme előtt, azonban ezek hatása vagy elmaradt az elvárt eredményektől, vagy számos intézkedésnek köszönhetően ekkor is épp az ellenkezőjét érték el. Ahogy arról korábban szintén szó volt, ezt bizonyítja az is, hogy bár uniós források elsősorban a szegregátumok rehabilitációja érdekében hívhatók le, a Városfejlesztési Kézikönyv szerint „a teleprehabilitációnak a célja mindenképpen a szegregáció további elmélyülésének

megakadályozása, lehetőség szerint oldása kell, hogy legyen.” (Városfejlesztési Kézikönyv 2. Javított kiadás 2009). Ez iránymutatást ad a megyei jogú városok számára kötelezően elkészítendő Integrált Településfejlesztési Stratégia, Antiszegregációs Terv fejezetéhez, mely városfejlesztési iránymutatás kapcsán egyértelműsítik, hogy egyes városi területek társadalmi összetétele annyira leromlott, hogy *fenntartó rehabilitáció helyett az egyetlen megoldás a telep felszámolása és a lakók integrált környezetbe (városon belül) való elhelyezése. Az anti-szegregációs tervben kijelölt, felszámolásra szánt területen tehát nem célszerű, sőt kifejezetten káros szociális városrehabilitációt megvalósítani.”* (Városfejlesztési Kézikönyv 2. Javított kiadás 2009. (15.-16. o.). Számos hazai és nemzetközi program irányul a szegregáció felszámolására, amely fő iránya az érintett családok integrált lakókörnyezetbe telepítése. Mindezek ellenére azt látjuk, hogy Magyarországon még mindig jelentős mértékű a térbeli-társadalmi egyenlőtlenség. Arra, hogy ennek hátterében mi áll, nem lehet egyértelmű választ adni és egy vagy két tényezőt felelőssé tenni. Értekezésem következő fejezetében azokat a zömmel nemzetközi forrásokat elemeztem, amelyek a társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló beavatkozásokkal foglalkoznak.

2.7 Társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló beavatkozások elemzése (mixing policy)

Természetesen hazai kontextusban tudnánk meg a legtöbbet arról, hogy egy hazai deszegregációs beavatkozás során milyen következményekkel számolhatunk, azonban szinte egyáltalán nem találkozni olyan tanulmányokkal itthon, amelyek konkrétan a szegregátumok felszámolásának mélyebb tapasztalataival foglalkoznának (legfeljebb olyanokkal, amelyek magával a folyamattal foglalkoznak, azonban ebből sincs túl sok).

A nemzetközi szakirodalom és szakmai konszenzus a társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló fejlesztésekhez a „*mixing-policy*” (Kearns et al. 2013, Silver 2013), „*social mix*” (Bolt et al. 2010) „*mixed communities*” (Lupton et. al 2009) kifejezéseket rendeli. Disszertációmban egységesen a „*mixing policy*” kifejezést alkalmazom.

A „*mixing-policy*” egy gyakran megjelenő beavatkozási mód a deszegregáció vonatkozásában. Ennek alkalmazása során, abból indulnak ki a döntéshozók, hogy heterogén társadalmi csoportok egymás mellé telepítése, „*mixelése*” jótékony hatással bír

a társadalmi kohézióra, és az alacsonyabb státuszú csoportok mobilitási esélyeire a spontán kialakuló szomszédság anyagi és nem anyagi erőforrásainak megosztásán keresztül (*positive neighbour effect*) (Solon et al. 2000, Ludwig et al. 2001, Katz et al. 2001, Lupton et al. 2009). Szembetűnő, hogy ezekhez a megfontolásokhoz szorosan kapcsolhatók a társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatok, azaz elsősorban az áthidaló társadalmi tőke és a hozzá társítható pozitív hatások elvárása, hiszen a társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozása kapcsán a sikeresség elvárása mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy különböző státuszú emberek olyan kapcsolatot alakítanak ki egymással a beavatkozás után, amely erőforrásként működik mind egyéni, mind társadalmi szinten. Fontos még megjegyezni, hogy ezek a politikák minden esetben nemkívánatos jelenségnek tartják a szegregációt.

A megfontolás, miszerint a diverz szomszédság (heterofil kapcsolatok) automatikusan képes pozitív társadalmi változásokat elindítani több, eltérő tudományágakon belüli megközelítéshez is kapcsolódhat. A szociálpszichológia keretein belül Allport (1954) világított rá, hogy a térbeli közelség (szomszédság) önmagában is képes növelni és javítani az egyébként diverz és elkülönülő csoportok közötti kooperációt, kommunikációt, ezáltal jelentős szerepet játszva például az előítéletek visszaszorításában (*intergroup contact*).

Az, hogy egy adott területen élők milyen szempontból tekinthetők társadalmilag heterogénnek, vagy homogénnek nem egységes, így az sem, hogy pontosan mit vagy miket tekintünk meghatározó ismérveknek. Általában a következő jellemzők alapján különítik el a csoportokat: jövedelem, etnikai hovatartozás, lakhatási tulajdonviszony (például bérlő, szociális bérlő, tulajdonos). A kapcsolódó szakirodalom sem egységes ebben a tekintetben. Legnagyobb része esettanulmány-szerűen vizsgálja meg a beavatkozásokat, majd azok kimenetelét, és ezek jellemzően egy-egy konkrét ismérvhez kapcsolódnak. A mixing-policy hatásainak értékelése is meglehetősen vegyes ebben a tekintetben. Még abban sem alakult ki egységes álláspont, hogy a mixing-policy egy kívánatos és hatékony fejlesztési stratégia (Solon et al. 2000, Ludwig et al. 2001, Katz et al. 2001, Lupton et al. 2009, Kearns – Mason 2007), netán önmagában csekély haszonnal bíró (Oreopoulos 2003, Silver et al. 2013, Cheshire 2009), vagy bizonyos körülmények között egyenesen káros beavatkozás (Mugnano – Palvarini 2013). Egy nagyon lényeges tényezőre világítottak rá azok a kritikusok is, akik szerint e beavatkozások kolonizáló (elnyomó) jellegűek (Gordon et al 2017). Ahogyan Lees (2008, 2463.) fogalmaz, e beavatkozások a középosztálybeli, közepes jövedelmű csoportokat teszik meg (konstruálják) természetesnek, ezáltal implicit

módon azt sugallják: mindannyiunknak arra kellene vágnunk és törekednünk, hogy a középosztályhoz tartozzunk.

Első ránézésre bármelyik megfontolás alátámasztható teóriákkal és tapasztalatokkal. Pusztán a kimeneteltől elrugaszkodva célravezető ezért az esettanulmányok mélyebb vizsgálata, és azoknak a tényezőknek a feltárása, amelyek befolyásolták egy beavatkozás sikerességét.

Több tanulmány is példaként hozza fel az Egyesült Királyság aktív lakhatási és társadalmi mix programjait (1970-es-'80-as évek), amely elsősorban a lakhatási tulajdonviszony¹⁶ alapján kívánt heterogén lakóközösségeket létrehozni ezáltal megelőzve a területileg koncentrált szegénység létrejöttét. Bár voltak pozitív hozadéka a beavatkozásnak, a kritikák problémaként találták, hogy a tulajdonviszony alapján történő elkülönítés kevésbé tükrözte a jövedelmi csoportokat, a jövedelmi helyzettel az csak kismértékben mutatott összefüggést, és az elkülönülés a jövedelem alapján továbbra is folytatódott (Galster 2010 et al., Monk et al. 2011, Silver 2013).

Az Egyesült Államokban már nem tulajdonviszony alapján, hanem elsősorban etnikai hovatartozás szerint igyekeztek mérsékelni a területi elkülönülést. Első átfogó törekvésként a szegregáció ellen az 1968-as *Fair Housing Act*-ot említik a források, amely csekély hatékonysággal bírt. Ennek elsődleges okaként a diszkriminációt a lakáspolitikában említik. Másik átfogó programként a HOPE VI (*Housing Opportunities for People Everywhere*)¹⁷ példáját hozza föl a szakirodalom. Ennek több tanulsága is volt. Egyrészt a rövid távú fejlesztések gyakorta vezetnek reszegregációhoz vagy individualizációhoz/izolációhoz. Ennek oka, hogy főleg etnikai törésvonalak mentén nagyon nehezen képesek új kapcsolatok kialakítására az érintettek (Putnam 2007), sőt gyakran a beavatkozás következtében eddigi kapcsolataik is széttöredeznek. Másrészt előfordul az is, hogy erősebb stigmatizáció alakult ki a betelepített családokkal szemben, pusztán a hatóságok fokozott ellenőrző jelenléte miatt (Chicagói tapasztalat). Ezek a programok akkor válhatnak sikeressé, ha a költöztetések mellett átfogó kísérőprogramok is megvalósulnak, amelyek a megfelelő lakhatási feltételek kiépítésére, oktatási, integrációs tevékenységek létesítésére, közösségépítésre, szolgáltatások fejlesztésére is törekednek. Kiemelt jelentőséggel bír még a széleskörű partnerség, és a közvetlenül érintett civilek

¹⁶ Tulajdonos, bérlő, szociális bérlő.

¹⁷ 1992-ben indult, 1998-ban került formális, törvény szabályozta keretek közé.

bevonása is.¹⁸ Ezek nélkül a mixing-policy csak egy központilag vezérelt dzsentrifikáció lesz, ami nem jár hosszú távú pozitív hozadékkal a társadalom számára (Silver 2013).

Egy torontói projekt jövedelmi szempontokat vett elsődlegesen figyelembe a heterogén szomszédságok kialakítása esetében. Ez a projekt azért tanulságos, mert későbbi hatását nagymintás kvantitatív módszerekkel elemezték (Oreopoulos 2003). Ennek eredményeként arra a következtetésre jutottak, hogy középtávon semmiféle hatással nem volt a szegényebb családok jövedelmére az, ha egy olyan lakókörnyezetbe költözhettek, ahol tehetősebb szomszédok vették őket körül. A kapcsolódó tanulmány kitér a kutatás korlátaira is és arra, hogy más tanulmányok (például a Moving to Opportunity¹⁹ program kapcsán) egyéb jóléti mutatókat vizsgálva (szubjektív jóllét, egészség, gyerekek iskolai teljesítménye, bűnözés csökkenése) pozitív hatást tulajdonítottak nagyon hasonló programoknak, ezzel kiemelve a nem piaci tényezők (*non-market invariables*) jelentőségét (Jens et al. 2001).

Az elmúlt két évtizedben a nyugat európai országok napirendjére is felkerült a mixing policy alkalmazása. Németországban, Dániában és Finnországban tudatosan próbálják szabályozni, hogy melyik városi zónákba milyen társadalmi összetételű csoportok költözhetnek be, különös tekintettel a külföldi vendégmunkásokra, illetve a menekültekre. Németországban explicit módon tudatosan törekednek arra, hogy bizonyos területeken ne koncentrálódhassanak a (más országokból) betelepülők. Ezt kvótás szabályozással érik el. A cél, hogy a betelepülők száma a „billenőpont” alatt maradjon (tipping point). Ez a megfontolás arra támaszkodik, hogy ennek a pontnak az elérése előtt a betelepülők még képesek az integrációra, többnyire pozitív hatások kapcsolódnak a szomszédság társadalmi összetételének megváltozásához (*absorbing capacity*), azonban ezt a pontot túllépve már problémássá válik az együttélés (Bolt et al. 2010).

Tanulságos a milánói Vilaggio Grazioli²⁰ projekt, ami szintén a mixing policy-hez kapcsolódott. Ebben egy leromlott városi területet igyekeztek egy átfogó projekt keretén belül fejlődő, lakható, társadalmilag heterogén, mégis koherens övezetté alakítani. Első lépésként etnikailag és gazdaságilag heterogén szomszédság kialakítására törekedtek a szerkezetileg nagyon hasonló adottságokkal bíró, újonnan felhúzott épületekben. Ezt elsősorban úgy próbálták elérni, hogy eltérő társadalmi státuszú családoknak, helyzetükhöz

¹⁸ Példaként a szerző a *Choice Neighbourhood* kísérőprogram pozitív tapasztalatait hozza fel.

¹⁹ USA

²⁰ Milánó Affori körzetének része. Ez fontos ipari területnek számított, ám a gyárak bezárása után gyors társadalmi és gazdasági hanyatlásnak indult (népesség előregedése, szolgáltatások hiánya, épületek állagának romlása).

mértén különböző tulajdonviszonyt (tulajdon, bérlet, szociális bérlet) ajánlottak fel. Itt azonban nem állt meg a folyamat. A következő lépésben közösségépítő tevékenységeket indítottak (angol oktatás közös megszervezése, közös döntések, közösségépítő események, Quelli del Villaggio nevű érdekképviseleti szervezet). A beavatkozás hatásait kvalitatív eszközökkel (mélyinterjúkkal) monitoringozták. Arra voltak kíváncsiak, hogy nőtt-e a társadalmi kohézió (Kearns – Forrest 2000) az adott területen²¹. Az itt élőkkal készített interjúkból egyértelműen arra a következtetésre jutottak, hogy nőtt, azonban más szemszögből nem ennyire egyértelmű a beavatkozás sikeressége. Az összetartás leginkább a Quelli de Villaggio szervezet tagjaira jellemző, a kohézió növekedését a válaszadók nem a mixing policy-nek tulajdonították, hanem a kísérő beavatkozásoknak. Továbbra is megfigyelhető egyfajta etnikai törésvonal a külföldről betelepülők és az olaszok között, továbbá „mikroszegregáció” kezdett elindulni, mely következtében a betelepülők kezdtek egy konkrét épületben koncentrálni. A kapcsolatok erősödtek a szomszédok között, azonban ezek kifelé erősen zártnak mutatkoztak.

²¹ Ehhez Kearns és Forrest (2000) által javasolt társadalmi kohézió öt különböző dimenzióját vették figyelembe, amelyek a következők: (1) nincsenek nagyobb konfliktusok, (2) közös értékek, civil kultúra jelenléte, (3) társadalmi szolidaritás, (4) erős társadalmi hálózatok jelenléte (5) helyi identitás, lakóhelyhez kötődés.

2. táblázat A mixing-policy-hez kapcsolódó projektek jellemzői és tapasztalatai

Terület	Program/projekt	Elkülönítés alapja	Tapasztalatok
Egyesült Királyság	Egyesült Királyság aktív lakhatási és társadalmi mix programja	lakhatási tulajdonviszony	A tulajdonviszony csak kis mértékben mutatott a jövedelmi helyzettel összefüggést, az elkülönülés a jövedelem alapján tovább folytatódott
Egyesült Államok	Fair Housing Act (1968)	etnikai hovatartozás	csekély hatékonysággal bírt
Egyesült Államok	HOPE VI	etnikai hovatartozás	Csak ott értek el eredményeket, ahol a költözések mellett átfogó kísérőprogramok valósultak meg
Kanada (Torontó)	Toronto housing program	jövedelem	Középtávon semmilyen hatással nem volt a szegények jövedelmére az, hogy társadalmilag heterogén lakókörnyezetbe költöztek
Egyesült Államok	Moving to Opportunity	jövedelem	A jövedelmi szempontokra középtávon nem volt hatással a program, de a nem piaci tényezők tekintetében (szubjektív jóllét, egészség, gyerekek iskolai teljesítménye, bűnözés csökkenése) mutatkoztak pozitív hatások
Nyugat európai országok (Németország, Dánia, Finnország)	betelepülők integrációjához kapcsolódó programok	elsősorban nemzetiség	Kvótás szabályozást alkalmaznak, ha a betelepülők száma nem éri el a „billenőpontot”, akkor többnyire pozitív hatások kapcsolódnak a szomszédság megváltoztatásához
Olaszország	Vilaggio Grazioli projekt	etnikai és gazdasági vonatkozások	a különféle kísérőprogramoknak köszönhetően növekedett a társadalmi kohézió a heterogén szomszédságokban. azonban csak a program aktív résztvevői között

Forrás: Saját szerkesztés

Az esetek, bár különböző kontextusban valósultak meg, mégis szolgálnak néhány figyelemreméltó közös mintázattal.

1. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mixing-policy alkalmazása **önmagában általában nem elegendő a várt pozitív hatások generálásához**. Sok esetben konfliktusok kialakulásához, stigmatizációhoz, reszegregációhoz vezethet, amely adott esetben tovább ronthatja az érintett emberek, családok, jól-létét. Épp ezért a különféle **segítő-kísérőbeavatkozások jelentősége** kiemelkedően fontos.
2. Sarkalatos tényező, hogy **mi alapján különítjük** el az egyes csoportokat. A mixing policy sokféle dimenzió mentén történhet. Például a nemzetközi gyakorlatban gyakran alkalmazott a tulajdonviszony alapján történő elkülönülés (*tenure mix*) nem minden esetben tükrözi az érintettek jövedelmi helyzetét és a jövedelmi távolság sem jelent minden esetben kulturális távolságot. Az elkülönítés módjának fontos hatása lehet a sikerességre.
3. Ide kapcsolódik a harmadik megállapítás, miszerint az **etnikailag heterogén közösségek** létrehozatalára irányuló beavatkozásoknak sokkal **több buktatóval** kell szembenézniük, mint a jövedelmi szempontokat, vagy tulajdonviszony szempontját figyelembe vevő beavatkozásoknak. A tapasztalatok alapján a mixing-policy elsősorban olyan közösségek esetén **működik, ahol nincsenek éles etnikai, kulturális elkülönülések**, illetve a jövedelmi rés sem túlzottan magas az egyes csoportok között.
4. Végezetül pedig érdemes figyelmet fordítani arra is, hogy mi alapján monitoringozzuk az egyes beavatkozásokat. Például eltérő eredményeket kaphatunk akkor, ha pusztán jövedelmi szempontokat veszünk figyelembe, vagy netán jelentőséget tulajdonítunk egyéb nem-piaci jóléti tényezőknek is (amelyek egyébként nagyon nehezen mérhetők).

Az elemzett tanulmányok esetében legtöbb esetben valóban megjelenik akár már rövidebb távú vagy távlati célként az érintett, szegényebb családok integrációja, társadami mobilitása azonban fontos megjegyezni, hogy nem ritkák azok a beavatkozások sem, amelyek látszólag hasonló céllal indulnak, azonban azok általában nem humanitárius okokból, hanem piaci megfontolások alapján szerveződnek. Előfordul, hogy a lakóhely elhagyása nem önkéntes (például egy jobb életet lehetőségével kecsegtető projekt következményeként), hanem kényszerített. Ebben az esetben nem beszélhetünk mixing policy-ről, viszont mindenképpen fontos erre reflektálni és megkülönböztetni ezt a két beavatkozási folyamatot, mert ezek a politikai közbeszédben gyakran összemosódnak, azonban az érintettek szemszögéből nagyonis ellentétes kimenetűek lehetnek. A

kapcsolódó szakirodalom erre a jelenségre a kilakoltatás (displacement) fogalmat használja. Ez nem más, mint tulajdonképpen a lakóhely kényszerített elhagyása (Marcuse 1985). Jellemzően két formája létezik, egyrészt az, amikor az érintetteket fizikai kényszer során bírják rá lakóhelyük elhagyására, másrészt, amikor indirekt módon, módszeresen ám ugyanazzal az eredménnyel kényszerítik erre őket. Ide kapcsolódhat például a „slow violence” amelyet a 2.4. fejezetben tárgyaltam (Elliott-Cooper et al. 2019). Slater (2009) ezt a jelenséget a dzsentrifikációval együtt tárgyalja és annak embertelen, igazságtalan oldalára világít rá. A dzsentrifikáció azt jelenti, amikor a szegényebb városnegyedeket úgy alakítják át a középosztály vagy kereskedelmi egységek céljaira, hogy az a szegényebb rétegek kiszorulásához vezet. Ennek az a következménye, hogy az alacsonyabb státuszú csoportokat tehetősebb rétegek váltják fel az adott területen. Röviden, ez egy olyan tőkebefektetés, amely indirekt kilakoltatást eredményez a szegényebb, kiszolgáltatottabb csoportok esetében.²² Ez számos negatív hatással jár: egyrészt jellemzően nem csökkenti a szegregációt, sőt, általában annak növekedéséhez vezet más területeken, emellett növeli a társadalom polarizációját is (Slater 2009; Jelinek 2011).

Neil Smith (1987) egyértelműen gazdasági okokat feltételez a dzsentrifikáció mögött, amelyre „bérleti rés elméletében” (rent gap theory) tér ki. Elmélete alapján a beruházó célja az, hogy az adott épület vagy városrész felújítása után a lehető legnagyobb jövedelmet érje el azáltal, hogy az ingatlanok bérleti (és forgalmi) értékét a beruházás során megnöveli eredeti állapotához képest. Az ingatlanpiacnak akkor éri meg beruházni, ha nagy bérleti rés van. Ez a szegénynegyedek esetében különösen nagy. Az elméletet kririkusai mellett érvelnek, hogy a dzsentrifikáció mögött kulturális, fogyasztási és lakhatási preferenciák is állhatnak (Ley 1986). A kritikai szempontokkal együtt is látható, hogy itt teljesen más a döntéshozók célja, mint a mixing policy esetében.

A mixing policy-hez kapcsolódó elemzett tanulmányokhoz visszaérve, bár nagyon fontos megállapításokat tesznek, mégis úgy tűnik, hogy egy bizonyos szintél mélyebbre nem mennek. Ezalatt azt értem, hogy a siker vagy sikertelenség okaként megemlítenek ugyan emberi kapcsolatokra irányuló közösségi mechanizmusokat, esetenként erőfeszítéseket, (vagy azok hiányát), de az ide kapcsolódó tényezőket és hatásokat nem boncolgatják részletesen. A különböző álláspontok mellett az azonban nyilvánvalóan

²² Jelinek (2011) Budapest – Ferencváros rehabilitációja kapcsán vizsgálja ezt a jelenséget. Ide kapcsolódik, hogy Magyarországon erősen dominál a lakástulajdon, ami ezekben a helyzetekben a bérlők (szociális bérlők) kiszolgáltatott helyzetét eredményezi és így ők könnyűszerrel (ahogy a ferencvárosi példa is szemlélteti) a városrehabilitációs programok áldozataivá válnak.

kirajzolódik ezekből a kutatásokból, hogy a társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló beavatkozások mögött az az elvárás húzódik meg, hogy különböző státuszú emberek olyan kapcsolatot (társadalmi tőkét) alakítsanak ki egymással a beavatkozás után, amely erőforrásként működik mind egyéni (például anyagi és nem anyagi erőforrások megosztása, társadalmi mobilitás lehetősége), mind pedig társadalmi (például szolidaritás, társadalmi kohézió, társadalmi integráció) szinten. Miért alakulnak ki ezek a kapcsolatok bizonyos esetekben könnyedén, bizonyos esetekben pedig nagyon nehezen (vagy egyáltalán ki sem alakulnak)? Hogyan, milyen kísérő beavatkozásokkal lehet ezt elősegíteni? Miért különösen problémás ez olyan esetben, ahol nemcsak a vagyoni/jövedelmi, de a társadalmi távolság is jelentős (például éles etnikai vagy kulturális törésvonalak mentén)? Ha a kapcsolatokat és az ide kapcsolódó tényezőket mélyebben megvizsgáljuk választ találhatunk ezekre a kérdésekre. Értekezésem elméleti háttérének kiindulópontja épp ezért a társadalmi tőke, amely elméleti háttér bemutatása a következő fejezetben történik.

3. Társadalmi tőke

Ebben a fejezetben kutatásom fő elméleti kiindulópontjának bemutatása történik. Elsőnek a megközelítésmód indoklását tartottam fontosnak mind elméleti mind gyakorlati szempontból. Ezt követően elsőként azt szeretném tisztázni, hogy a társadalmi tőkéhez kapcsolódó főbb (legtöbbször idézett) elméletek alkotói pontosan mit is értenek ezalatt és milyen különbségek vannak értelmezéseikben. Látható lesz, hogy bár számos összecsengés megfigyelhető a főbb elméletek között, mégsem fedik le teljesen egymást, ezért a fejezet második részében olyan tanulmányokat ismertetek, amelyek a társadalmi tőkéhez kapcsolódó elméletek rendszerezésére tettek kísérletet majd ezt követően a definiálás nehézségeire szeretnék reflektálni. A fejezet végére lehatárolom értekezésem elméleti kereteit és fogalomrendszerét, amelyet alkalmazni fogok az elemzésem során.

3.1 A megközelítésmód indoklása

Az előző fejezetet azzal zártam, hogy az antiszegregációs beavatkozások esetében a társadalmi tőkének egyáltalán nem elhanyagolható a szerepe. Kutatásom fő gerincét is ez az elméleti megközelítés adja, azonban felvetődik a kérdés, hogy miért indokolt ennek a

megközelítésnek az alkalmazása egy közgazdasági disszertáció esetében, illetve helyi fejlesztési beavatkozások vizsgálata kapcsán. Azt akár mindennapi tapasztalataink során is láthatjuk, hogy a világ rendkívül komplex és döntéseink nem minden esetben kapcsolódnak tisztán materiális vagy racionális megfontolásokhoz. Nincs ez másképp azokkal sem, akik érintettjei a helyi fejlesztési beavatkozásoknak, például egy cigánytelep felszámolásának. Épp ezért rendkívül redukcionista az az elvárás, hogy az érintettek előre jósolható, gazdaságilag racionális sémák szerint, minden esetben „homo oeconomicusként” fognak reagálni. Ezt bizonyítják azok a tapasztalatok is, amik az ilyen jellegű beavatkozásokhoz kapcsolódnak (például helyi konfliktusok, újraszegregálódás)²³. Ugyanakkor azt sem jelenthetjük ki, hogy a gazdasági, strukturális mechanizmusok elhanyagolható hatással bírnak, illetve, nagyon fontos lehet ezek kapcsolata, átváltása is. Ezt a tudományos konszenzus is felismeri.

A klasszikus (Durkheim 2001 [1893], Weber 1987 [1905]), a régi (Polányi 1976) és az új (Granovetter 1985; 1992) gazdaságszociológiai elméletek is amellet érvelnek, hogy a gazdasági-jellegű folyamatok is a társadalomba beágyazottan, azzal összhangban és egymásra kölcsönösen hatást gyakorolva működnek.

Polányi Károly (1976) úgy véli, hogy a gazdaság mechanizmusai társadalmi, illetve intézményi feltételekhez kötődnek. A prekapitalista, archaikus társadalmak fő gazdaságintegrációs formái eszerint elsősorban a reciprocitás (csere, szívesség viszonzása) és a redisztribúció (javak újraelosztása) voltak, amelyek „nem gazdasági viszonyokba”, hanem a „kultúra vagy a politika szövedékébe” (pl. vallási, erkölcsi, jogi vagy politikai szankciókba, rokonsági-ismeretségi viszonyokba) ágyazódtak be. *„A gazdaság fogalmának kikristályosodása az idő és a történelem műve volt. De sem az idő, sem a történelem nem láttak el bennünket olyan fogalmi eszközökkel, hogy áthatolhattunk volna azon társadalmi viszonyok labirintusán, melyekbe a gazdaság be volt ágyazva.”* (Polányi 1976). A beágyazottság legfontosabb kérdése az, hogy milyen mértékben közvetítik a gazdasági tevékenységet személyes kapcsolatok hálózatai, azaz milyen mértékben ágyazódnak be azokba (Lengyel – Szántó 2006). A Polányi-féle (szubsztantív) álláspont szerint mindhárom mechanizmus, azaz a reciprocitás, a redisztribúció illetve az árucseré

²³ Jó példa lehet erre az, ami az általam elemzett telep felszámolási folyamat kapcsán történt: A telepen élő családnak jelenlegi otthonuknál sokkal magasabb piaci árú és komfortfokozatú házat ajánlott az önkormányzat, ám a család ezt nem fogadta el. Az ok annyi volt, hogy nem sokkal korábban a házban meghalt valaki és nem szerettek volna olyan házba költözni, ahol nem sokkal azelőtt haláleset történt. Másik szemléletes példa annak a családnak az esete, akik azért nem fogadták el a cserelakást, mert az udvarban nem laktak romák és féltek, hogy „kinézik” őket onnan.

(amely mögött már elkülönült gazdasági intézményrendszer, az árszabályozó piacok rendszere húzódik meg) jelen volt és jelen van a társadalmakban, csupán a modern kapitalista rendszerekben a hangsúly az árucseré mechanizmusára tevődik át (Szántó 1994).

Ezen kapcsolat elméleti boncolgatásának tekintetében a társadalmi tőkének különösen hangsúlyos szerep jut. Paldam (2000) úgy véli, hogy a társadalmi tőke koncepciója az, amely rákényszeríti a különféle társadalomtudományi diszciplínákat, hogy kommunikáljanak egymással. A különféle tőkefogalmak viszonyrendszere kapcsán talán Pierre Bourdieu (1986) munkája az egyik legtöbbet idézett koncepció. Elméletében túllépett a közgazdaságtan tőkefogalmán, a gazdasági tőke mellett (klasszikus értelemben használt közgazdasági tőkefogalom) megkülönböztetett kulturális tőkét (ezen belül annak inkorporált -vagyis belsővé tett, elsajátított- objektívált és intézményesült formáit), szimbolikus és társadalmi tőkét. Elméletének újszerűségét adja az a megfontolás, hogy bármely tőketípus, bizonyos feltételek mellett más tőketípussá -akár kézzelfogható, gazdasági tőkévé is- konvertálható. Példa lehet erre, amikor valaki tudásának (inkorporált kulturális tőke) vagy iskolázottságának (intézményesült kulturális tőke) köszönhetően magasabb jövedelemre tesz szert. Arra is gyakran találhatunk mindennapi példákat, amikor a társadalmi tőkét konvertálják gazdasági tőkévé például akkor, amikor egy szervezet esetében a személyek közötti bizalomnak köszönhetően megspóroljuk a tranzakciós költségeket, vagy ha barátainktól anyagi segítséget kapunk (pl. kamatmentes kölcsönt), de a társadalmi státusz, hatalom kialakításában is fontos szerepe lehet, mely áttételesen szintén kapcsolódhat a gazdasági tőke gyarapodásához. Bourdieu mindezek mellett elsősorban magánjósággként tekint a társadalmi tőkére, amely azokat az egyéni erőfeszítéseket foglalja magában, amelyek társadalmi kapcsolatháló kialakítására irányulnak (Szántó – Orbán 2006).

Nan Lin (2001) és Henk Flap (2002) egyenesen beruházásként tekint a társadalmi kapcsolatokra, amely beruházás a piacon térül meg és ideális esetben hozama felülmúlja a beruházás költségeit (Szántó – Orbán 2006). Ennek egyébként fontos alapja, előzménye lehet a reciprocitás.

A modern gazdasági rendszerek hatékonyságának tanulmányozása kapcsán is bizonyítást nyert, hogy jelentős szerepe van az informális kapcsolatokon alapuló gazdasági koordinációnak (Miller 1992, Thompson 2003). Gondolhatunk például itt is a tranzakciós költségekre, amelyek bizalmi kapcsolatok mentén minimalizálhatók. Ezek a kutatások arra is rávilágítottak, hogy az egyre bonyolultabb gazdasági koordinációs mechanizmusok

megjelenésével a társadalmi tőke szerepe is egyre inkább kezd sarkalatossá válni, hiszen ezek bürokratikus koordinációja is egyre költségesebb és bonyolultabb lesz, amely kiterjedt és könnyen mozgósítható társadalmi kapcsolatok esetén jelentősen mérsékelhetők.

A társadalmi tőke gazdaságpolitikai létjogosultságát elsősorban azok az elméletek biztosítják, amelyek a fenti elméletekkel ellentétben nem magánjósággként, hanem közjósággként (is) tekintenek a társadalmi tőkére (Putnam 1993, 2000, 2003; Fukuyama 2001). Ezekben az elméletekben olyan funkciókat sorakoztatnak fel a társadalmi tőke működése mentén, mint a csoportok problémamegoldó potenciálja, civil társadalom megerősödése, társadalmi kohézió (Fukuyama 1997), a politikai rendszer hatékony működése, vagy egyenesen a demokrácia működésének alapja (Putnam 1995).

A hazai fejlesztéspolitikai beavatkozások tekintetében csak elvétve jelenik meg tudatosan a társadalmi tőke alkalmazása (Füzér et al. 2005)²⁴. Ez elmondható az antiszegregációs tervek vonatkozásában is (Méreiné et al. 2015)²⁵. Itthon a városrehabilitációs programok legnagyobb része kizárólag a fizikai infrastruktúra megújítására törekszik. Ahogy azt a 2.5. alfejezetben láthattuk, hazánkban a tapasztalatok alapján ennek egyenes ágú következménye lehet például a dzsentifikáció (Egedy et al. 2002, Egedy 2003, Gerőházi et al. 2004). A társadalmi tőke szempontjából nem jól átgondolt városrehabilitációs programok következménye lehet még a közösségek bezáródása, vagy kiszolgáltatottabb társadalmi csoportok kapcsolatainak lerombolása, így jelentős erőforrásoktól való elzárása (pl. szétköltöztetés esetén). Paradox módon az is előfordul, hogy épp közösségfejlesztő programok vezetnek társadalmi csoportok fokozódó izolációjához, például olyan programok esetén, amikor az ezekben a résztvevők társadalmi összetétele túlságosan homogén (Füzér et al. 2005).

Kelet-európai viszonylatban is inkább kutatás, mint fejlesztés fókuszúnak mondhatók azok a vizsgálatok, amelyek ide kapcsolódnak, de itt a kapcsolódó kutatások nagy része már erősen reflektál a társadalmi tőke jelentőségére (Mihaylova 2004). Viszont a nemzetközi fejlesztések vonatkozásában már bőven találhatunk olyan stratégiákat, amelyek alapját a társadalmi tőkéhez kapcsolódó beavatkozások adják.

²⁴ Elvétve, nagyon kis arányban jelenik meg néhány helyi kezdeményezés, projekt kapcsán, városrehabilitációs programokban illetve Leader, Leader+ programokban

²⁵ Külön, ebből a szempontból (is) elemeztük kollégáimmal a hazai megyei jogú városok antiszegregációs terveit (Integrált Településfejlesztési Stratégiák kötelező része) (Méreiné et al. 2015) és arra a következtetésre jutottunk, hogy bár néhol érintőlegesen, illetve közvetett módon megjelenik a társadalmi tőke, annak ellenére, hogy helyenként belátják a tervezők, hogy ezen a ponton lehetne valódi strukturális hatásokat elérni, a fejlesztések inkább a gazdasági tőkéhez kapcsolódnak. A dokumentumok nagy része egyébként nem foglalkozik a társadalmi tőkével, ahol pedig mégis előkerül, ott elsősorban a „hard” elemek fejlesztése kapcsolódik hozzá projektszinten (például közösségi tér építése).

Számos nemzetközi fejlesztés kapcsán eleve úgy tekintenek a társadalmi tőkére, amely minden ország vagy közösség helyzetének javítására kínálhat megoldást²⁶. A szegény országok esetében a fejlődés záloga lehet, a gazdag országok esetében képes ellensúlyozni a gazdagodás negatív hatásait. A jóléti gazdaságokban fontos helyettesítője lehet az állami szervezeteknek, a piacgazdaságban fokozza a tranzakciók hatékonyságát. Az USA-ban a terrorizmus elleni küzdelem egyik fontos eszközeként tartják számon, illetve a környezeti és társadalmi sokkok elleni válaszként tekintenek rá (pl. Katrina hurrikán utáni összefogás), a posztszocialista országokban pedig elősegítheti a civil társadalom újjászületését (vagy mindezek kombinációja).

Összességében tehát elmondható, hogy az elméletalkotók jelentős része rávilágít a társadalmi tőke fontos szerepére mind közgazdaságtudományi, mind szakpolitikai szempontokból. Számos olyan nemzetközi fejlesztési stratégiával találkozhatunk, amely kapcsán tudatosan is alkalmazásra kerülnek azok a vonatkozások, amelyek a társadalmi tőkéhez társíthatók, azonban a magyarországi szakpolitikák csak elvétve alkalmazzák ezt a megközelítést, holott egyes tanulmányok szerint számos probléma épp ennek negligálásából eredeztethető, például a városrehabilitációs programok negatív tapasztalatainak kapcsán úgy, mint például az izoláció, dzsentifikáció, helyi konfliktusok vagy az újraszegregálódás.

Természetesen nem állítom azt, hogy a társadalmi tőke magyarázó ereje száz százalékos. Különösen nem lehet ez igaz arra a rendkívül komplex folyamatra, amelyet értekezésemben elemzek. Nagyon fontos szerep juthat a strukturális tényezőknek, piaci folyamatoknak, illetve a közpolitikai folyamatoknak is (amelyek egyébként lazán vagy szorosabban kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez is). Főleg a strukturális, állami-döntéshozói és érintetti viszonyrendszerek esetében direktbben alkalmazható elméleti keretnek bizonyulnak az informalitáshoz kapcsolódó kutatások tapasztalatai, azonban fontos megjegyezni, hogy, bár fontos ezekre reflektálni, ezek minőségi vizsgálata csak az intézményi strukturák részletes elemzésével lenne teljes, amely azonban már túlmutat értekezésem és lehetőségeim keretein. Ez mindenképp kutatásom korlátjaként említhető

²⁶ Az Egyesült Államokban (pl. Saguaro-szeminárium) (Putnam 2000) Kanadában (Policy Research Initiative, mint kormányzati rendszer), Ausztráliában (Winter 2000), Írországból vagy az Egyesült Királyságban (Social Capital 2002) (bár más és más szerepben) már a nemzeti stratégiák részét képezi a társadalmi tőke fejlesztése, azok gyakran kormányzati programok keretében valósulnak meg (Sík 2005), de olyan nemzetközi szervezetek is különös figyelmet szentelnek a társadalmi tőkének fejlesztési projektjeiken keresztül, mint az ENSZ (pl. Sienna Group) az OECD vagy a Világbank (pl. Bank a nyomor ellen) (Füzér et al. 2005). Fontos megjegyezni, hogy ezen nemzetközi szervezetek esetében különösen hangsúlyosan jelenik meg a társadalmi tőke fejlesztése, mint a nyomor elleni küzdelem egyik hatékony eszköze. A Világbank például ilyen jellegű fejlesztési programokkal olyan helyeket célozott meg, mint Kambodzsa, Mali, Fülöp-Szigetek, Brazília vagy a Közel-Kelet illetve Afrika elszegényedett területei.

meg. Továbbá az informalitáshoz kötődő elméletek között nem találtam olyan tanulmányt, mely olyan élesen elváló terminológiát alkalmazna, amely elválasztaná egymástól a közösségen belülről korlátozódó, vagy a társadalmi osztályokon átnyúló, informális jellegű kapcsolatokat, holott ez különbség kutatásom során sarkalatos választóvonalaként mutatkozott meg. Az informalitás, ahogy korábban hangsúlyoztam elsősorban az állam szerepére való reflexióként alkalmazható elméleti megközelítésként vált számomra láthatóvá a szakirodalmi források feldolgozása során, mivel a kapcsolódó kutatások középpontjában elsősorban ez áll.

Kutatásom során többször hangsúlyozom, hogy eredményeim alapját elsősorban az érintettek nézőpontjának bemutatása, hangjának kihangosítása adja. Kutatásom határvonalait elsősorban az érintettek interpretációinak elemzésénél húztam meg, amely kapcsán a társadalmi tőke praktikusabb elemzési keretnek bizonyult elsősorban azért, mert a társadalmi tőkéhez kapcsolódó elméletek a csoporton belüli és a csoportokon átnyúló terminológiát élesen elválasztva alkalmazzák (amely az informalitáshoz közhető elemzésekre nem jellemző). Ezek a kategóriák az érintettek szemszögéből vizsgálódva is élesen elkülönültek és az ezekhez kapcsolódó mechanizmusok lényegében elemzésem és kutatási eredményeim gerincét alkotják, ezért elemzésem fókuszának megtartottam a társadalmi tőkét, viszont, ahol az informalitáshoz kapcsolódó, strukturális tényezők jelentősége mutatkozott meg, ott igyekeztem erre reflektálni és elemzésemet kiterjeszteni ebbe az irányba is (ha még csak korlátozott mértékben is).

Értekezésem missziójával egybecsengően kiemelten fontosnak tartom az érintettek hangjának kihangosítást, ezért úgy gondolom indokolt egy olyan elemzési fókusz fenntartása, amely bár lehet nehezebben ragad meg konkrét szakpolitikai, piaci vonatkozásokat, mégis képes reflektálni az érintettek kapcsolatainak sokszínűségeire, különböző szerepére és reményeim szerint ezen keresztül újfajta alapul szolgálhat a kapcsolódó beavatkozások tekintetében is.

3.2 A legjelentősebb társadalmi tőke elméletek

Bár implicit módon már sokkal korábban is foglalkoztak a társadalmi tőke, társadalmi kapcsolatok jelentőségének kérdésével (ennek vizsgálata az emberiséggel egyidős lehet), legelső megjelenését Hanifan (1916) munkájához szokták kapcsolni. A társadalmi tőke, mint kifejezés is az ő munkájában jelenik meg elsőként. Hanifan vidéki iskolaközösségek vizsgálata során azonosította a különféle társas interakciókat tőkeelemként. Meglehetősen

tágra értelmezte a társadalmi tőke fogalmát. Szerinte minden olyan tényező társadalmi tőkének tekinthető, ami fontos az emberek mindennapjaiban. Példaként említhető a jóakarat, barátság, szolidaritás, kölcsönös érzékenység egymás iránt (Szántó – Orbán 2005). A későbbiekben is számos (és napjainkban is egyre növekvő számú) tudományos értekezés kapcsolódott és a mai napig kapcsolódik a társadalmi tőke, társadalmi hálózatok értelmezéséhez, vizsgálatához (Ben-Porath 1980; Bourdieu 1986; Coleman 1998; Putnam 1993, 1995; Fukuyama 2001; Woolcock–Narayan 2000; Burt 1992, 2000; Granovetter 2006). Ennek ellenére a mai napig sem sikerült egy egységes, összemérhető fogalmi keretet, terminológiát kapcsolni a társadalmi tőkéhez.

Ben-Porath (1980) gazdaságelméleti keretben foglalkozott a társadalmi tőkével, az ún. F-kapcsolatokon (family, friends, firms) keresztül, amely működésének köszönhetően különféle előnyöket biztosíthat, melyek átválthatók gazdasági tőkévé. Pierre Bourdieu (1983) a társadalmi tőkét elsősorban individuális értelemben használja, azaz főleg az egyén számára megmutatkozó előnyökkel foglalkozik, annak kulturális vagy gazdasági átváltása (rekonverziója) kapcsán. Konceptiója szerint a társadalmi tőke azon kapcsolatok hálójának kiterjedését jelenti, amelyeket ténylegesen mozgósítani tudunk, és nagyban függ a velünk kapcsolatban állók gazdasági és kulturális tőkéjének a nagyságától. Ezek a gyakorlatban anyagi és/vagy szimbolikus csereviszonyok alapján léteznek. Számos előnyét élvezhetjük annak, ha egy közösséghez tartozunk. Erősödik a szubjektív biztonságérzetünk, segítheti a motivációt, bizonyos előnyökhöz, javakhoz rövidebb és egyszerűbb úton juthatunk hozzá.

Coleman (1998) is foglalkozik a társadalmi tőkével az egyén aspektusából, fő működési motorjaként a kötelezettség/elvárás, információáramlást és informális társadalmi normákat határozza meg. Coleman ezen túl viszont úgy véli, hogy a társadalmi tőkének társadalmi-strukturális szerepe is van, amely struktúra létrejötte és aktív működése a bennük létező egyének és különféle cselekvő intézmények számára jelent erőforrást. Itt már a társadalmi tőke nemcsak magánjósággként jelenik meg (mint Bourdieu esetében), hanem megjelenik annak közjóság szerepe is, hiszen erőforrást nemcsak azok számára jelenthet, akik annak létrehozásában közreműködtek, hanem azok számára is, akik a struktúrának a részei (Kisfalusi 2013 [Coleman 1998]).

A gazdaságfejlesztésben és a politikai döntéseket megelőző stratégiai tervezésben elsősorban azokat az elméleteket veszik alapul, ahol a társadalmi tőke, mint közjóság funkcionál. Közösségi szinten a társadalmi tőke alatt általában olyan erőforrásokat értenek, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak. A működő közösségek, amennyiben társadalmi szinten is beágyazódnak (azaz nem izolált, elzárt közösségekről van szó, hanem

mind külső, mind belső kapcsolataik működnek), sokkal hatékonyabban képesek közös cselekvésekben való részvételre saját életfeltételeik javítása céljából. Ezáltal saját specifikus problémáikra is adekvát válaszokat képesek adni (Vercseg 2011). Putnam (1995) is úgy véli, hogy a társadalmi tőke egy kollektív ismérv, amely tulajdonképpen a csoportok problémamegoldó potenciálja. Fukuyama (2001) is elsősorban magasabb aggregációs szinten tulajdonít jelentőséget a társadalmi tőkének. Ezek megléte majd mozgósítása a kulcsmotívum.

Frissebb tanulmányok a társadalmi tőke átváltásának akadályaira is különös hangsúlyt fektetnek (Boon – Farnsworth 2011, Onyx – Leonard 2010, Wacquant 1998)²⁷. Ez deprivált közösségek esetén különösen releváns kiindulópont lehet. Ennek alapján a különféle kulturális, pszichológiai (pl. szégyenérzet) és gazdasági (pl. reciprocitás lehetőségének hiánya) erőforrások hiánya gyakran megakadályozzák meg az ilyen közösségek képviselőit olyan társadalmi kapcsolatok (társadalmi tőke) kiépítésében, amelyek valódi erőforrásként működhetnek (Boon – Farnsworth 2011).

3.3 A társadalmi tőke szakirodalmának kritikai rendszerezése és a definiálás nehézségei

Láthattuk, hogy a társadalmi tőkéhez kapcsolódó szakirodalom különösképpen heterogén, értelmezései sok esetben eltérhetnek. Mindezek mellett elmondható, hogy elég jelentős szerepet vívott ki magának a társadalomtudományokban, elsősorban a 2000-es évek környékén²⁸. Ezeknek az elméletek a rendezésére többen is kísérletet tettek (Esser 2008, Csizmadia 2015, Sík 2012, Fulkerson – Thompson 2008, Paldam 2000, Paldam – Svendsen 2000). Ezeket alapul véve szeretnék rávilágítani a társadalmi tőke szakirodalmának szerteágazóságára, rendezésükhöz kötődő dilemmákra. Már a társadalmi tőke elnevezése sem egységes, a társadalmi tőke helyett olykor a kapcsolati tőke (Sík 2012), társadalmi

²⁷ Az újjélandi kutatás példaként említi, hogy a szülők gyakran azért nem engedik el magasabb státuszú barátaikhoz a gyerekeiket például születési összejövetelekre, mert nem tudnak megfelelő értékű ajándékot vásárolni az ünnepeltnek. Számos hasonló példa rámutat, hogy ilyen átváltási nehézségek kapcsán zárkóznak be ezek az alacsonyabb státuszú családok.

²⁸ „A fogalom problematikus volta ide, merési nehézsége oda, a társadalmi tőke hatalmas és gyorsan szélesedő kutatási terület. A fogalom abszurdan gyors elterjedésére jellemző, hogy míg 1981 előtt mindössze húsz, 1996 és 1999 között 1003 alkalommal fordult elő társadalomtudományi hivatkozásokban a társadalmi tőke fogalma (Winter, 2000). Ostrom és Ahn (2003) bevezetője adatai szerint 1990 előtt a Web of Science csupán két, 1996-ban 37 találatot jelez a társadalmi tőke fogalomra való rákeresés során, 2000-ben a találatok száma 220 volt. Az eredmény tehát mindkét idézettségilemezés esetében ugyanaz: a társadalmi tőke irodalma terjed, mint a bozóttűz.” (Sík 2012, 8-9. o.)

erőforrás (Lin 1999), gyenge és erős kötések (Granovetter 1973) hálózat (Burt 2000) kifejezések jelennek meg.

Csizmadia (2015) és Kisfalusi (2013) Harmut Esser (2008) társadalmi tőke megközelítése mellett érvelnek. E szerint a megközelítés szerint a társadalmi tőke fogalma körüli zűrzavar elsősorban abból a tényből következik, hogy egy olyan erőforrásként gondolunk rá, amely **egyszerre tekinthető magán és közjóságnak**. Sok esetben egyszerre van jelen az individuális és kollektív értelmezés, amely önellentmondást, értelmezési nehézségeket eredményez. Esser ennek orvoslásaképp a szintek külön értelmezését javasolja, melyben a társadalmi tőke egyik aspektusaként jelenik meg a kapcsolati tőke. A társadalmi tőkét úgy írja le, mint a „viszony alapú” kapcsolati tőke (individuális értelmezés) és a „rendszer alapú” hálózati tőke (közjóság értelmezés) egyfajta komplex egységét. Ezekben együttesen szerepel az individuális szinten megjelenő, különféle társas kapcsolatokon keresztül működő társadalmi erőforrás, valamint a hálózatok konstruktív jellege, amely adott esetben képes annak minden tagja számára speciális előnyöket biztosítani.

A kapcsolódó szakirodalomban a rendezésre tett kísérletek (ahogy a fenti érvelés is) gyakran tekintik kiinduló alapnak a társadalmi és individuális szinteket (Farkas 2013). Az egyének oldaláról vizsgálódva a cselekvő individuumok és cselekvéseik egyéni következményinek megértésén keresztül vállalkoznak a társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok magyarázatára (Bourdieu 1986, Coleman 1998, Burt 2000), míg más tanulmányok a társadalmi csoportok működésére, azok hatékonyságára fókuszálnak a társadalmi tőke fogalmán keresztül (Putnam 1993, Putnam 1995, Fukuyama 2001, Vercseg 2011).

Fulkerson és Thompson (2008) is hasonló logika alapján rendszerezik a társadalmi tőkéhez kapcsolódó elméleteket. Az **erőforrás alapú társadalmi tőkeelméletek** (resource social capital) közé azokat sorolják, amelyek elsősorban individuális szinten értelmezik a társadalmi tőkét. Itt a legjelentősebb elméletek között Bourdieu tőkeelméletét és Granovetter erős és gyenge kötések koncepcióját említik. **Normatív társadalmi tőkeelméletnek** (normative social capital) nevezik azokat a koncepciókat, amelyek közösségi erőforrásként, közjóságként értelmezik a társadalmi tőkét. Itt Putnam, Coleman elméleteit említik, amelyek fundamentumaként a szerzők a Durkheim-féle társadalmi strukturafelfogást határozzák meg.

Paldam (2000) alapvetően 3 kiindulópontot különböztet meg a társadalmi tőke elméletek vonatkozásában. Érvelésében leszögezi, hogy valóban nagyon kusza a társadalmi

tőke elméleti értelmezése és definiálása, viszont már csak azért is szükséges a rendszerezés, mert az eltérő megközelítésekhez jellemzően teljesen eltérő módszertan kapcsolódik. Az első kategóriába azokat a megközelítéseket sorolja, amelyek a **bizalom** vizsgálatán keresztül értelmezik a társadalmi tőkét. A játékelméleti dilemmákkal foglalkozó elméletek jellemzően ezt a kiindulópontot használják (például Paldam – Svendsen 2000). A második megközelítésmód részben kapcsolódik ide, ez a **kooperáció** minőségét és lehetőségét veszi górcső alá. Ide tartoznak főleg azok az elméletek, amelyek a társadalmi tőke közjószág jellegével foglalkoznak (például Putnam 1993, 1995 Coleman 1998). A harmadik megközelítésmód a **kapcsolathálózatokat** veszi kiindulópontnak és azok minőségével, a kapcsolatok irányával és erősségével foglalkoznak (például Lin 2001). Látható, hogy nincs könnyű dolga annak, aki a társadalmi tőke fogalomrendszerének lehatárolására vállalkozik, hiszen sokan sokféle megközelítésmódok mellett teszik le a voksukat és egyelőre nem született ezzel kapcsolatban tudományos konszenzus.

Ezt alapul véve Sík (2012) szerint is a társadalmi tőke definiálása még meglehetősen gyerekcipőben jár. Különösképp megnehezíti a fogalom értelmezését, hogy a nagy elméleti előfeltevések, klasszikusok által „terhelten” jelennek meg. A szerző ezt alapul véve érvel amellelt a megközelítés mellet, hogy a társadalmi tőke megnevezés helyett sokkal célravezetőbb lehet a „kapcsolati tőke” vagy „kapcsolathálózati erőforrás” megnevezés. Ha visszakanyarodunk a társadalmi tőke fogalmához, a klasszikusokat (Bourdieu, Coleman, Putnam) ez az összesítés is az individuális/társadalmi dimenziók mentén rendezi. Azonban a újabb „születőfélben” levő elméletek esetében már a „társadalmi tőke” viszonylagos elnevezését tartja ezek legnagyobb erősségének. Ezt teszi egyrészt azért, mert a „tőke” pozitív zöngéje nem minden esetben indokolt. Fukuyama (2001) ezek árnyoldalára is rávilágít, mivel sok olyan társadalmilag káros jelenség előidézőjeként mutatkozhat meg, mint például a törzsi háborúk, a korrupció vagy bizonyos csoportok társadalmi kirekesztése.²⁹ Nan Lin (2001) a társadalmi tőkét emberitőke-elméletekhez viszonyítja, amely megközelítés kapcsán ő is külön tárgyalja az egyéni kapcsolatokat és a különféle csoportokat, közösségeket.

Burt (2000) a társadalmi tőkét hálózatok vizsgálatán keresztül igyekszik megérteni. A társadalmi tőkét, mint társadalmi helyzetből fakadó előny tényét metaforaként értelmezi

²⁹ Putnam (1993) a megkötő társadalmi tőke (bonding social capital) kapcsán is rávilágít ennek árnyoldalára. Ennek vonatkozásában megjegyzi, hogy a túlzottan zárt kapcsolatok mások kizárását vagy a társadalmi mobilitás akadályozását jelenthetik bizonyos társadalmi csoportok, közösségek esetében (lásd még: Woolcock-Narayan 2000, Woolcock 1998, Granovetter 1973 illetve a disszertáció későbbi fejezetei).

(Sík 2012). Látható, hogy a társadalmi tőke még nem kiforrott fogalomként van jelen a társadalomtudományokban. Emellett az egyre terjedő kapcsolódó szakirodalom arra enged következtetni, hogy annak relevanciája a fogalom tisztázatlansága ellenére is egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg. Ez a relevancia mára, ahogy azt láthattuk az elméleti okfejtéseken túl a gazdaságfejlesztés, gazdaságpolitika színterén is kezd megjeleni. Kritikai értelmezése épp emiatt különösképpen fontos lehet, hiszen esetenként politikai döntések alapjaként, adott esetben legitimálásaként szerepelnek a társadalmi tőkéhez kapcsolódó különféle értelmezések. Előfordul az a bíráló is, amikor policy-orientált szerepben jelenik meg a társadalmi tőke, hogy a döntéshozók bizonyos esetekben olcsó megoldásként alkalmazzák, nem mélyen átgondolt és jól felépített stratégiákon keresztül, olyan súlyos problémák enyhítése érdekében is, mint például a szegénység (Füzér et al. 2005).

A kritikai megközelítések másik vonulata ehhez kapcsolódóan a társadalmi tőke fogalomrendszerének kiforratlanságát említi. Ezek szerint ugyan nagyok a fogalmomban rejlő lehetőségek, mégis könnyű visszaélni vele, bizonytalan a jövője.

Problematikus lehet még, hogy a különféle társadalmi tőke elméletek alkotói gyakran tévesztik szem elől annak mélyebb beágyazottságát, és értelmezik azt egy statikus tényezőként, holott gyakran a társadalmi tőkéhez kapcsolódó „sokszálú” folyamatok kulturális meghatározottsága is időben döntő lehet, emiatt eltérő mechanizmusok (dinamizmusok) jelentkezhetnek közösségenként, szubkulturánként, így a társadalmi tőke fejlesztéséhez kapcsolódó megfelelő lépések is eltérőek lehetnek (például nem hasonlíthatók össze mélyszegénységben élő társadalmi csoportok társadalmi tőkéhez kapcsolódó jellemzői és beavatkozási lehetőségei a gyors növekedésű vállalatok innovációs tevékenységének fokozásával társadalmi tőkén keresztül).

Vannak olyan kritikusok is, akik a „tőke” elnevezést tartják problematikusnak. Ők egyrészt azok közül kerülnek ki, akik annak negatív hatásait vizsgálva, annak nem minden aspektusból „tőke” mivoltára hívják föl a figyelmet, másrészt pedig azok, akik a kapitalista tőkeközpontú világnézet legitimálását látják e fogalom egyre terjedő használata mögött (Smith – Kulynych 2002).

Sík (2012) úgy véli, hogy a „társadalmi tőke” fogalom alá olyan elemeket is gyakran sorol a szakirodalom, amelyek nem társadalmiak és/vagy nem tőkeként értelmezendők, ezen felül gyakorta találkozni olyan, ide sorolt tényezőkkel, amelyek elsősorban nem kapcsolatból vezethetők le (persze lehet hozzá köze) például bizalom, civil aktivitás, jó hírnév. Ezeket nem tartja indokoltnak a társadalmi tőke, vagy kapcsolati tőke mindent

elnyelő kategóriája alatt tárgyalni. Külön vizsgálatukat, értelmezésüket tartja célravezetőnek (például etnikai, kulturális, pszichikai, intézményi tőke), vagyis a fogalom „dezaggregálása” mellett érvel.

Mindezek alapján látható, hogy a doktori értekezésem elméleti gerincét adó társadalmi tőke konceptualizálása nem kis kihívást jelent. Láthattuk, hogy a társadalmi tőke rendkívül fontos szerepet játszik olyan háttérmechanizmusok megértése kapcsán, amelyek például társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányuló beavatkozások kapcsán jelentkezhetnek. Azt is láttuk, hogy bár hazai viszonylatban még nem terjedt el, a nemzetközi fejlesztési stratégiákban gyakran alkalmazzák a társadalmi tőkéhez (társadalmi kapcsolatok létrehozatalához) kapcsolódó beavatkozásokat. A társadalmi tőkeelméletek rendezésénél komoly kihívást jelent ezek heterogenitása és a hozzájuk kapcsolódó dilemmák. Összességében tehát adott egy vizsgálati fókusz, amely relevanciája indokolt, azonban lehatárolása meglehetősen problematikus.

Kutatásom szempontjából fontos, hogy az elméleti háttér alkalmazható legyen a szegregált közösségek működésének, a deszegregáció hatásainak elemzésére, ezért ennek a dilemmának a feloldása kapcsán a társadalmi tőke azon megközelítéseit tartottam relevánsnak, amelyek a társadalmi tőke tipológiájával, a hozzájuk társuló mechanizmusokkal, pozitív és negatív hatásokkal együttesen foglalkoznak (Woolcock – Narayan 2000, Putnam 1995, Füzér 2015, Gilchrist 2009, Messing 2006, Burt 2000), így értekezésemben igazodtam ezeknek a tanulmányoknak a fogalmi lehatárolásához. Szerencsére az ide kapcsolódó vizsgálatok esetében (ahol a társadalmi tőke -is- szerepelt a vizsgálat fókuszaként) egybecsengő módon alkalmazták ezt az elméleti keretet.

A külföldi és hazai kutatásokban, amelyek kifejezetten a gettókban/szegregált körülmények közt élők (köztük a romák) kapcsolati hálójával foglalkoznak, mind egyéni, mind közösségi erőforrásként megjelenik a társadalmi tőke (Albert – Dávid 2006, Messing 2006, Varga 2010, Messing – Molnár 2011, Cartwright et al. 2007). Ezen kutatások kapcsán elmondható, hogy a törésvonal nem a közjóság/magánjóság elkülönítés mentén rajzolódik ki elsősorban, hanem sokkal inkább a csoporton belüli és csoportok közötti kapcsolatok vonatkozásában, így értekezésemben is ebből indulok ki, melynek megalapozására, elhelyezésére ezen keresztül pedig az elméleti keretrendszer lehatárolására a következő alfejezetben kerül sor.

3.4 Elméleti keretrendszer lehatárolása - Tipológiák rendszerezése, a dolgozat társadalmi tőkéhez kapcsolódó fogalomhasználatának tisztázása

E fejezet célja „rendet tenni” a különféle elméletek között és felállítani egy jól alkalmazható, logikus és tiszta elméleti keretet, amit értekezésemben alkalmazhatok. Első körben megvizsgáltam, hogy azok a hazai és nemzetközi tanulmányok, amelyek elemzik (vagy legalábbis érintőlegesen vizsgálják) a szegregált körülmények között élők, etnikai alapon szerveződő szomszédságok, betelepülők, zárt közösségek kapcsolathálóját (tehát hasonló mechanizmusokkal szembesülhetnek, mint én a kutatásom során), milyen terminológiát, megközelítésmódot, tipológiákat használnak (Wacquant 1998, Leonard-Onyx 2003, Leonard 2004, Wierzbicki 2004, Das 2004, Albert – Dávid 2006, Messing 2006, Greenfields – Smith 2010, Briggs 2010, Messing – Molnár 2011, Cartwright et al. 2007, Ryan et al. 2008, Brown 2020, Blokland-Savage 2016, Blokland-Noordhoff 2016).

Az elemzett tanulmányok kapcsán a legszembetűnőbb hasonlóság az volt, hogy a kapcsolatok tekintetében minden esetben megkülönböztetnek zárt, közösségen belüli kapcsolatokat és olyanokat, amelyek társadalmi osztályokon, közösségeken átívelnek. Ez a kettősség azonban nemcsak a társadalmi tőke terminológiáján belül jelenik meg a szakirodalomban, hanem olyan fogalmak cizellálása kapcsán is találkozhatunk hasonló alapokról induló tipizálással, mint a szolidaritás vagy az integráció. Disszertációm szempontjából különösen fontosnak tartom azt, hogy ezekre az elméletekre is kitérjek és bemutatásuk segítségével alapozzam meg értekezésem elméleti hátterét. Ennek oka egyrészt az, hogy a szakpolitikákhoz kapcsolódó kommunikációban gyakran találkozhatunk ezekkel a fogalmakkal, azok definiálása azonban nem mindig történik meg. Például gyakorta találkozunk fejlesztési dokumentumokban, tájékoztató anyagokban, vagy a különféle médiumokban az „integrációval”, mint kitűzött céllal, anélkül, hogy definiálnák, hogy pontosan mit is értenek integráció alatt. A másik ok az, ami miatt fontosnak tartom ezek ismertetését, hogy a kapcsolódó elméletek megismerése során egyértelmű mintázatok, párhuzamok rajzolódtak ki számomra annak ellenére, hogy a terminológia különbözött. Sokkal könnyebb volt egy logikai rendszerben elhelyezni ezeket az elméleteket, mint a társadalmi tőkéhez kapcsolódó kusza szakirodalmi forrásokat. A logikai elhelyezés mellett terepi tapasztalataimat is könnyebben tudtam értelmezni e mentén a logika mentén. Na de mi is pontosan ez a logika?

Az első fogalom, amely körül születő elméleteket, tipológiákat vizsgálva figyelemreméltó párhuzamokra bukkanhatunk az pont az **integráció**. A kapcsolódó

elméletek gyakran cizellálják a fogalmat és különböztetik meg az integráció eltérő formáit (Lockwood 1964, Archer 1996, Castel 2000, Lin 1990).

Robert Castel (2000) az integrációt háromfokozatú skálaként értelmezi. Az integráció teljes hiánya esetén „kiilleszkedettek”, részleges megléte esetén „sebezhetőségi zónába” tartozóak, teljessége esetén „integrációs zónába” tartozóak lehetünk. Az integráció itt alapvetően három dimenzión keresztül valósul meg: munka, közösségi beágyazottság és kultúra. Ezek különféle színtereken működnek úgy, mint a munkamegosztásban elfoglalt hely, a család vagy az iskola, és szorosan összefüggnek az itt felhalmozott társadalmi tőkével. Értelemszerűen ezekhez más és más mechanizmusok kapcsolódnak. Az is előfordulhat, hogy bizonyos területeken magas fokú integráció van jelen (például közösség vagy család esetén), máshol pedig alacsony fokozatú (például az intézményrendszer vonatkozásában). Ezt azért fontos megjegyezni, mert amikor például a cigánytelepeken élő családok integrációjáról beszélnek a döntéshozók, akkor valójában az alatt csak az integráció egyik formáját értik (jellemzően a középosztálybeli normákon alapuló intézményrendszerhez való integrálódást). Könnyen előfordulhat, hogy az integráció egy másik formája, például a családi vagy közösségi összetartás vonatkozásában, annak egy sokkal magasabb fokán állnak ezek a családok, mint az a réteg (jellemzően középosztály), akiket a döntéshozók integrálnak tekintenek.

Castel leginkább fokozatként tekint az integrációra, Lockwood (1964), azonban már konkrét típusait különböztette meg annak. Szerinte az integráció egyik formája a **szociális integráció**: a kisközösségekhez való tartozás, mint a rokonsági hálózat, a baráti kapcsolatrendszerek vagy például a szomszédság (Archer 1996, Mouzelis 1997), ami az egyén természetes élettereként és támaszaként működik. Az integráció ezen fajtája kiscsoportok szintjén jelenik meg és azonos értékek, azonos szocializációs mechanizmuson mentén jön létre. A szociális integráció egyes tanulmányok szerint nagyon erős a szegregált mélyszegénység esetében főleg, ha a közép és kelet-európai kontextust nézzük (Crețan - Turnock 2008, Farkas 2012). Az integráció másik formája a **rendszerintegráció**. Ez egybeesik a szakpolitikák fogalomhasználatával. Ez az olyan társadalmi intézményekben való részvételen keresztül valósul meg, mint például az oktatási rendszer, a közigazgatás vagy a legális munkaerőpiac. Castelhez hasonlóan Lockwood ezt szintén elsősorban a munkamegosztásban történő részvétel segítségével látja erősödni.

Habermas (1987) is a szociális integráció és rendszerintegráció terminológiáját alkalmazza elméletében. Ez nagyban egybeesik Lockwood logikájával. Habermas is úgy véli, hogy a szociális integrációs mechanizmusok baráti, rokonsági, kisközösségi

hálózatokon (*életvilágokon*) keresztül működnek, amely kötelékek mellett, hogy erőforrásokat is biztosítanak a csoportidentitás, a kultúra, a kisközösségi létformák összehangolásán keresztül, értelemszerűen fontos integrációs szereppel is rendelkeznek. A rendszerintegráció lényegében egybeesik Lockwood meghatározásával, viszont Habermas rávilágít egy nagyon fontos szempontra, mégpedig arra, hogy az integráció két formája együttesen működik és hatást fejt ki egymásra. A szociális integráció lényegében a legitimálását adja a rendszeintegrációnak, és amennyiben nincs összhang a kettő között az előbbi jellemzően fölülírja az utóbbit és nem tekinti legitimnek. Ez így első ránézésre nagyon szövevényesnek tűnhet, ám pont az etnikai alapon szerveződő, szegregált közösségek szolgáltathatnak szemléletes példát ennek megértésére. A rendszerintegrációs mechanizmusok, ahogy arról korábban már szó volt, alapvetően a középosztály értékrendjén és normarendszerén alapuló intézményrendszerünkhöz kapcsolódnak (esetünkben például ilyenek lehetnek azok a weberi protestáns etikai megfontolásokon nyugvó értékek is, mint például a munka fontossága, a magántulajdon védelme és tisztelete, vagy a nyugati, alapvetően individuális társadalomhoz kapcsolódó egyéb értékek). Vannak azonban olyan közösségek, társadalmi csoportok, amelyek más életvilágok szerint integrálódtak (szociális integráció), amelyben ezek az értékek idegennek tűnhetnek (Powell 2010). Habermas és Lockwood is megjegyzi, hogy az esetek többségében a szociális integráció „nyer”, ezért e két mechanizmus összehangolása elengedhetetlen, azonban egyáltalán nem egyszerű feladat. Ezek összehangolását **társadalmi integrációnak** nevezik.

Nan Lin (1982, 1990) a **mikrointegráció/makrointegráció** terminológiát használja. A mikrointegráció lényegében a szociális integráció megfelelője, a makrointegráció, pedig a rendszerintegrációé, ha a Habermas – Lockwood féle terminusokkal vetjük össze. Lin ezen túlmenően azzal is foglalkozott, hogy a különféle integrációs mechanizmusokhoz alapvetően milyen cselekvések társulhatnak. Úgy véli, hogy a mikrointegrációhoz elsősorban **expresszív cselekvések** társulnak. A cél a kapcsolatok megőrzése, és a hozzájuk kötődő értékes erőforrások megtartása. Ezek a cselekvések elsősorban reciprocitáson alapulnak és a rövid távú szükségletek kielégítésére, a mindennapi túlélésre irányulnak. A kapcsolatokat **homofília** jellemzi, azaz a kapcsolathálóban résztvevők hasonló társadalmi státuszúak (Farkas 2012). A makrointegráció ettől nagyban különbözik. A makrointegrációs mechanizmusok a hosszú távú célok meghatározásában játszanak fontos szerepet és épp ezért elsősorban célorientált, **instrumentális cselekvések** kapcsolódnak hozzá. Ezeket a kapcsolatokat heterofília

jellemzi, azaz különböző társadalmi státuszú egyének és csoportok között jön létre. Ezen kapcsolatok révén új eszközökhöz, új erőforrásokhoz juthatunk hozzá. Lin is kiemeli, hogy a stabil társadalmi integráció fontos alapja az expresszív és instrumentális cselekvések összehangolása.

Blau (1974) és Farkas (2012) megjegyzik, hogy az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok kapcsolathálóját sokkal nagyobb hangsúllyal jellemzi a homofília, mert erőforrásaik elsősorban csak saját csoportjukon belüli kapcsolatépítésre elegendőek. Ez egybeesik azokkal a társadalmi tőke elméletekkel is amelyek a társadalmi tőke rekonverziójával foglalkoznak (Bourdieu 1986, Fulkerson – Thompson 2008). Ebből következik, hogy az erős homofílikus kapcsolatok gátolják a társadalmi integrációt.

Granovetter (1973, 2000) kapcsolatháló elmélete szerint a társadalmat erős és gyenge kötések (*strong and weak ties*) szövik át. A Granovetteri koncepció a szociometriai és antropológiai hagyományban gyökerezik, és megállapítja, hogy a kapcsolatokból kinyerhető erőforrás mennyisége és minősége nagyban függ a kapcsolatháló szerkezetétől. Az emberek közötti kötés erősségét az azt jellemző érzelmi töltés, és a rá fordított idő határozza meg. Megállapítja, hogy az egyént körülvevő közösség (barátok, család, etnikai vagy vallási közösség stb.) szoros kötésekkel kapcsolódik az egyénhez és a kapcsolatoknak ebben a rendszerében a tranzitivitás szabálya az iránymutató, azaz nagy valószínűséggel, ha A barátja B-nek, és B barátja C-nek, akkor A barátja C-nek. Ebből az is következik, hogy minél szorosabb kapcsolat van két ember között annál nagyobb mértékben fog a két személy baráti köre egybe esni. Az **erős kötések** általában zártak és csoporton belüliek, és bizonyos esetekben képesek védelmet nyújtani és erőforrást biztosítani a csoport tagjai számára. Az erős kötések a mikorintegráció vonatkozásában töltenek be fontos szerepet, ami lényegében a szociális integráció megfelelője. A **gyenge kötések** ezzel szemben általában alacsonyabb érzelmi intenzitás és alacsonyabb idő ráfordítás jellemzi, a tranzitivitás követelménye pedig nem áll fent. Az ilyen gyenge kötések csoporton kívüliek és hídként szolgálnak, nemcsak az egyén és ismerősei között, de rajtuk keresztül a velük kapcsolatba kerülő közeli barátok hálójában is. Granovetter kimutatja, hogy ez utóbbi típusba tartozó kötések fontos szerepet töltenek be az egyén és a társadalom működésében. A gyenge kötések tehát hozzásegítik az egyént, hogy a saját környezetének kapacitásán túlmutató erőforrásokhoz is hozzáférjen. A felfelé irányuló társadalmi mobilitásban, deprivált csoportok esetén, a makrointegrációban, (amennyiben ezalatt a rendszerintegrációt értjük) jelentős segítséget ezek, a különféle társadalmi csoportok között átívelő **gyenge kötések** képesek nyújtani. Az elmélet szerint ezen túlmenően a társadalmi

integrációban (mikro- és makrointegráció / szociális- és rendszerintegráció összehangolása) is a csoportokon átívelő gyenge kötések tudnak segítséget nyújtani.

Összességében elmondható, hogy beszéljünk bár integrációról vagy kötésekről, egyáltalán nem mindegy, hogy azok csoporton belüli, erős kötelékek, amely ugyan lényeges erőforrásokhoz engednek hozzáférést a mindennapi túlélés szempontjából, azonban erősen konzerváló hatásúak, hiszen a homofil kapcsolatok és az expresszív cselekedetek nehezen engednek hozzáférést külső erőforrásokhoz. A rendszerintegrációhoz, makrointegrációhoz kötődő integrációs mechanizmusok egyik nagyon fontos feltétele épp a heterofília, mert ez teszi lehetővé, hogy a különböző szereplők minél több, minél heterogénebb erőforráshoz hozzáférjenek. Ezzel egyidejűleg látható, hogy ezen hídképző kapcsolatok megléte elengedhetetlen a társadalmi mobilitás szempontjából is.

A kapcsolódó tanulmányok is rávilágítanak erre a kettősségre. Ezek egy része a granovetteri terminológiát használja (Leonard-Onyx 2003, Leonard 2004, Wierzbicki 2004) azonban gyakrabban találkozni olyan tanulmányokkal amelyek a társadalmi tőke tipológiáit alkalmazzák. A hazai (vagy magyarországi jelenségeket elemző) tanulmányok is elsősorban ezt használják (Füzér 1995, Albert – Dávid 2006, Messing 2006, Cartwright et al. 2008, Varga 2010, Messing – Molnár 2011, Fehér – Virág 2014, Váradi – Virág 2015). Ebből kiindulva disszertációmban is ezt alkalmazom, amely keretein belül a következő tipológiát használom:

Láthattuk, hogy amikor a társadalmi kapcsolatokat (társadalmi tőkét) vizsgáljuk, nemcsak azok abszolút mennyisége, kiterjedése lehet szempont, hanem annak iránya, erőssége is. Ezek szintén alapvetően befolyásolhatják cselekedeteinket, elérhető erőforrásinkat de akár a társadalmi mobilitás lehetőségét is. Ez szorosan kapcsolódik a fenti megfontolásokhoz, amelyek hasonló tulajdonságok alapján különítik el az integráció vagy a társadalmi kötések különböző formáit. A források e kiindulópont alapján kettő (Putnam 1993, Gittel – Vidal 1998, Woolcock – Narayan 2000, Burt 2005, Gilchrist 2009), illetve három (Messing – Molnár 2011, Pretty 2003) társadalmi tőketípust különböztetnek meg:

Egy zárt közösségen belüli (homofil), belső szolidaritáson alapuló intenzív, ám külső kapcsolatoktól annál elzártabb formája a társadalmi tőkének a **megkötő társadalmi tőke** (*bonding social capital*). Egyes források szerint a roma közösségeket, cigánytelepeket erősen jellemzik ezek a kapcsolatok (Albert - Dávid 2006, Tóth et al. 2017, Méreiné et al. 2017b). A megkötő kapcsolatok bizalmon, szolidaritáson és reciprocitáson alapulnak (Messing – Molnár 2011). A zárt, homogén hálózat biztosítja a mindennapi túlélést és

bizonyos esetekben erőforrásként funkcionálhat (Tóth et al. 2017), ám ugyanakkor mérsékeli a szegénységből való kitörés esélyét, és erősen korlátozó lehet, mert a csoportszolidaritás sok esetben a társadalom főáramával való szembenálláson alapul (Fehér-Virág 2014). Sajátos normarendszer, gyakran még sajátos nyelvezet is kialakul (Habermas 1981) (vö. szociális integráció). Ezek együttesen képesek akár generációkon keresztül szerepet játszani a szegénység konzerválásában és a társadalmi mobilitás korlátozásában. Ezek a megkötő kapcsolatok a szociális vagy mikorintegrációt formálják és alapvetően erős kötéseknek jelentenek.

A társadalmi tőkéhez további mechanizmusok is kapcsolódhatnak, melyek alapján finomították tovább ennek tipológiáját. A csoportok közötti átjárást, adott esetben a rendszerintegrációt a főleg gyenge kötésekben alapuló **áthidaló** (*bridging*), **illetve az összekapcsoló** (*linking*) **társadalmi tőke** jelentik (Woolcock – Narayan 2000, Putnam 1993, Füzér 2015, Messing – Molnár 2011, Gilchrist 2009, Szreter – Woolcock 2004). Az áthidaló társadalmi tőke (*bridging social capital*) különböző társadalmi csoportokon átnyúló tőketípusként van jelen. Ez a kapcsolat lehetővé teszi, hogy hozzáférjenek más csoportok erőforrásaihoz az ezzel rendelkezők. Távolabbi barátokon, ismerősökön, esetleg szomszédokon keresztül működik. Ezek a kapcsolatok, csakúgy, mint a megkötő társadalmi tőke horizontálisak a kapcsolódó szakirodalom szerint³⁰ (Szreter – Woolcock 2004). Az összekapcsoló társadalmi tőke (*linking social capital*) olyan kapcsolatokat jelent, amely különféle formális és informális szervezetekhez (például civil szervezetek, cigány önkormányzat, családsegítő stb.) fűződnek. Ezek az egységek, hierarchikusan elkülönülő intézmények bizonyos fokú hatalommal rendelkeznek, ezért ezek a kapcsolatok vertikálisak (Messing – Molnár 2011, Pretty 2003, Szreter – Woolcock 2004, Megyesi 2015). A társadalmi tőkének ez a két típusa alkalmas arra, hogy egymástól különböző (heterofil) társadalmi csoportok nyitottá váljanak, elfogadják a különbözőséget, segítsék a szabad információáramlást és egyesítsék jellemzően eltérő erőforrásaikat (Putnam 1993). Látható, hogy az áthidaló és összekapcsoló társadalmi tőke ereje elsősorban rendszerintegrációs, makrointegrációs mechanizmusokban játszanak szerepet és, ahogy arról szó volt, gyenge kötéseknek jelentenek. A hazai roma szegregátumok esetében az áthidaló társadalmi tőke gyakorlatilag hiányzik, vagy legalábbis nagyon gyengén van jelen és az összekapcsoló társadalmi tőke (a vonatkozó intézmények) működésének

³⁰ Természetesen felvetődik a kérdés, hogy milyen mértékben lehet horizontális egy kapcsolat, mennyiben az egyik fél lényegesen kevesebb erőforrással rendelkezik, mint a másik.

rendszerintegrációs hatékonysága is komolyan megkérdőjelezhető (Tóth et al. 2017, Méreiné et al. 2017b).

A bemutatott elméletek párhuzamba állítását az 2. táblázatban szemléltetem:

3. táblázat Csoporton belüli és csoporton kívüli kapcsolatok rendszerezése

Elméletalkotó(k)	Csoportokon belüli kapcsolatok, zártság	Csoporton kívüli kapcsolatok, esély a mobilitásra
Castel (2000)	család, barátok	munkamegosztás
Lockwood (1964) Habermas (1987)	szociális integráció	rendszerintegráció
Lin (1982, 1990)	mikrointegráció	makrointegráció
Granovetter (1973, 2000)	erős kötések	gyenge kötések
Putnam (1993, 1995); Gittel-Vidal (1998); Woolcock-Narayan (2009); Gilchrist (2009)	megkötő társadalmi tőke	áthidaló (összekapcsoló) társadalmi tőke

Forrás: Saját szerkesztés

Az újabb és egyre népszerűbb álláspontokat ezen túlmenően épp a megkülönböztetések ellen érvelnek³¹. Néhány szerző újabbán amellet érvel, hogy nem jó ennyire élesen elkülöníteni a megkötő és a társadalmi osztályokon átívelő társadalmi tőke fogalmait. Lényegében ugyanannak az éremnek a két oldaláról van szó, ezért szükséges e megközelítés újragondolása (Blokland, Noordhof 2016; Blokland 2016). Ha e két tőkefajta megkülönböztetése élesen elválk, az magában hordozza az áthidaló és összekapcsoló kötések elégtelenségét, tehát már maga a megkülönböztetés egyfajta társadalmi törésvonalat feltételez. Ennek az az üzenete, hogy ha a csoport élesen elkülönül a többségi társadalomtól, határai jól láthatóak, törésvonal jelenik meg a „mi” és „ők” mentén (‘insiders’ vs. ‘outsiders’). Egy olyan társadalom, amely a társadalmi integráció magasabb fokán áll nem mutat ilyen határokat. Mások úgy tartják, hogy szembeállítás helyett érdemes egyfajta spektrumként tekint e tőkefajtákra, és hogy a jelenség értelmezésére a társadalmi tőke fogalma helyett célravezetőbb a granovetteri erős és gyenge kötések koncepciójára építeni (Leonard - Onyx 2003). Eszerint egy kötés annál inkább gyengül, minél kevésbé terheli az egyént a reciprocitás kényszere, tehát a külső erőforrásokhoz való hozzáférése

³¹ A nevesebb nemzetközi folyóiratok lektorai is elvárják, hogy reflektáljon az a szerző ezekre a tanulmányokra, aki ezt a tipológiát alkalmazza.

túl e kötelezettség gyengülése is szerepet játszhat a mobilitás lehetőségében. A megosztás „kényszere” az elit és a középosztály esetében nem feltétlenül okoz gondot, valódi konzerváló ereje elsősorban olyan társadalmi csoportok esetében van, akik szűkösen férnek hozzá az erőforrásokhoz (Blokland - Noordhof 2016). Fontos leszögezni, hogy e hivatkozott újabb tanulmányok olyan közösségek vizsgálatával foglalkoztak, amelyek ugyan szegénynek számítanak, azonban a disszertációmban vizsgált közösség esetével ellentétben, nem volt jellemző rájuk az éles etnikai és kulturális elkülönülés.

Szakirodalmi ismeretem és előzetes terepi tapasztalataim alapján értekezésemben a jól lehatárolt elemzési kategóriák mellett döntöttem (melyek a vizsgált szegregátum közösségének esetében is élesen elváltak), amely alapján a **megkötő (bonding)**, illetve **áthidaló (bridging)** és **összekapcsoló (linking) társadalmi tőke** típusait tekintem kiindulási alapnak kutatásom tekintetében.

3.5 Az elméleti rész összefoglalása

Értekezésemben egy városi deszegregációs folyamatot vizsgállok, amely esetben a dötéshozók leszögezik, hogy a szegregátumból kiköltözött családok elhelyezése csak integrált lakókörnyezetben történhet, tehát (papíron legalábbis) tudatosan törekednek társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozatalára. Ahogy arról szó volt, a hazai szakpolitikai diskurzus egyértelműen nemkívánatos és felszámolandó jelenségnek tartja a szegregációt. A kapcsolódó szakirodalom ezzel szemben nincs ennyire egyértelmű állásponton. Amellett, hogy a szegregációhoz számos negatívum is kapcsolódhat, amely erősen megnehezíti a szegénységből való kitörést, egyes források rámutattak arra is, hogy fontos erőforrások is kötődhetnek a szegregált léthez, melyek komoly szerepet játszhatnak például az itt élő emberek mindennapi túlélése vagy akár önbecsülése szempontjából. Bemutattam olyan tanulmányok tapasztalatait is, amelyek esettanulmány jelleggel olyan (antiszegregációs) beavatkozásokat értékelnek, amelyek kimondottan heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányultak (mixing policy). Ezek a tanulmányok sem egységesek azzal kapcsolatban, hogy ezek a beavatkozások hatékony fejlesztési stratégiák vagy épp csekély haszonnal bíró, netalán bizonyos körülmények között kifejezetten káros beavatkozások. A tanulmányok kapcsán kirajzolódott néhány közös mintázat, úgy mint például a segítő, kísérő beavatkozások fontos szerepe, az értékelés alapját adó kategóriák kérdései, az etnikai és kulturális törésvonalak mentén megjelenő különbségekhez kapcsolódó nehézségek vagy a megfelelő indikátorok kiválasztásának kérdése.

Látható tehát, hogy a szegregációhoz illetve deszegregációs beavatkozásokhoz kapcsolódó eredmények, tapasztalatok vagy vélemények egyáltalán nincsenek közös állásponton. Ahogy arról korábban szó volt a szegregáció (és ennek kapcsán a deszegregáció) egy nagyon komplex és összetett jelenség, amely háttérben számos rejtett, ám annál nagyobb jelentőséggel bíró mechanizmus húzódhat meg, ezért egy olyan elméleti keretrendszer, elméleti fogalomrendszer alkalmazása mellett döntöttem, mely képes lehet tetten érni ezeket a rejtett mechanizmusokat. Ez a keretrendszer a társadalmi tőkéhez kapcsolódik. Bár a társadalmi tőke, mint elsődleges fókusz nem volt jellemző azokra a tanulmányokra, amelyek a mixing-policy-vel foglalkoznak, az elmondható, hogy akárhogy is nevezzük, tulajdonképpen sarkalatos tényezőként jelenik meg minden ilyen beavatkozás esetében, hiszen minden esetben abból a felvetésből indultak ki a döntéshozók, hogy a különféle státuszú emberek egymás mellé költöztetésük után olyan (heterofil) kapcsolatokat képesek egymással kialakítani, amelyek számos egyéni és közösségű szintű erőforrást hordoznak magukban (például: erőforrások megosztása, nyitottság egymás felé, integrációs mechanizmusok elindulása, társadalmi kohézió).

Értekezésem elméleti részében bemutattam a társadalmi tőkéhez kapcsolódó elméleteket és azok kaotikusságát, majd a rendszerezésükre tett kísérleteket. Ezt követően rendszereztem és összehangoltam azokat a teóriákat, amelyek a csoporton belüli és a csoportokon átnyúló, hídképző kapcsolatok elkülönítésével foglalkoznak, de eltérő terminológiát alkalmaznak, majd kijelöltem az értekezésem során alkalmazott fogalomrendszert. Ennek vonatkozásában kialakítottam disszertációm elméleti keretrendszerét. Értekezésemben a megkötő társadalmi tőke, áthidaló társadalmi tőke és összekapcsoló társadalmi tőke kategóriáit alkalmazom elemzésem során, amely társadalmi tőketípusokhoz eltérő mechanizmusok kapcsolódnak (1. ábra).

I. ábra Az értekezésben alkalmazott elméleti kategóriák

Megkötő társadalmi tőke <i>(bonding social capital)</i>	Áthidaló társadalmi tőke <i>(bridging social capital)</i>	Összekapcsoló társadalmi tőke <i>(linking social capital)</i>
• csoporton belüli homofíl kapcsolatok barátokkal, rokonokkal, szomszédsággal • horizontális kapcsolatok • hozzáférés csoporton belüli erőforrásokhoz, amelyek fontosak lehetnek a mindennapi túlélés szempontjából • expresszív cselekvések	• társadalmi osztályokon átívelő heterofíl kapcsolatok barátokkal, ismerősökkel, távolabbi rokonokkal • horizontális (és vertikális) kapcsolatok • hozzáférés csoporton kívüli erőforrásokhoz, amelyek fontosak lehetnek a társadalmi mobilitás szempontjából • instrumentális cselekvések	• társadalmi osztályokon átívelő heterofíl kapcsolatok intézmények képviselőivel • vertikális kapcsolatok • hozzáférés csoporton kívüli erőforrásokhoz, amelyek fontosak lehetnek a társadalmi mobilitás szempontjából • instrumentális cselekvések

Forrás: Saját szerkesztés

A szegregátumok világa eleve egy nagyon szenzitív kutatási terület, hiszen az érintettek jellemzően egy nagyon zárt és sérülékeny közösséget alkotnak. Ezt csak fokozza egy olyan beavatkozás, amely lényegében az egész életükre hatással van. Nagyon tanulságos lehet a közösség vonatkozásában zajló belső folyamatok vizsgálata, amely értekezésemben a társadalmi tőke elemzésén keresztül történik, azonban mivel egy nem materiális erőforrás elemzéséről van szó, és ahogy arról korábban szó volt, olyan rejtett mechanizmusok kapcsolódhatnak hozzá, amelyek pillanapfelvétel szerűen nem ragadhatók meg, ennek mérése, vizsgálata további kihívásokat jelent. Értekezésemben épp ezért egy olyan megközelítést, keretrendszert alkalmazok, amely lehetőséget biztosít számomra a bizalmi kapcsolatok kialakítására az érintettekkel, ezen keresztül a tabuk ledöntésére, a rejtett mechanizmusok feltárására és a vizsgálati terület komplexitásának, összetettségének kezelésére.

Disszertációm következő részében bemutatom a kontextust, amely kutatásomhoz kapcsolódik. Ezt követően a módszertan ismertetése történik, amely keretein belül különös hangsúlyt fektetek a részvételi akciókutatás, mint megközelítés bemutatására és a kutatási témámmal való kapcsolatára illetve elemzésem logikájára. Ezek ismeretében mutatom be a későbbiekben kutatásom eredményeit, majd értekezésem eredményeinek összegzésével, majd téziseimmal zárom.

4. Eset és módszer

Ahogy arról már többször szó volt, disszertációmban egyetlen esetet, egyetlen szegregátumot és az ahhoz kapcsolódó telepfelszámolási folyamatot vizsgálók. Az **esettanulmány**okat gyakran érik azok a kritikák, hogy nem lehet általánosítani egyetlen esetből, így legfeljebb csak valamilyen kutatás megalapozásaként működhet, illetve kritikusai azt is gyakorta megjegyzik, hogy túlságosan nagy teret ad a kutató interpretációinak is (Flyvbjerg 2004). Herling (2000) ezzel szemben amellett érvel, hogy az esettanulmány módszer az alkalmazott tudományok alapvető módszere, amely képes áttörni a klasszikus kutatási paradigmák határait.

Az esettanulmányt, mint **tudományos módszert** ma már a legtöbb tudományos diskurzusban elfogadottnak tekintik (Yin 1994, 2003; Mitev 2015; Herling et al. 2000), és belátják, hogy ez egy olyan módszer, amely a jelenségek egy magas szintű megértését teszi lehetővé, hiszen képes arra, hogy feltárja a (korlátozott számú) esemény és környezete közötti bonyolult összefüggéseket és annak kontextusában írja le és értelmezze azt (Mitev 2015).

A fejezet első részében a kontextust, az **esetet** mutatom be, amelyben egyrészt kitérek a vizsgált szegregátum kialakulásának, majd a felszámolási folyamatának előzményeire, jellemzőire és folyamatára. Másrészt arra is kitértem korábban, hogy kutatásom egy több, mint 5 éve tartó részvételi akciókutatási (RAK) folyamat részét képezi, amelyhez értelemszerűen nemcsak kutatás tartozik, hanem akció is. Úgy gondolom, hogy mind a pontos kontextus megismerésének igénye, mind pedig a saját szerepemre történő reflexió megköveteli, hogy azokat az akciókat is bemutassam, amelyek ehhez a RAK folyamathoz kötődnek. Ezt követően térek rá az értekezésemben alkalmazott módszertanra és azon belül is a részvételi akciókutatás jellemzőire és elhelyezésére. A továbbiakban részletesen bemutatom az adatgyűjtési módszereimet, az ehhez kapcsolódó lehetőségeket és korlátokat, majd az elemzésem logikáját.

4.1 Kontextus, eseteírás, akciók

Kutatásom terepe egy megyei jogú város nagyobbik roma szegregátuma amely a városközponttól mintegy 1,5 kilométerre helyezkedik el. A városi közbeszédben és a város antiszegregációs tervében is Cs. sori szegregátumként említik (a 2014-es antiszegregációs tervben 2. számú szegregátum). A KSH adatok alapján a terület egyértelműen szegregátumnak tekinthető (lásd szegregációs lehatárolásának módjai). Rácz (2010) kutatása alapján, amelyben a város lakosságának mentális térképén keresztül is foglalkozott a szegregátumok azonosításával elmondható, hogy a vizsgált városrész kiemelkedően nagy arányban jelent meg a válaszadók körében is olyan területként, amelyet szegregátumként azonosítottak. Ezek alapján elmondható, hogy mind kvantitatív adatokon nyugvó objektív lehatárolás, mind pedig a lakosság szubjektív megítélése alapján a terület szegregátumnak tekinthető. A Cs. sor etnikai szempontból is jól lehatárolható terület, ahol szinte kizárólag cigány családok élnek.

4.1.1 Történet

A vizsgált megyei jogú város cigányságának története nincs túlságosan jól dokumentálva (Málovics et al. 2019a, Rátkai 1997). A 19 század végén nagyjából 10 család érkezett a városba és a város szélén saját építésű házakban telepedtek le. Olyan tradicionális foglalkozásokból éltek, mint a vályogvetés, drótozás, vagy teknőkészítés. A második világháború után jött létre az első komolyabb cigánytelep a városban, amely a közbeszédben a „Nagy putri” nevet viselte. 1948 után, egészen 1989-ig „teljes foglalkoztatás” címszó alatt az alacsonyan képzett cigány népességet is foglalkoztatták, elsősorban az iparban. A Nagy putrit 1980-ban rombolták le. Az 5 legvagyonosabb család a közeli utcába költözött téglaházakba. A Cs. sori szegregátumba is ekkor költözött be nagyjából 10 család (Málovics et al. 2019a; 2019b). A roma családok beköltözése elindította azt a gyakran dokumentált jelenséget, amit a szakirodalom „*white flight*”-nak nevez és azt írja le, amikor egy etnikai vagy egyéb kulturális szempontból elkülönülő csoport beköltözése után az eredetileg a területen élő többségi társadalmi családok fokozatosan elhagyják a körzetet és ezzel szegregáció indul el (Powell - Lever 2017).

A városban volt egy harmadik szegregátum is (R. szegregátum), itt 17 család élt (11 lakás, nagyjából 70 ember). Ezzel azért érdemes foglalkozni, mert a szegregátum 2005-ös felszámolása után a Cs. sori szegregátumot is érintette. Lakásaikért cserébe készpénzt,

(nagyjából 1,5 millió forintot) vagy ingatlant kaptak különböző településeken az érintett családok (80-100 km-es körzetben). Egyesek nem tudtak házat venni a lakásuk ellenértékéért cserébe, mások pedig nem találták meg a helyüket egy teljesen új közösségben, rokonaiktól, barátaiktól távol, így volt, aki hetek után, volt aki pár évvel később, de többségében visszaköltöztek a városba, mégpedig pont a Cs. sori szegregátumba önkényes lakásfoglalóként. Látható, hogy a szegregátum egyfajta menedékként is működik (Méreiné – Málovics 2020). A jogcím nélküliek számát nemcsak az önkényes lakásfoglaló, R. szegregátumból betelepült családok gyarapították, hanem több család közüzemi vagy lakbértartozása miatt veszítette el lakhatási státuszát.³²

A város 2014-es (második) antiszegregációs tervében található adatok nagyjából ezt a stádiumot mutatják be, melyek a jelenleg elérhető legfrissebb nyilvános adatok a szegregátummal kapcsolatban. A 2008-as antiszegregációs tervben megjegyzik, hogy az 1970-es évek környékén többségében rendezett életet élő cigány családok költöztek ide, rendszeres munkajövedelemmel rendelkeztek, a gyerekek is rendszeresen látogatták az iskolát. 2001-ben hivatalosan 292 fő élt itt, a 2011-es népszámlálás adatai alapján pedig 217 fő. A bontások csak 2017 tavaszán kezdődtek, tehát a fogyás nem ennek tudható be, sőt, az sem biztos, hogy valóban csökkent ebben az időszakban a szegregátum népessége, hiszen nagyon sok olyan család él itt, akik nem rendelkeznek bejelentett lakcímmel. Olyan családok is vannak, akik lakóhelye nem változott, nem költöztek el innen, csak valami miatt elveszítették lakóstatuszukat (például közüzemi tartozás miatt) és jogcím nélküli lakáshasználóvá váltak. Összességében elmondható, hogy a tényleges lakosok számát nehéz pontosan megállapítani, mivel sok a jogcím nélküli lakáshasználó, az ideiglenes beköltöző, illetve itt élő családtagjainál életvitelszerűen tartózkodó, ám máshova bejelentett lakos.

4.1.2 A Cs. sor lakhatási, demográfiai jellemzői

A népesség demográfiai összetételét vizsgálva elmondható, hogy az antiszegregációs terv megjelenésének időpontjában a városi népességhez képest magas a fiatalok aránya

³² Ezek rendezése a bontás megkezdéséig sem történtek meg, a lakók évekig informális státuszban éltek, majd a bontás megkezdésénél szembesültek azzal, hogy bizonytalan státuszuk miatt nem számíthatnak önkormányzati cserelakásra. Az informalitáshoz kapcsolódó fejezetben bemutatásra került, hogy ez a kétértelműség, ide kapcsolódóan az informális viszonyok rendezésére tett kísérletek elmaradása gyakori stratégia, mert így a keretek úgy mozgathatók, ahogy leginkább elősegítik a döntéshozatalt (jelen esetben a deszegregációt) (Demirtas – Milz 2013; Yiftachel 2009). Esetükben kilakoltatásról (displacement) beszélhetünk (Marcuse 1985, Slater 2009).

a szegregátumon belül. A rendszeres jövedelemmel nem rendelkezők aránya is igen magas az aktív korúakon belül, ez 2001-ben 72,7% volt, 2011-ben 74,4%-ra emelkedett, amely még magasabb a városi átlagnál (amely 39,4%). A foglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességen belül 2001-ben jóval alacsonyabb a városi átlagnál (amely 57%): a Cs. sori szegreátumban 12,6%, 2011-re ez az érték csaknem megduplázódott és 24% fölé emelkedett. A foglalkoztatott nélküli háztartások aránya is ebben a városrészben a legmagasabb. A lakások között sok a komfort nélküli, egy 35-40 négyzetméteres lakásban gyakran heten-nyolcan élnek/éltek. A lakások közműellátottsága elviekben megoldott, mivel a terület ellátott vezetékes vízzel, szennyvízelvezetéssel, közvilágítással és gázzal, azonban a felhalmozott tartozások miatt a bontás előtt a házak nagyjából egyharmada nem volt ellátva árammal, illetve a házak több mint felében gáz helyett a fűtést és a főzést is fatüzeléső eszközökkel oldották meg. A lakások erősen dohosodnak, penészednek, a területen elszaporodtak a rágcslók. A lakók lakhatási státusza különböző: tulajdonos, bérlő, jogcím nélküli használó és önkényes lakásfoglaló egyaránt akad köztük. Összességében elmondható, hogy a városrész demográfiai, foglalkoztatási és lakhatási mutatói mindegyikében kedvezőtlenebbek a városi átlagnál (3. táblázat). Az antiszegregációs terv megjegyzi, hogy ezek alapján indokolt a szegregátumot problémás területnek tekinteni.

4. táblázat A vizsgált szegregátum demográfiai, foglalkoztatási és lakhatási mutatói a városi mutatókkal összehasonlításban (2011)

Mutató megnevezése	Cs. sor	Város
Lakónépeség száma	217	≈ 162 000
Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya az aktív korúakon (15-59 évesek) belül	75%	8,1%
Felsőfokú végzettségűek a 25 éves és idősebbek arányában	0%	28,9%
Rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon (15-59 évesek) belül	74,4%	39,4%
Lakásállomány (db)	54	≈ 73 000
Alacsony komfortfokozatú lakások aránya	51,9%	0,9%
A komfort nélküli, félkomfortos és szükséglakások aránya a lakott lakásokon belül	50,9%	0,9%

Forrás: A város antiszegregációs terve (2014) és KSH alapján saját szerkesztés

2017 tavaszáig a szegregátumban 16 társasház állt, ebből 12 négylakásos és 4 háromlakásos épület volt.

4.1.3. A bontás

A település antiszegregációs tervei a telep teljes felszámolását tűzik ki célul 2007 és 2029 között. A 2014-es terv leszögezi, hogy **a családok elköltöztetése csak integrált lakókörnyezetbe történhet**, azaz ha nem is ezt a terminust használva, de tulajdonképpen **a mixing policy alkalmazása szerepel a tervben**. Az „antiszegregáció” megkezdésének „halogatása” után, 2017 tavaszán gyorsuló ütemben indult el a telep felszámolása. Egy épület egy ütemben kerül kiürítésre, és amint ez megtörténik, azonnal elkezdődik a bontás. Eddig kilenc épületet bontottak le, ami 6 négylakásos és 3 háromlakásos épületet jelent (2. ábra). Az utolsó épület bontása (legalábbis az értekezés benyújtásáig utolsó) 2019 nyarán történt meg. A telepfelszámolást az önkormányzat finanszírozza. A bontásra vonatkozóan

nem készült forgatókönyv (ami látszik az antiszegregációs tervben megfogalmazott tervek és az események közötti ellentmondásokból is), ahogy a kötelezően beépítendő „szoft” elemeket sem rögzítették, azaz nem igazán kíséri szervezett segítő, kísérőbeavatkozás a folyamatot. A folyamatból hiányzik a projektekre (kötelezően) vonatkozó stratégiai tervezés és elszámolási kötelezettség is, és a feltételek (például a kompenzáció esetében) is folyamatosan változnak. Ez egyfajta „*ad hoc*” jellegű döntéssorozatot eredményez, ugyanakkor a folyamat rugalmasságát is biztosítja. A tulajdonosok kompenzációja például a folyamat előrehaladtával folyamatosan közelített a piaci feltételekhez, vagy amíg a döntéshozók eleinte nyilvánvalóvá tették, hogy a jogcím nélküli lakáshasználók nem kaphatnak kompenzációt, ez a szabály később enyhülni látszott.

2. ábra A szegregátum bontási folyamata 2020 augusztusig

Forrás: Google Maps alapján saját szerkesztés

Az itt élők eltérő lakhatási státusz alapján különböző kompenzációra számíthatnak azért, hogy elhagyják lakásukat. Az önkormányzati bérlakásban élő családok zömmel magasabb komfortfokozatú bérleménybe költözhettek a városon belül, kicsivel magasabb bérleti díjért. A tulajdonosoktól az önkormányzat megvásárolta a lakást: kezdetben egy új lakást vett számukra, később, mivel ez jelentősen meglassította a kiköltözés folyamatát, készpénzben fizette ki őket. A kompenzáció összege nem volt előre rögzítve. 2017 tavaszán

az első tulajdonos 3 millió forintos városszéli lakást és 2 millió forint felújításra fordítandó kompenzációt kapott. A következő család 7 millió forintért vásárolhatott házat egy, a korábbi lakhelyüktől 70 kilométerre elhelyezkedő településen, illetve az önkormányzat átvállalta tőlük a 250 ezer forintos közösköltség-tartozásukat. 2018-ban 7,5 millió forint készpénzt kapott szegregátumbeli lakásáért cserébe a következő kiköltöző család, majd 2019-ben 9, később 10 millió forintos kompenzációt kaptak az elköltöző tulajdonosok. Jelenleg (tudomásom szerint) 15 millió forintos kompenzációt ajánlott az önkormányzat egy a még szegregátumban élő tulajdonosnak. A jelenlegi ingatlanárak mellett ez körülbelül egy másfél szobás, felújítandó, lakótelepi panellakás ára a városban. Az ingatlanárak a városban nem emelkedtek olyan mértékben, mint a kompenzáció összege, azt (a helyi CNÖ közbenjárásának is köszönhetően) fokozatosan igazították az ilyen típusú tulajdonok áraihoz. Az önkényes lakásfoglalók és jogcím nélküli lakáshasználók eleinte semmiféle kompenzációra nem számíthattak; esetükben sokáig kizárólag elhelyezés nélküli kilakoltatásról (displacement) beszélhattünk. A folyamat előrehaladtával azonban a városi önkormányzat a helyi Cigány Nemzetiségi Önkormányzattal (CNÖ) együttműködésben elkezdett krízislakásokat felajánlani azoknak a családoknak, amelyek esetében lehetségesnek tartották a többségi társadalomba való beilleszkedést (rendezett lakás és udvar, rendszeres jövedelem, iskolába, óvodába járó gyerekek). Itt érdemes reflektálni az informalitásra, hiszen ezekben az esetekben a CNÖ vezetőjének véleménye, informális kapcsolathálózata a döntő (például, ha egy családot „beajánl” az önkormányzatnak, ők nagyobb eséllyel kapnak cserelakást abban az esetben is, ha arra nem lennének jogosultak, tehát ez a joguk nincs formális keretekbe foglalva).

A tulajdonosok és bérlők egyértelműen érdekeltek a deszegregációs folyamatban, hiszen ők azt egy jobb élet esélyeként értékelik. Az önkényes lakásfoglalók és jogcím nélküli lakáshasználók számára ugyanakkor a folyamat a legalapvetőbb egzisztenciális ellehetetlenülés veszélyét hordozza magában, ami komoly konfliktus forrása a szegregátumon belül.

A szétköltöztetést tehát egyelőre semmiféle hivatalos integrációs program nem kíséri, ugyanakkor az önkormányzat a tulajdonosok, bérlők, és az arra érdemesnek tartott jogcím nélküli használók és önkényes lakásfoglalók esetében a helyi CNÖ partnersége mellett törekszik a közös, személyre szabott megoldásokra, a családokkal külön-külön tárgyal, figyelembe veszi azok igényeit és lehetőségeit.

Amint látszik ez a deszegregációs folyamat elég szövevényes és összetett. Úgy tűnik, hogy a döntéshozók törekednek a humánus, egyénre szabott megoldásokra és fontos

szempontként jelenik meg az is, hogy a folyamat minél simábban, minél konfliktusmentesebben menjen végbe, azonban látható, hogy a különböző érdekek együttesen vannak jelen a folyamatban és ez nagyon megnehezíti a döntéshozók dolgát, illetve bizonyos háttérben meghúzódó tervek, hatalmi viszonyok (például azzal kapcsolatban, hogy hogyan kívánja az önkormányzat hasznosítani a területet) egyelőre nem ismertek sem számomra, sem az érintett családok számára, így ezeket elemzésembe sem tudom beemlíteni³³.

4.1.4 A RAK folyamat akciói:

Biztos vagyok abban, hogy eddig a pontig országszerte találhatnánk olyan deszegregációs beavatkozásokat, ahol nagyon hasonló mechanizmusokat fedezhetnénk fel. Azonban a városban, ahol ez a beavatkozás történt helyi civilek, cigány értelmiségiek és képviselők, érintett családok és kutatók bevonásával elindult egy részvételi akciókutatási (RAK) folyamat, amelynek módszertani, episztemológiai jellemzőit részletesebben a következő fejezetben tárgyalom. A telepfelszámolás közepén nehéz megítélni, hogy hogyan és milyen mértékben volt hatással (egyáltalán hatással volt-e) magára a deszegregációra és az ide kapcsolódó tényezőkre, azonban a kontextus pontos leírása mindenképp megköveteli a RAK keretében eddig megvalósuló akciók bemutatását is.

Az a RAK folyamat, amely tulajdonképpen keretet jelentett a kutatásomnak, 2011-ben indult egy Európai Unió által finanszírozott kutatási keretprogram részeként a helyi egyetem kutatóinak kezdeményezésére. A RAK civil-akadémiai-érintetti együttműködést jelentett. A folyamat kezdetben csak a segítő csoportokat, szakembereket érte el, majd fokozatosan érte el először a kisebb majd a nagyobb szegregátumot a városban, illetve a roma képviselőkön keresztül a szegregátumokban élő családokat is (Málovics et al. 2011).

A fontosabb tevékenységek, eredmények között említhető a helyi roma képviselők hangjának fokozatos megerősödése a városban (közösben egyeztetett petíciók, közös fórumok, megszervezésén keresztül), különféle materiális erőforrások könnyebb elérése (a város forrást biztosított tanoda felújításra, a kisebbik szegregátumban lakásfelújításra, rendezvényekre, a CNÖ számára furgon megvásárlására), „photovoice” társadalmi érzékenyítő fotókiállítás érzékenyítő film létrejötte, tanodák létesítése, együttműködés

³³ Fontos megjegyezni, hogy információim az elérhető hivatalos dokumentációkra, a RAK tapasztalataira, illetve az érintett családok beszámolóira támaszkodnak. Döntéshozókkal nem készültek interjúk, így az ő interpretációik nem képezik részét sem a kontextus bemutatásának, sem az elemzésnek.

további szervezetekkel -oktatási intézményekkel, közösségépítés -közösségi rendezvények, együttműködés és közvetítés lakhatási problémák megoldása kapcsán, ezek mind a RAK folyamat részeként jöhettek létre.

A keretprogram csupán elindítója volt a folyamatoknak, azóta számos új nyertes pályázat, civil és akadémiai együttműködés, materiális és nem materiális erőforrás játszik szerepet a helyi RAK folyamatban. Ide kapcsolódik, hogy a város egyetemén kiépült egy hallgatói önkéntes hálózat, amely érinti a szegregátumban élő, illetve onnan elköltözött családokat is, elsősorban gyerekek korrepetálásán keresztül.

A RAK folyamat részeként 2013-ban fogalmazódott meg először egy olyan hálózat létrehozatala, amely társadalmi hidat létesít mélyszegénységben élő roma családok, és középosztálybeli értelmiségi családok között. Ennek eredményeként jött létre 2014-ben a Patrónus Hálózat. Értekezésem szempontjából a hálózat létrejötté egy különösen érdekes akció, hiszen itt tulajdonképpen mesterségesen létrehozott, társadalmi osztályokon átívelő társadalmi tőke jött létre. Míg az előbbi akciók elsősorban közösségi szinteken valósultak meg, addit a Patrónus Hálózat főleg individuális, vagy családok/háztartások szintjén működik. Ennek a kapcsolatnak egyébként összekapcsoló, áthidaló és szélsőséges esetekben megkötő szerepe is van, erre az elemzésem során még részletesen visszatérek.

A RAK folyamat résztvevői számos olyan anomáliát azonosítottak, amelyek a program létrehozatala mellett érveltek. Ilyen volt például a szegénységi csapdával, a nélkülözés megdöbbentő fokával, kiszolgáltatottsággal való szembesülés, a társadalmi osztályok között fennálló hatalmas erőforrásbeli különbségek, az elégtelen intézményi működés és ezeknek a tényezőknek, azok hatásainak a mélyebb megértésével kapcsolatos igény.

A Patrónus Hálózatban jelenleg hozzávetőlegesen 20 roma család érintett, többsége a kisebbik szegregátumban él, de folyamatos a hálózat bővülése a nagyobb szegregátum vonatkozásában is. A kapcsolatok eléggé heterogének, van olyan patrónus kapcsolat, ahol szinte már családtagként kezelik egymást, van, ahol elsősorban materiális erőforrások biztosításán keresztül működik a kapcsolat (élelmiszer, tűzifa, egyéb anyagi segítség), de van, ahol inkább a nem materiális segítség dominál (például gyerekek ingyenes korrepetálása). Közös elem, hogy hosszú távú elköteleződést jelentő, rendszeres és interperszonális kapcsolatok jöttek létre különböző társadalmi osztályok képviselői között.

A patrónusok munkáját segíti még egy távolabbi „segítői felhő”, ami önkéntesen korrepetáló tanárokból, helyi vállalkozókból, távpatrónusokból³⁴ áll.

Én 2015-től kezdődően veszek részt aktívan ebben a folyamatban, melynek keretén belül a Cs. soron élő vagy élt, illetve a szegregátum környékén élő családokkal kerültem kapcsolatba. Önkéntesként kezdtem a Roma Tanodában, majd később magam is csatlakoztam a Patrónus Hálózathoz. Az én szerepem abból a szempontból speciális, hogy bár a családokhoz fűződő viszonyom nem minden esetben azonos erősségű, de elmondható, hogy nemcsak egy, hanem több családdal is szoros, tulajdonképpen baráti kapcsolatban állok. A 2017-ben elkezdődött deszegregáció a RAK folyamatnak már egy olyan stádiumába „robbant be”, amikor a családok egy jelentős részével már rendszeres, bizalmi kapcsolatban voltam. Nagyon nehéz dolog arról beszélni (és még nehezebb egy doktori értekezés keretében írni), hogy pontosan milyen akciók is kötődnek az én munkámhoz. Például rendszeresen kapcsolódik ide materiális és nem materiális segítség, a bontási folyamattal kapcsolatos segítség (pl. új lakás keresése, tárgyalás/közvetítés a döntéshozókkal), papírok kitöltése, segítség illeték kifizetésében, kutatótársaimmal közösen szerveztünk előadást a város döntéshozóinak a telepen élő családok életéről és korlátairól, a helyi CNÖ elnökének kérésére javaslatokat tettünk a Helyi Esélyegyenlőségi Program tartalmára (amelyek végül nem kaptak abban helyet).

Szerepemet a kezdetektől fogva transzparenssé tettem a családok előtt, akikkel kapcsolatba kerültem. Mivel esetemben az akció hamarabb jelentkezett, mint a tudományos megismerés érdekében tett szisztematikus adatfelvétel, ezért az érintettek sok esetben konkrétan kérték is, hogy kutatásom semmiképp se álljon meg annál, hogy leírom a tapasztalataimat, hanem többször találkoztam azzal az igénnyel, hogy nézőpontjukat, interpretációikat, problémáikat, lehetőség szerint juttassam el a döntéshozókhoz. Emellett a családok arra is többször megkértek, hogy közvetítsek ne csak a döntéshozók esetében, hanem közöttük és a többségi társadalom tagjai között is. Ennek produktumaként több kisfilmet is elkészítettem kérésükre, melyeket (ugyancsak a filmben szereplő családok kérésére) szakmai fórumokon, egyetemi kurzusokon mutattam be, illetve közös előadásokat is tartottunk³⁵.

³⁴ Ők nincsenek személyes kapcsolatban a támogatott családokkal, azonban rendszeresen jelentős anyagi forrást biztosítanak, amely elosztásában egy helyi szinten folyamatosan jelen levő közvetítő szereplő (patrónus) segít.

³⁵ Kutatók éjszakája 2017, Szakmai fórum a Corvinus Egyetemen

Több olyan tanulmánynak is szerzője, társszerzője voltam, ahol ezekhez az akciókhoz fűződő hatásokat, eredményeket vagy épp dilemmákat elemeztük (Bajmócy et al. 2017; Méreiné 2017; Málovics et al. 2017; Málovics et al. 2018). A RAK folyamatunk bemutatása a társadalmi változások szemszögéből azonban egy külön disszertáció témája lehetne, jelen értekezés kereteibe ez nem fér bele. Értekezésem szempontjából csak azokat a tényezőket tartottam relevánsnak amelyek közvetlenül kapcsolódtak a kutatási témámhoz. Fontos megjegyezni, hogy a RAK-nak nem kizárólagos célja a közös akciók megvalósítása, hanem ezzel egyidejűleg a RAK egy olyan társadalomtudományi megközelítés is, amely tudatosan alkalmazza a tudományos megismerés szabályait, tehát nem pusztán aktivizmusról van szó, hanem nagyon komoly szerepe lehet jó minőségű, tudományos igényű létrehozott tudás előállításában is.

4.2 Módszertani megközelítés - A részvételi akciókutatás (RAK)

Arról már többször szó volt, hogy a szegregáció, deszegregáció vizsgálata során gyakran jelenik meg kihívásként az, hogy egy rendkívül szenzitív kutatási területről van szó. A mögöttes folyamatok gyakran maradnak láthatatlanok a kvantitatív megközelítések számára, a kvalitatív módszerek szempontjából pedig különösen nagy kihívást jelent az érintettek és a kutató közötti társadalmi távolság, illetve bizalmatlanság. Egy ennyire zárt közösség esetében a kontextus alapos ismerete és a kutató és kutatott közötti a bizalmi kapcsolat jóformán elengedhetetlen, ha értékes és hasznosítható tudást akarunk létrehozni. Ha a telepfelszámolást helyezzük fókuszba tovább nehezíti a helyzetet, hogy ettől a beavatkozástól erősen függ a családok egzisztenciális helyzete, sokakat ellentétes érdek fűz a telepfelszámoláshoz, emiatt jelentős konfliktusforrás is a beavatkozás, így ez a bizalmi viszony még nagyobb hangsúllyal kell, hogy jelen legyen. A kapcsolódó szakirodalom is reflektál arra, hogy egy olyan deszegregációs beavatkozást, ami társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozására irányul, szinte lehetetlen hagyományos társadalomkutatási eszközökkel vizsgálni (Gordon et al. 2017, Méreiné – Málovics 2020), mivel az érintettek gyakran eltűnnek a kutatók látószögéből. Kutatásom során alapvetően kvalitatív módszereket alkalmazok, ám ezt egy szélesebb körű kritikai megközelítés keretén, a részvételi akciókutatáson (RAK) (*participatory action research*) belül teszem.

A részvételi akciókutatás az akciókutatási megközelítések közé tartozik. Az akciókutatások jellemzője, hogy „megpróbálja újra összekapcsolni a cselekvést a reflexióval, az elméletet a gyakorlattal, másokkal együttműködésben, az embereket

foglalkoztató problémákkal kapcsolatos gyakorlati megoldások keresésére” (Reason – Bradbury 2001, 1.). A részvételi akciókutatás ezt azzal egészíti ki, hogy míg az akciókutatás nem kérdez rá a fennálló társadalmi struktúra elnyomó elemeire, addig a RAK a részvételt és a hatalmi viszonyok változását, valamint a közösségeket érintő döntéshozatali folyamatokban való részvételt helyezi középpontjába, tehát hangsúlyt fektet a folyamat demokratizálására (Bodorkós 2010, Málovics 2019).

A RAK egy nyíltan értékvezérelt megközelítésmód, amelynek célja a tudás létrehozása mellett a társadalmi változások elindítása is. A részvételi akciókutatás esetében tehát egy olyan kutatásról beszélünk, amely kimondottan társadalmi változások előidézése érdekében jött létre (Greenwood–Levin, 1998, Bodorkós 2010). A folyamat a kutatók és az érintettek közös tudására építve, a közös tanulást hangsúlyozva, olyan közös akciók szervezésére és végrehajtására irányul, amelyek az adott közösség hasznára válnak (Pataki et al. 2011). Egy ilyen folyamat során a kutató-kutatott viszony partneri viszonyná alakulhat és a kialakuló bizalom lehetőséget teremthet az őszinteségre és a tabutémák megvitatására (Bradbury – Reason 2003). Tehát a részvételi akciókutatás során a kutató nem marad távol kutatása „tárgyától”, olyannyira nem, hogy e módszer szerint a kutatás érvényességének tesztje nem másban, mint annak gyakorlati alkalmazhatóságában rejlik, amely körkörösén visszatérő akció-reflexió fázisokon keresztül szolgálja a folyamat javulását (Málovics et al. 2014). A RAK alapfeltevése szerint egyetlen rendszert sem érthetünk meg teljeskörűen anélkül, hogy ne próbáloznánk meg annak megváltoztatásával (Málovics et al. 2017).

Bár ezek a közös vonások mindegyikben szerepelnek, mégis a RAK számos definíciója létezik. Az akciókutatás enciklopédiája úgy definiálja a megközelítést, mint képzett kutatók és helyi közösségek együttműködő részvétele egy olyan tudásteremtési folyamatban, amely az érintett közösség számára közvetlenül hasznosítható tudást hoz létre (Coghlan – Brydon-Miller 2015; Málovics et al. 2011). Ez alapján látható, hogy a RAK célja többértékű (Bradbury – Huang 2010). Egyrészt cél az, hogy megváltozzon a problematikusnak ítélt helyzet az eltervezett és végrehajtott akciók során, másodsorban a RAK az akciókon túl egy a tudományos megismerés szabályait szem előtt tartó, strukturált társadalomkutatási folyamat is, amely érvényes tudás létrehozatalára törekszik. Végezetül pedig fontos emancipatorikus cél a folyamatban résztvevő érintettek képességében bekövetkező pozitív változás is (empowerment) (Málovics 2019).

Ha a RAK *ontológiai* (lételméleti) vonatkozásait nézzük elmondhatjuk, hogy egyaránt támaszkodik a pragmatista filozófia (Reason, 2004), valamint a kritikai elmélet

(Alvesson–Willmott, 1996) ontológiai alapjaira (Nielsen–Svensson, 2006; Bodorkós 2010; Málovics 2019). Az pragmatista filozófia alapján az elméletek és a gondolatok gyakorlati hasznosíthatósága áll a fókuszban, tehát ezek annyiban hasznosak, amennyiben a gyakorlatban működnek, azaz ebbe az is beletartozik, hogy képesek változást előidézni. E filozófia képviselői amellet érvelnek, hogy egy elmélet nem lehet igaz abban az esetben, ha az a gyakorlatban nem működik. Ha ebből a feltevésből indulunk ki, egyértelmű, hogy a RAK a változtatás képességét és a jó minőségű tudás teremtését összekapcsolva kezeli (Bodorkós 2010, Málovics 2019).

A kritikai elmélet képviselői a fennálló gazdasági, társadalmi berendezkedés legitimitását kérdőjelezzik meg. Az olyan központi célokat kérdőjelezzik meg, mint a gazdasági növekedés, profitmotívum, fogyasztói társadalomhoz kapcsolódó célok, vagy épp a szakértői vagy bürokratikus tudás felsőbbrendűsége mivel ezek követése gyakorta teremtenek igazságtalan, fenntarthatatlan helyzeteket. Ezzel egyidejűleg tehát nem fogadja el a társadalomban fennálló egyenlőtlenségeket, kizsákmányolást és igazságtalanságot. Ebből következőleg a RAK egyik legfőbb célkitűzése ezen elnyomó struktúrák megváltoztatása demokratikus módon (Bodorkós 2010, Málovics 2019, Nielsen–Svensson, 2006).

Ha az episztemológiai (ismeretelméleti) vonatkozásokat nézzük a RAK nyíltan kimondja, hogy tudásunk, ismeretünknek bővítése mindig valamilyen nézőpontból adódik, azaz szubjektív. A RAK episztemológiája ezzel a megfontolással egybecsengően a kritikai szubjektivitásra alapoz. A kritikai szubjektivitás kimondja, hogy ahelyett, hogy elnyomnánk szubjektív tapasztalatainkat, inkább fogadjuk el, hogy ezek léteznek és tudatosan reflektáljunk perspektívánkra azonban ezt minden esetben tegyük transzparenssé a külvilág számára (Bodorkós 2010, Greenwood 2015, Málovics 2019)]. A RAK folyamat során ezért elengedhetetlen a rendszeres egyéni és csoportos reflexió, valamint a törekvés a transzparenciára mind a folyamat, mind annak várható kimenetei kapcsán (Bodorkós 2010, Málovics 2019).

Ahhoz, hogy a RAK kellőképpen kritikus, gyakorlati haszonnal bíró, reflexív, transzparens legyen, valamit egy közös tanulási folyamatként működjön, amelyben minden résztvevő tudása értékes és releváns, egyrészt el kell rugaszkodni a diszciplináris lehatárolásoktól és problémaorientáltan transzdiszciplináris módon kell működnie a folyamatban résztvevő szereplőknek (ezzel kapcsolódva a pragmatista kritériumokhoz is) (Csillag 2019), másrészt különösen fontos hangsúly helyeződik arra, hogy kik, hogyan és milyen szerepben vesznek részt a RAK folyamatban.

Az akadémiai szférához tartozás, kutatói-lét a közgondolkodásban gyakran még mindig úgy jelenik meg, mint egy olyan állapot, ami csak egy magasan iskolázott, megfelelő körökben mozgó személy számára érhető el. Ezeket az embereket felruházzuk azzal a (vélt vagy valós) szakértelmükből fakadó joggal, hogy jelenségeket, társadalomtudományok esetén tulajdonképpen embereket vizsgáljanak, majd interpretálják ezzel kapcsolatos vélekedéseiket. Appadurai ezzel szemben (2006) amellett érvel, hogy kutatást végezni nem egy elit akadémiai osztály feladata, mindenkinek érdeke és joga, hogy megismerhesse a valóságot, saját helyzetét a világban. Ez egy közös folyamat, amelyben akadémiai és laikus szereplők egyaránt részt vehetnek, ezzel növelve a kutatás minőségét, érvényességét. A szerző épp a társadalom perifériájára szorult csoportok vonatkozásában sorakoztatja föl ezen érveit.

A RAK esetében is elmondható, hogy nem valakiről vagy valamiről folyik a kutatás (*research on*), hanem ezt felváltja az érintettekkel való együttműködés (*research with*). A RAK emellett folyamatosan törekszik azon hatalmi egyenlőtlenségek megszüntetésére, amely a kutató és a laikus érintettek között áll fenn. Egy ideális RAK folyamatban nincsenek hatalmi különbségek (Bradbury – Huang 2010; Dick 2015; Málovics 2011; Málovics et al. 2014; 2016), ám ritkán találkozni ilyennel. Esetemben is elmondható, és számos publikáció (publikációnk) is foglalkozik azzal, hogy egy valós RAK folyamatban nem egyszerű teljesíteni ezt a kritériumot, mivel a hatalmi különbségek, a társadalmi távolság szükségszerűen begyűrűzik (Málovics et al. 2018). Ezzel együtt a folyamatban résztvevőknek törekedniük kell ezek oldására. A RAK együttműködő, de minimum erősen konzultatív folyamat, amelyben a szereplők elfogadják és legitimnek tekintik a többi szereplő tudását, szempontját, problémaészlelését és érdeklődését, tehát a RAK folyamatosan törekszik a kutató és a laikus szereplők között fennálló hierarchikus viszony oldására, miközben reflektál ennek nehézségeire is (Málovics 2019).

A részvételnek együttesen van önértéke, ezen belül emancipatorikus szerepe és instrumentális szerepe is, azaz mind a társadalmi változás, mind a tudományos megismerés tekintetében sarkalatos tényező.

A fentiek alapján összefoglalva a RAK legfontosabb jellemzői, hogy:

- (1) ez egy szisztematikus, tudományos igényű társadalomkutatási folyamat, melyben a kutató tudatosan alkalmazza a tudományos megismerés módszereit,
- (2) a folyamat a kutatók és az érintettek folyamatos és rendszeres együttműködésén alapul a kutatási kérdések közös meghatározásától egészen az eredmények publikálásáig, végezetül pedig

(3) lényegi elem az akció, azaz folyamat nem áll meg az elemzésnél és a publikálásnál, hanem ezekre az eredményekre építve az érintettek közös akciókat igyekeznek megvalósítani (Málovics 2019).

A magyarországi RAK tapasztalatok, bár egyelőre még viszonylag kevés van belőlük, minden esetben figyelemreméltó eredményekkel szolgálhatnak, mind a tudományos megismerés, mind pedig a társadalmi változások előidézése érdekében, azonban ezek mind más és más kontextusban valósultak meg, ezáltal, bár vannak figyelemre méltó egybecsengések, sokszor teljesen más módszertani és morális dilemmákkal kellett szembenézniük a RAK folyamatok résztvevőinek. Példaként:

- Az ESSRG (Environmental Social Research Group) vidéki Magyarországon végzett RAK tevékenységei: az Őrség-Vendvidék agro-biodiverzitásának megőrzése a helyi asszonyokkal közösen (Pataki 2011).
- Szintén az ESSRG kezdeményezésére a Mezőcsáti kistérségben a kistérség vidékfejlesztési stratégiájának elkészítése helyi lakosok, diákok, szakemberek bevonásával) (Szombati 2011). A RAK folyamat 2006-ban indult. A folyamat nem volt dilemmáktól és konfliktusoktól mentes. A szerzők a kutatás reflexiója kapcsán megjegyzik, hogy a roma kérdés esetükben is érzékeny és megosztó téma volt.
- Emberi erőforrás menedzsment területén működő RAK folyamat, amelyben vállalati szereplőkkel együttműködve az EEM etikai kérdéseinek területén történt kooperatív kutatás (Csillag 2011). A folyamatba egy 600 fős pénzügyi vállalat EEM szervezetének tagjai kaptak meghívást. A strukturált, megszervezett találkozók során kihívást jelentett a folyamat demokratizálása (például a kutató kezdeti domináns szerepe, a vállalaton belüli hierarchiák). A folyamat rendkívül szervezett és reflexív volt és a résztvevők magas fokú tudatosságának köszönhetően többé kevésbé sikerült áthidalni ezeket a problémákat.
- Projekt az autisták életminőségének elősegítésére (Csillag 2019). A másfél éves projekt elsősorban az intézményrendszer (ellátórendszer) fejlesztését célozta meg (2013-2015 NyolcPont projekt). A résztvevők köre ezeknek az intézményeknek a képviselői voltak, akik maguk jelentkeztek a folyamatban való részvételre. A célok lehatárolása közösen történt és a folyamat során rövid távon is mérhető eredmények jelentkeztek.
- A kázmárki roma közösséget érintő RAK folyamat, amely középpontjában a kázmárki családok pénzügyi helyzetének stabilitása állt elsősorban az informális és formális pénzügyi lehetőségek kihasználásával kapcsolatban (Gosztonyi 2017,

2018). Az akció során 5 társadalmi vállalkozáshoz kapcsolódó projekt kidolgozására került sor, végül 11 millió forint támogatás elnyerése után kettő helyi szintű megélhetést könnyítő és a foglalkoztatottságot erősítő gazdaságfejlesztési programot sikerült elindítani. Az érintettek komoly felkészítést, képzést követően kutatóvá váltak, maguk is végeztek strukturált adatfelvételt (kutatási napló, hálózatkutatási kérdőív).

- A Közélet Iskolájának RAK tapasztalatai (A Város Mindenkié csoport együttműködésével):

„Utca és jog” - amelyben hajléktalanok bevonásával igyekeztek reflektálni az állam szerepére

„Tettek ideje” – A 18 hónapos együttműködés során kilenc lakásszegénységben élő ember és két akadémiai szereplő bevonása a budapesti lakáskörülmények és lakhatási esélyek javítása érdekében.

„Önállóan lakni, közösségben élni” – Mozgáskorlátozott emberek lakhatási és életrkörülményeinek javítása érdekében létrejövő RAK folyamat.

A projektek célja minden esetben kirekesztésben élő emberek aktív társadalmi részvételének biztosítása volt a lakhatási téma köré szervezve. A RAK folyamatokban társadalomtudósok és maguk az érintettek is kutatóként, partnerként vettek/vesznek részt. Az érintettek maguk szerettek volna résztvevővé válni, a „Tettek ideje” projekt esetében például a 9 lakásszegénységben élő résztvevő hirdetésre jelentkezett. A problémák előre, közösen meghatározottak, a folyamatok strukturáltak, tudatosan felépítettek és dokumentáltak voltak. Fontos cél volt a közösen megfogalmazott problémák akadémiai vagy akár döntéshozói közegbe való eljuttatása is, amely sikerrel megvalósult a programok során (Csécsi et al. 2017).

Közös pont ezekben a RAK folyamatokban, hogy sok esetben nagyon nehéz megfelelni a RAK elvárásainak, miszerint a folyamat legyen emancipatorikus, mozgítsa elő az elnyomó hatalmi hierarchiák és strukturák megváltozását (és semmiképp se hozzon létre újakat), transzparens legyen a résztvevők számára, mindezek mellett teljesüljenek a közös elvárások, tartsuk szem előtt a pragmatikus megfontolásokat is (főleg ha ezek nélkül ellehetetlenül a folyamat) és az akciók fenntartható változásokat mozgítsanak elő. Nekünk RAK-ot „művelő” kutatónak is egy magasabb szintű rendszerben, strukturában kell végeznünk munkánkat, amelynek (bármennyire elnyomó is legyen az) megváltoztatására

rövid és közép távon kevés esélyünk van. Komoly dilemmaként jelentkezik sokszor, hogy az elnyomó stukturák ellen, vagy azokon belül dolgozzunk, hiszen sok esetben csak az utóbbival érhetők el kézzelfogható eredmények.

A fenti RAK folyamatok tapasztalatai alapján (és saját tapasztalataink alapján is) elmondható, hogy a roma közösségekhez kapcsolódó beavatkozások érzékeny és megosztó területek (Szombati 2011). Az akadémiai résztvevőknek ezekben az esetekben fokozottan kell szembe nézni a helyi hatalmi viszonyokkal. Esetünkben ez elsősorban az ajtónállókhoz (gatekeepers) kapcsolódott, akik megkerülése vagy figyelmen kívül hagyása együtt járt volna a folyamat teljes megrekedésével (Málovics et al. 2018a). Ahogy arra Szombati (2011) is reflektál ez gyakran a RAK folyamatot az emancipatorikus, kritikus hangsúlyból átbillentheti egy pragmatikusabb irányba.

A közös pontok mellett számos különbség is megmutatkozik a fent emített hazai RAK folyamat és a disszertációm alapjául szolgáló RAK folyamat között. Sarkalatos különbség, hogy a fenti példák néhány kivételtől eltekintve az érintettek meghívásos részvételével történtek, azaz ők önként, határozott céllal kívántak részt venni a RAK folyamatban. Meghatározott érdekközösségként működtek. Esetünkben sem a cél, sem pedig a részvétel nem volt ennyire explicit. Ebből is látszik, hogy a szereplők köre folyamatosan bővült, változott. A célok nagyon heterogének és sokszor egymásnak ellentmondók, és ezek is állandó változásban vannak. Ez számos nehézséget, dilemmát vetett fel (és vet fel ma is) a folyamat kapcsán (elég, ha csak a bontási folyamatra gondolunk). Jelen RAK érintettjei ezen megfontolások alapján semmiképp sem érdekközösségként, sokkal inkább sorsközösségként működnek. Erre a folyamatban résztvevő kutatóknak is folyamatosan reflektálni kell.

A „terep” kiválasztása kapcsán elmondható, hogy azt nem előzte meg egy strukturált és reflexív tervezés (mint például Kázsmárk esetében). A kutatócsoport tagjai és én is az érintett településen élek. A RAK folyamatot elsősorban az hívta életre, hogy nap mint nap szembesültünk a középosztály és a marginalizált közösségek erőforrásai közötti hatalmas különbségekkel, a mindennapi nyomorral és nélkülözéssel, ezért nem volt kérdés, hogy ha elindul egy ilyen folyamat, akkor az a velünk egy városban, egy (tágabb)közösségben élő érintettek bevonásával fog történni.

Amikor a folyamathoz kapcsolódtam, már nem volt pályázati forrás, ez akkor már nem egy konkrét projekt része volt. A segítség saját forrásból, illetve helyi segítő

hálózatoknak köszönhetően történt és történik azóta is³⁶. Tehát esetünkben a RAK folyamat (már) nem egy projekt köré szerveződik, többek között ez is oka lehet annak, hogy nem jellemzi a fenti példákhoz hasonló strukturáltság sem (mint például az indulása esetén). Elsősorban a telepfelszámolás került a megoldandó problémák középpontjába, amely számos hatalmi és politikai viszony, érdek és konfliktus által terhelt. A képességek különböző szintjének, az integráltság fokának, a kívánt céloknak és érdekeknek a heterogenitása, továbbá az ajtónállók, és ellentmondásos politikai vonatkozások miatt a folyamat közösségi szintről egyre inkább individuális szintekre tolódott. Ez sok esetben a működőképesség feltétele, azonban sajnos számos ponton jelenti a RAK alapelveinek feladását is.

Fontos különbség mutatkozik meg a kilépés lehetőségét, „terep” elhagyását illetően is. Jelen RAK esetében a kutatókban (beleértve engem is) erős érzelmi elköteleződés alakult ki a hosszú évek óta tartó kapcsolatok következtében. A terep elhagyása épp ezért nem tűnik reális opciónak, a RAK az „életünk részévé” vált.

A megközelítés bemutatása, amely keretein belül a kutatásomat végeztem, után a következő alfejezetben arra térek ki, hogy a gyakorlatban hogyan valósult meg az adatgyűjtés folyamata és milyen kihívásokkal kellett szembenéznem ennek kapcsán.

4.3 Az adatgyűjtés jellemzői, módszerei és a kutatás korlátai

A kritikai szubjektivitás első alapelvét, a transzparenciát szem előtt tartva, úgy gondolom, hogy mindenképp érdemes az adatgyűjtés jellemzőit a kezdetektől fogva, önkritikusan bemutatni. Emiatt ez az alfejezet némileg elrugaszkodik attól, amit egy disszertáció olvasója várna, azaz attól, hogy tételesen bemutatom, hogy az adataim honnan származnak. Azonban nemcsak maguknak az adatoknak, hanem azok „történetének” transzparenssé tétele is fontos minőségbiztosítása a kutatásomnak. A kritikai szubjektivitás másik alapelve a reflexió, amelynek része az is, hogy nyílttá teszem azokat a háttértényezőket, amelyek az adatfelvételt kísérték esetemben, mert ezáltal sokkal könnyebben elhelyezhető és értelmezhető saját szubjektivitásom.

Ahogy arról szó esett korábban, a RAK folyamatba 2015-ben kapcsolódtam be. Ettől az időponttól kezdve vezetek **kutatási naplót**³⁷. A kutatási napló vezetése kezdetben

³⁶ Érdekes reflexió, hogy esetünkben korábban pont azokat a projekteket övezte a legtöbb konfliktus, ahova külső pénzforrások érkeztek, mivel az érintettek nem részesültek egyformán a forrásokból.

³⁷ A mellékletekben megtalálható néhány kivonat, szemelvény a kutatási naplóból

kevésbé volt strukturált folyamat. Ennek egyik fő oka az volt, hogy ekkor még nem volt a fejemben letisztult kutatási kérdés. Érdekelt a telepen élő családok élete, részt vettem különféle akciókban is, de a saját szerepem még nem kristályosodott ki számomra ekkor (abban sem voltam biztos, hogy a lejegyzett adatokat, információkat egy kutatás vagy egy akció során szeretném hasznosítani). Emiatt ezek minősége is eltér a később feljegyzett adatok minőségétől, mert a naplóm elemzése során sokszor csak visszaemlékezés, asszociációk után tudtam a lejegyzett információkat a később már letisztult kutatási kérdésemhez kapcsolni.

Az első kísérlet a strukturált bejegyzések készítésére ahhoz volt köthető, amikor érdeklődésem középpontjába (elsősorban a Patrónus Hálózat pozitív tapasztalatainak köszönhetően) a kapcsolatok ereje, azaz a társadalmi tőke került. Ekkor még úgy gondoltam, hogy disszertációm kizárólag a társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatok erejéről fogom írni. Ezt követően már tudatosan, helyenként szakmai terminusokhoz is kötve jegyeztem le az élményeim, benyomásaimat a vizsgált közösség életével kapcsolatban, elsősorban a társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatok vonatkozásában.

A kutatási napló bejegyzések strukturálásába a második nagy változás 2016 nyarán következett be. Ekkor jóformán egybefüggően 2 hetet töltöttem a Cs. sori szegregátumban. Ezalatt a két hét alatt kora reggeltől késő estig a szegregátumban, több családnál „vendégeskedtem”. Ez az időszak győzött meg arról, hogy kutatásom fókuszát a társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatokon túl, a közösségen belüli kapcsolatok jelentősége irányába is bővítenem kell, ha hiteles képet akarok kapni az érintett családok életéről. Ekkor kapcsoltam kutatásomhoz a megköti, áthidaló és összekapcsoló társadalmi tőke terminológiáját, így ettől kezdve kutatási napló bejegyzéseimet is e szerint a logika szerint strukturáltam.

Az utolsó nagy változást az jelentette, hogy elkezdődött a szegregátum felszámolása, így a használt kategóriák dinamikus jellege is az adatok és információk strukturálásának alapjává vált a naplómban. Ez az esemény és annak hatásai még jobban megerősítették számomra az alkalmazott terminusok létjogosultságát. A kutatási naplót a mai napig vezetem, ez jelenleg nagyjából 480 oldalnyi kézzel írott szöveg.

Ezen túlmenően interjú adatfelvétel is történt. Ennek keretén belül félig strukturált interjúkat készítettem az érintett családokkal, partónusokkal és olyan intézmények képviselőivel, akikkel az érintetteknek különösen jó volt a kapcsolata. 2016-ban még nem kezdődtek el a kiköltöztetések és a bontások, ekkor 15 interjút készítettem el. 2018-ban már az épületek közel felét lebontották, ekkor 14 félig-strukturált interjú készült el. Ebből

7 interjú készült elköltözött interjúalanyokkal és 7 interjú olyanokkal, akik még a szegregátumban éltek ekkor. Ezek többsége csoportos interjú volt, így összesen 24 interjúalany fejtette ki a témával kapcsolatos véleményét (12 elköltözött, 12 maradó). A két körben átfedés nagyjából az interjúalanyok felét illetően volt. Az interjúkat diktafonnal rögzítettem, majd szó szerint legépeltem, illetve a kontextusról (interjúalanyok helyzete, viszonyaik, az interjú körülményei stb.) jegyzeteket készítettem, amiket csatoltam a legévelt interjúkhoz. Komoly módszertani kihívást jelentett egy nyugodt interjúkörnyezet találása. Az interjúk alatt rendszerint jöttek-mentek a rokonok, vendégek. Akiknek a kutatási témához kapcsolódó hozzászólása volt, azt interjúalanynak vettem.

A módszertan érvényessége kapcsán fontos megállapítás, hogy mind az interjúk hosszára, mind részletességére, mind pedig információtartalmára vonatkozóan jelentős eltérés mutatkozott a korábbi és a későbbi interjúkör között. Az első körös interjúk átlagos hossza legépelve 11527 karakter (31,19 perc), ezen kívül gyakran található ellentmondás az interjúalanyok válaszaiban és a kutatási naplóban lejegyzett események között. A második körös interjúk átlagos hossza jóval több, mint duplája az első körösöknek (26840 karakter, 71,7 perc) és az ellentmondások száma is kevesebb lett, illetve sok esetben magyarázatot nyert. A két interjúfónál nagyjából hasonló hosszúságú volt. A második körben az interjúalanyok sokkal őszintébben, kötetlenebbül beszéltek, az interjúfelkéréseknek is sokkal szívesebben tettek eleget. Fontos szempont, hogy az érintett családokkal készült második körös interjúfónalat nem egyedül alakítottam ki, hanem segítségemre volt egy korábban a Cs. soron élő család, akik már az első találkozásunk idején nagyon érdeklődtek a kutatás iránt. Nemcsak az interjúfónál kialakításánál voltak segítségemre, hanem kutatási eredményeim (lényegben eredményeink) sokszor közös reflexiók eredményei.

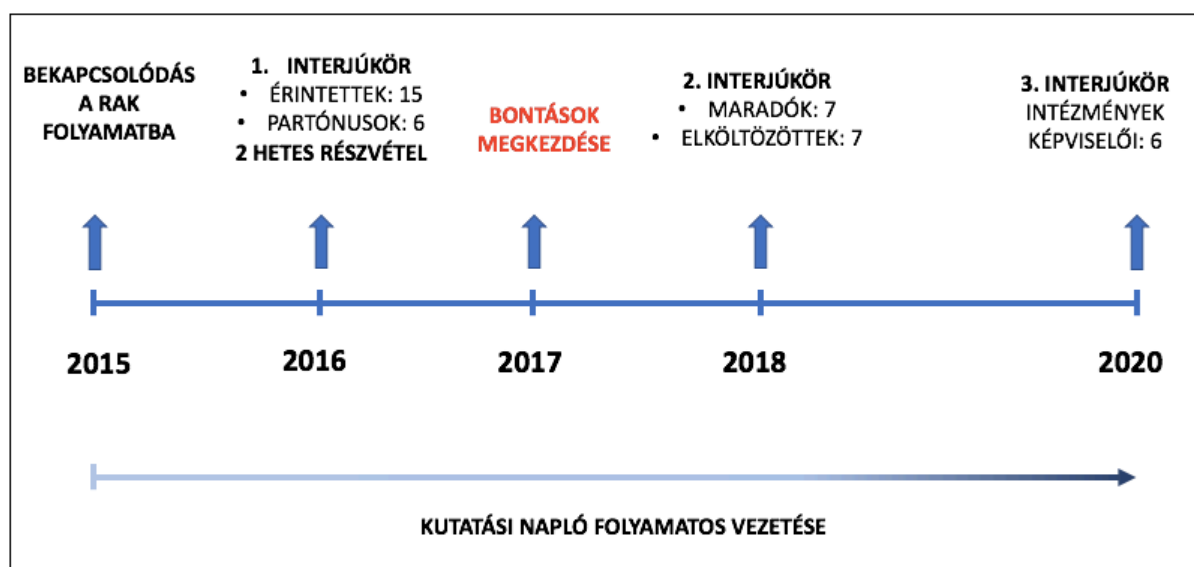
Az interjúalanyok kiválasztásánál az első interjúkörben törekedtem arra, hogy bizonyos ismérvek (nem, életkor, családi állapot, anyagi helyzet, „integráció foka”) heterogén legyen az interjúalanyok összetétele. Először azoknál az interjúalanyoknál kezdtem, akiket jobban ismertem, jobban megbíztak bennem. Ez a későbbi interjúalanyok bevonását nagyban segítette, mert azok a családok is bizalmat szavaztak nekem, akikkel nem voltam annyira szoros viszonyban, mivel látták, hogy a közösség több tagjával is jó kapcsolatban vagyok. Az interjúalanyok kiválasztása nem hólabda módszerrel történt, mivel az interjúalanyok nem egymást ajánlották. Az érintettek nagy részét személyesen ismertem, így eleve én kerestem őket meg. Az interjúk száma esetében törekedtem a telítettségi pont elérésére. A második körben hasonló logika szerint választottam ki az interjúalanyokat, azzal a különbséggel, hogy törekedtem arra, hogy nagyjából ugyanolyan

arányban legyenek olyanok, akik már kiköltöztek a szegregátumból és olyanok, akik még ott élnek.

Fontos megjegyezni, hogy értekezésem elemzésének alapját elsősorban az érintettek interpretációi adják, ezért viszonylag kevés interjú készült a többségi társadalom tagjaival. Olyanokkal készítettem interjút, akik hozzám hasonlóan szoros kapcsolatban állnak az érintett családokkal. 2016-ban hat interjút készítettem patrónusokkal. Kiválasztásuk az alapján történt, hogy ők hatan ápolják a legszorosabb kapcsolatot a patronált családjukkal. 2020-ban további hat interjút készítettem olyan intézmények képviselőivel, akik szintén közeli kapcsolatban állnak az érintett családokkal. Őket az interjúk esetében személyesen megnevezték a érintettek és minden esetben pozitív kontextusban említették. Fontos megjegyezni azt is, hogy a patrónusok egy különösen nyitott gondolkodású, komoly háttértudással rendelkező közösséget alkotnak, így véleményük nem feltétlen reprezentálja a többségi társadalom gondolkodásmódját. Az nem is volt cél, hogy ezt feltárjam, kutatásom határait ezen a ponton húztam meg. Ez mindenképp kutatásom korlátjának tekinthető, ennek ellenére ide kapcsolódó eredményeim tanulságosak lehetnek.

Összességében elmondható, hogy elemzésem kutatási naplóm bejegyzéseire (melyek tartalmazzák a két hetes intenzív megfigyelésem eredményeit is) és 41 félig strukturált interjúra támaszkodik. A kutatás folyamata (ezidáig) 5 évet vett igénybe. Az adatgyűjtés folyamatát a 3. ábrán szemléltetem.

3. ábra Az adatgyűjtés folyamata

Forrás: saját szerkesztés

Mint minden kutatásnak ennek is vannak korlátai és mindenképp fontos ezekre a korlátokra is reflektálni. Kutatásom első korlátja, hogy a bontás megkezdése óta mindösszesen 3 év telt el. Ennyi idő alatt még nehezen mérhetők a beavatkozás hatásai, ezért elsősorban olyan tényezőket tudtam csak vizsgálni, amelyek ilyen rövid idő alatt is megmutatkozhattak (lakókörnyezet heterogenitása, az érintettek szubjektív jólléte³⁸, egyéb tényezők, amelyek előrejelezhetik a jövőbeli helyzetet). A második nagy korlátja kutatásomnak, hogy tulajdonképpen esettanulmány jelleggel, egyetlen közösséget, egyetlen esetet vizsgáltam, így eredményeim nem biztos, hogy általánosíthatók. Ahogy arról már szó esett, az esettanulmányok kritikusai is gyakran érvelnek e mellett. Mások úgy tartják, hogy az esettanulmányoknak igenis fontos tudományos szerep jut, hiszen például különösen alkalmas az olyan témák vizsgálatára, amelyet nehéz egy vagy két diszciplína keretein belül elemezni (Flyvbjerg 2011, Csabai 2018).

Látható, hogy a kutatásomban felhasznált adatok és információk egy nagyon hosszadalmas és összetett folyamat produktumai. Egy ilyen kutatási folyamat esetében nem is igazán van a kutatónak lehetősége egy olyan átfogó vizsgálatsorozatot végezni, amely az általánosíthatósághoz megfelelő számú közösséget ölelne fel. Ezen túlmenően, egy ennyire zárt, sajátos kultúrával és normarendszerrel rendelkező közösség esetében nem mindig alkalmazhatók a hagyományos módszertani iránymutatások (például nyugodt interjúkörnyezet, kutatói távolság, saját vélemény elhallgatása stb.). Mindezek mellett több olyan ok is van, amely indokolja kutatásom esetében a fent említett megközelítésmód és módszerek alkalmazását még abban az esetben is, ha pusztán a tudományos megismerés szempontjából tekintünk erre és elvonatkoztatunk az akcióktól.

Mint ahogy arról a fejezet elején szó volt, egy ennyire zárt és sérülékeny csoport vizsgálata esetében elengedhetetlen a kölcsönös bizalom és egymás kommunikációs „kódrendcerének” ismerete. A kutatási téma is rendkívül összetett. Egyrészt azért, mert egyszerre vizsgálja a közösséget alapállapotában majd az abban bekövetkezett változások tekintetében. Ehhez hozzáadódik a társadalmi tőke vizsgálatához kapcsolódó módszertani kihívások összessége, hiszen sokszor ezek a mechanizmusok rejtettek és nehezen megragadhatók pillanatfelvétel-szerűen. Ezek kialakításához nem elegendő egy néhány hónapos vagy akár 1-2 éves kutatási folyamat, ahogy arról szó volt, a bizalom, a kontextus

³⁸ Jólét (well-being) alatt a közgazdaságtanban az anyagi jólétnél (welfare) szélesebb értelemben vett életminőséget értjük. A közgazdaságtanban számos jólét elmélettel találkozhatunk (Gébert 2015), jelen tanulmányban jólét alatt az érintettek saját életminőségükre vonatkozó értékelését (szubjektív jóllétét) értem.

alapos ismerete és a rejtett mechanizmusok feltárásának lehetősége elengedhetetlen feltétele.

Nagyon fontos szempont még kutatásom minőségbiztosítása tekintetében, hogy a kutatás folyamata és az eredmények értékelése alatt folyamatos nemcsak az egyéni, hanem a csoportos reflexió is. Ez egyrészt, ahogy azt említettem az érintettek reflexióba történő, bizonyos fokú bevonásával valósul meg (például, amikor együtt alakítjuk ki az interjúfonalat, vagy közösen reflektálunk az eredményekre). Az érintetti reflexión túl törekszünk a kutatói reflexióra is a folyamat során. Említettem korábban, hogy jelen RAK folyamat tulajdonképpen egy csapatmunka. Az sem véletlen, hogy a témában megjelent legtöbb cikkem többszerzős. A kutatási folyamatra és eredményeinkre rendszerint közösen reflektálunk. Erre különösen nagy szükség van, hiszen a folyamatban aktívan résztvevő kutatókat (engem is beleértve) erős érzelmi elköteleződés jellemzi az érintett családokkal kapcsolatban. A közös reflexió ennek feldolgozása, és a szubjektivitáshoz kapcsolódó torzítások kiküszöbölése vonatkozásában is nagy jelentőséggel bír. Összességében elmondható, hogy a rendszeres kooperáció, és nagyfokú bevonódás elengedhetetlen egy ilyen folyamat során, amely amellet, hogy sokkal mélyebb mechanizmusok megértésének eszközeként működik, folyamatos átértékelésre készíteti a kutatót saját szerepének értelmezése kapcsán is.

A módszertan és ezen belül is az adatgyűjtés részletes ismertetése után, a következő fejezetben az mutatom be, hogy az összegyűjtött adatokat milyen logika szerint elemeztem.

4.4 Adatelemzés

Az előző fejezetben bemutattam, hogy az elemzés során használt adatokat 41 félig strukturált interjú és a kutatás 5 éves periódusa alatt elkészült kutatási napló bejegyzések tették ki. Amikor az interjúkból idézek az első körös (rég) interjúk esetében R1,2,3... kódokat használok. A második körös (új) interjúknál megkülönböztetem azokat az interjúalanyokat, akik már elköltöztek (ÚK1,2,3...) azoktól, akik az interjú elkészítésének időpontjában még a szegregátumban éltek (ÚM1,2,3...)³⁹. A patrónusok esetében és az intézmények képviselői esetében pedig szövegesen jelzem, hogy kitől származik az idézet.

Az interjúk elemzése egy kvalitatív tartalomelemző szoftverrel történt (NVivo). A kutatási naplóm esetében mintegy 480 oldalnyi kézzel írott szöveg keletkezett, amely szoftveres elemzése csak begépelés után lett volna lehetséges, így bár ugyanazon elemzési

³⁹ Kódfa a II. sz. mellékletként csatoltan megtalálható

logika alapján, de ezeket a szövegeket papíron elemeztem, nem szoftveres módon. Az eredményeim bemutatása során zárójelben jelzem, amikor ezekre a kutatási naplómban lejegyzett információkra támaszkodom.

Az interjúk és a kutatási naplóm elemzése egy egyszerre kötött és rugalmas elméleti keretrendszer szerint történt, amely alapján a kutatás fő logikáján túl minden olyan tényezőt relevánsnak tartottam, ami kapcsolódik a kutatási kérdésekhez:

- 1. Milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez etnikailag és osztályalapon szegregált közösségek vonatkozásában?**
- 2. Milyen hatások és mechanizmusok kapcsolódnak a társadalmi tőkéhez az olyan antiszegregációs törekvések esetében, amelyek heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányulnak?**

Ez alapján azt vizsgáltam, hogy egyrészt a Cs. sori szegregátumban kik között, hogyan jöttek létre kapcsolatok (társadalmi tőke) és azok milyen szerepet játszanak (játszottak) az érintett családok életében, különös tekintettel a társadalmi mobilitás esélyére, másrészt azt, hogy a deszegregációs folyamat milyen hatással volt ezekre a kapcsolatokra, illetve miként befolyásolták ezek a kapcsolatok magát a folyamatot.

Az elemzés fő logikáját a társadalmi tőke és annak három típusa adta, amelyet az elméleti fogalomhasználat esetén lehatároltam. Emlékeztetőül: A belső, zárt kapcsolatok vizsgálata esetében a „**megkötő társadalmi tőke**” releváns, amely társadalmi tőketípus nagyban segíti az adott közösség tagjainak mindennapi túlélését, azonban erősen megjelenik a társadalmi mobilitás gátjaként a kapcsolódó szakirodalomdalom szerint, valamint csoportokon átnyúló kapcsolatok esetében az „**áthidaló társadalmi tőke**” és „**összekapcsoló társadalmi tőke**” terminusokat használtam az elemzésem során attól függően, hogy ez a kapcsolat intézményi kereteken kívül (áthidaló) vagy azon belül (összekapcsoló) jött létre. Tudjuk, hogy a társadalmi tőke utóbbi két típusa alkalmas elsősorban arra, hogy különböző társadalmi csoportok egymás felé nyitottá váljanak, hozzáférjenek külső erőforrásokhoz és ezeknek lehet sarkalatos szerepe a társadalmi mobilitásban is a kapcsolódó szakirodalom szerint (Woolcock – Narayan 2000; Putnam 1995; Füzer 2015; Gilchrist 2009; Messing 2006; Messing – Molnár 2011a, 2011b; Burt 2000).

Elemzésem során ezeket a kategóriákat több szempontból is vizsgáltam. A megkötő társadalmi tőke esetében láthatjuk, hogy szerepe kettős. Amellett, hogy esetenként fontos belső erőforrást jelent, amely képes biztosítani a mindennapi túlélést (mind materiális,

mind nem materiális tényezőkön keresztül), egyfajta zártságot is létrehoz, és megakadályozhatja a külső erőforrásokhoz való hozzáférést, ezáltal akár a társadalmi mobilitást is. Ez alapján a logika alapján az interjúkban és a kutatási naplóm bejegyzései között olyan kódokat kerestem amelyekben a megkötő társadalmi tőke egyrészt **„menedékként”** (azaz a mindennapi túlélést elősegítő, biztonságot nyújtó erőforrásként), másrészt **„korlátként”** (azaz zártságot eredményező, társadalmi mobilitást gátló tényezőként) jelenik meg.

A kapcsolódó szakirodalom az összekapcsoló és áthidaló társadalmi tőke meglétéhez általában nem társít negatív hatást (legalábbis annak szerepéhez nem, legfeljebb ahhoz, ha ez elkülönül a belső kapcsolatoktól⁴⁰) ezért ebben az esetben olyan kódokat kerestem, amelyek ezek meglétéhez (**kapcsolat**), illetve hiányához (**távolság**) kapcsolódnak. Összefoglalva, első körben vizsgáltam a társadalmi tőke különféle változatainak meglétét/hiányát, pozitív, illetve negatív hatásait.

Láthattuk azonban azt is, hogy a kapcsolódó szakirodalom sokszor érvel amellett, hogy a társadalmi tőke kategóriái nem minden esetben jelennek meg ennyire tisztán (Blokland – Van Eijk 2010; Blokland 2016, Blokland – Savage 2016, Blokland – Noordhoff 2016) illetve, hogy érdemes inkább egyfajta spektrumként tekinteni rájuk (Leonard – Onyx 2003). Ezek a tanulmányok azonban, ahogy arról korábban szó volt, olyan közösségeket vizsgáltak, ahol bár az egzisztenciális távolság nagy volt, az etnikai, kulturális törésvonal nem rajzolódott ki annyira élesen mint az általam vizsgált közösség esetében. Jelen esetben egyértelmű ez a társadalmi (egzisztenciális, etnikai, kulturális) távolság, ezért elemzésem során maguktól is élesen elváltak egymástól a társadalmi tőke különböző típusai. Egyedül a patrónus hálózat vonatkozásában nem különültek el ennyire vegytiszta kategóriák, de mint tudjuk, ez tulajdonképpen egy mesterségesen létrehozott társadalmi tőke. Értekezésemben az áthidaló társadalmi tőke alfejezetében tárgyalom (mivel tulajdonságait tekintve ehhez a társadalmi tőketípushoz áll legközelebb), de reflektálok arra a szerepére is, amely más kategóriák vonatkozásában is hasonlóságot mutat.

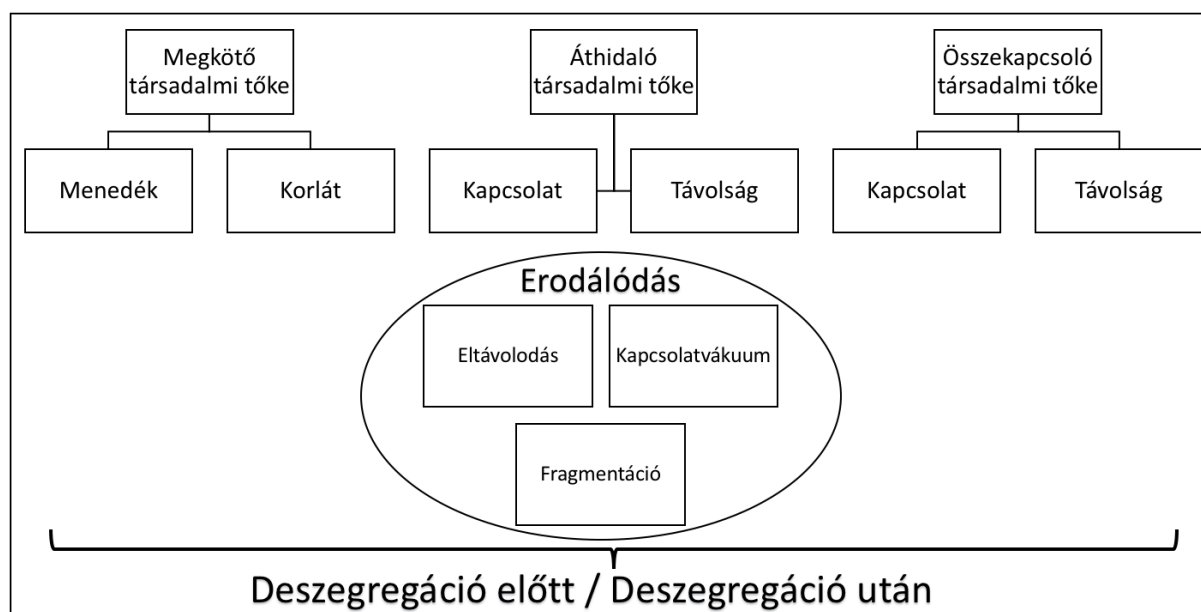
Tudjuk azonban, hogy az alapállapot a deszegregációs folyamatnak köszönhetően megváltozott, ezért második körben ugyanezen társadalmi tőketípusok mentén azokat a kódokat kerestem a szövegrészekben amely egyrészt a társadalmi tőkében bekövetkezett **változásokra**, másrészt pedig a társadalmi tőkével kapcsolatos **hatásokra** vonatkoznak.

⁴⁰ Lásd: Blokland-Savage 2016, Blokland-Noordhoff 2016

Ezek vonatkozásában nem alakítottam ki annyira éles elemzési kategóriákat, mint amilyeneket az alapállapot, azaz az első kutatási kérdés tekintetében tettem. Az elemzés folyamata közben megjelenő markáns kódok irányába is nyitott maradtam, hagytam, hogy folyamatosan alakítsák annak logikáját. Erre azért volt szükség, mert mint ahogy korábban említettem, a hatások mérése 3 év távlatából nehézkesen történhet egzaktul kimutatható indikátorok alapján, ezért megvizsgáltam, hogy melyek azok a tényezők, amelyek „maguktól kiemelkednek” ezen lehetséges hatások vonatkozásában (is). Az elemzés során tehát minden olyan tényezőt relevánsként kezeltem, ami kapcsolódik a kutatási kérdéshez. Végül az elemzés logikájának „kristályosodása” után a hatások esetében a szétköltöz(tet)és és a társadalmi tőkében bekövetkező változások viszonyát, illetve ezek hatásait vizsgáltam az érintettek személyes megélésére, értékelésére, szubjektív jóllétére vonatkozólag. Az új lakóközösség heterogenitása, valamint az érintettek jóllétnek változása kapcsán kialakított kategóriák, ahogy arról szó volt, az interjú és kutatási napló szövegekből emelkedtek ki. Elemzésem során markánsan kirajzolódott továbbá a megkötő társadalmi tőke erodálódása, mint olyan tényező, amely az érintettek életét alapvetően befolyásolja. Ezt a jelenséget a mélyszegénységben élő (Magyarországon roma) közösségek esetében releváns hazai (Messing 2006, Messing - Molnár 2011a,b) és külföldi kutatások is alátámasztották (Blokland - Noordhoff 2008).⁴¹ E szövegrészekre új kategóriákat hoztam létre (belső fragmentáció, eltávolodás, kapcsolatvákuum). Ez alapján látható, hogy mind a deduktív, mind pedig az induktív logika egyaránt alkalmazva volt az elemzés során. Az elemzésem logikáját a 4. ábrán vizuálisan is szemléltetem:

⁴¹ Hazai kontextusban a „kapcsolatvákuum” fogalmát, a nemzetközi szakirodalomban a *'draining social capital'* kifejezést találtam a jelenség megnevezésére.

4. ábra Az elemzés logikája

Forrás: Saját szerkesztés

Az adatok felvétele és elemzése során számos olyan módszertani kihívással is küzdöttem, amelyek a közösség egyes tagjainak diffúz lakhatási helyzetéből következnek. Ennek érzékeltetésére álljon itt Klári története⁴².

Amikor először kerültem Klárral kapcsolatba, hajléktalan volt. Később a párjával albérletben laktak, majd Ida, Klári testvére befogadta őket a szegregátumban lévő házuk udvarán álló garázsba (ahol azelőtt Ida unokatestvére, Károly lakott, aki korábban hajléktalan volt, majd börtönbe került). Klári hol a párjával, hol nélküle élt a garázsban, amíg Péter és családja ki nem költözött a házukból és egyúttal a szegregátumból is. Utána Klári, Péter üresen hagyott házában lakott önkényes lakásfoglalóként a párjával. Amikor ezt a házat lebontották, visszament Idához a garázsba, majd mikor azt is lebontották, akkor Péterhez költözött, annak új lakásába, a párja nélkül. Onnan albérletbe (uzsorabérlet, lásd alább) ment, ahova megint ment vele a párja is. Amikor elárverezték a házat, ahol a szobát bérelték, Idához költözött, immár annak új lakásába (Ida és családja közben kiköltözött a szegregátumból). Az új ház egyébként Ida lányának, Ivettnek a nevében van, aki viszont nem ott él. Klári 2019 nyarán meghalt, élete végéig Idánál maradt. Közben mindvégig ugyanazon a munkahelyen dolgozott.

⁴² A neveket tudatosan megváltoztattam

A fenti(hez hasonló) lakhatási helyzetek gyakori jelenléte következtében már az elemzési egység megválasztása sem volt evidens. Végül elemzési egységnek a szegregátumban, majd – akiknél a kiköltözés bekövetkezett – azon kívül is tartósan együtt élő emberek csoportját választottam (akik így lehetnek egyedül élő személyek, de akár sokfős családok is).

Komoly kihívást jelentett az is, hogy precíz kategóriákat képezzek az érintettek lakhatási státuszának meghatározásakor. Ez ugyanis sok esetben nem állandó. Előfordult, hogy az interjú idején még bérlő volt az interjúalany, de néhány hétre rá jogcím nélküli lakáshasználóvá vált, mert felhalmozott adósságai miatt a helyi ingatlankezelő felbontotta vele a bérleti szerződést, így kompenzációra sem számíthat(ott) lakásáért cserébe. Gyakori jelenség továbbá, hogy (például szakítások, válások miatt) az adott háztartásban élő egyik fél legális státuszban a lakásban (illetve később az új lakóhelyen) marad, míg a másik elveszíti tulajdonát, jogilag hiába bérlője vagy tulajdonosa a szegregátumbeli lakásnak, illetve cserelakásnak. Előfordul az is, hogy a tulajdonos olyan család, esetleg kiskorú személy, aki valójában nem él a házban. Ez általában akkor alakul így, amikor a tényleges lakók komoly anyagi tartozást halmoznak föl, vagy a válások során vitás helyzet alakul ki. Ezekben az esetekben az érintettek lakhatási státuszának meghatározásakor nem a jogi, hanem a tényleges helyzetből indultam ki, azaz azt vettem figyelembe, hogy az érintettek valóban számíthatnak-e kompenzációra az önkormányzattól.

Minden elemzés szükségszerűen redukcionista, ezért az nem kis feladatot jelentett disszertációmban, hogy megtaláljam az egyensúlyt a különféle tényezők és mechanizmusok komplexitása és az eredmények megragadhatósága, értelmezhetősége között. Főleg utóbbi jelentett számomra komoly kihívást, hiszen kutatásom során nagyon sok információ birtokába jutottam, számos olyan háttérfolyamattal, implicit vonatkozással, intuícióval találkoztam, amelyek hatalmas jelentőséggel bírnak, ám vagy túlzottan széttöredeznék az elemzés fókuszát, vagy a tudományos kommunikáció nyelvezetével nehezen körülírhatóak lennének (emóciók, politikai vonatkozások)⁴³. Igyekeztem folyamatosan szem előtt tartani a kutatási kérdést, emellett minden olyan esetben, amikor ehhez szorosan nem kapcsolódó tényezők fontos szerepét érintem, bár részletesen nem elemzem, mégis igyekszem felhívni az olvasó figyelmét ezek meglétére.

⁴³ Például saját szerepem és tapasztalataim kapcsán és számos interjú vonatkozásában is folytonosan visszatérő elem volt az érzelmi kötődés (szeretet), felelősségérzet, és egyéb a tudomány eszköztárával nehezen megragadható emocionális tényező.

További dilemmát jelentett az elemzés kapcsán a kutatási folyamat lezárása. Ezeket a sorokat írva is folyamatosan kapcsolatban vagyok a közösséggel és napi szinten újabb releváns információk birtokába kerülök rajtuk keresztül. Például néhány órával ezelőtt jártam az egyik családnál, akik esetében ma már valószínűleg finomítanék azokon az állításokon, amiket az elemzés idején az ő esetükkel kapcsolatban tettem. A kezelhetőség érdekében az utolsó interjú szoftveres elemzésének végét neveztem ki egy szimbolikus lezárási pontnak⁴⁴, illetve terveim szerint értekezésem megírása nem utolsó tudományos produktuma lesz ennek a kutatási folyamatnak és még lesz alkalmam reflektálni jelen értekezés elemzési folyamatán túl megjelenő tényezőkre, eredményekre is.

Ahogy arra az előző fejezetben utaltam, eredményeimet két szakasz vonatkozásában mutatom be. Vizsgálom egyrészt a közösség „alapállapotát”, tehát a deszegregációs folyamat előtti állapotokat, azon belül pedig azt, hogy milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez esetükben. Bár ezt a fókusz kutatásom elején alapvetően statikusnak gondoltam, az elemzés során már ebben az esetben is rajzolódtak ki olyan dinamikus elemek, mint például a közösség folyamatosan bekövetkező széttöredezése. A második szempont már egyértelműen dinamikus, hiszen itt már a deszegregációs folyamat hatásait vizsgáltam, azon belül is azt, hogy ennek kapcsán hogyan változik, illetve milyen szerep jut a társadalmi tőkének. Ez a két fókusz azonban, mint látni fogjuk erősen összefügg, és előbbi alapállapot nagyban determinálja a beavatkozás kimenetét is.

⁴⁴ 2020. 04. 02.

5. Eredmények – jellemzők a deszegregációs folyamat kezdete előtt

Ebben a fejezetben azt mutatom be, hogy **milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez etnikailag és osztályalapon szegregált közösségek vonatkozásában.** Az elemzés logikáját követve elsősorban arra az „alapállapotra” térek ki, ami a telepfelszámolás előtt volt jellemző az érintett közösségre. Ez az alapállapot fontos viszonyítási pont is, amelynek tükrében tudom majd értelmezni a telepfelszámolás eddigi hatásait és következményeit. Ebben az alfejezetben a megkötő, áthidaló és összekapcsoló társadalmi tőkéhez kapcsolódó jellemzőket külön-külön mutatom be példákkal, idézetekkel szemléltetve. A megkötő társadalmi tőke esetén kitérek annak kettősségére, a társadalmi osztályokon átívelő társadalmi tőketípusok esetén pedig azok meglétének és hiányának okaival és hatásaival is foglalkozom⁴⁵.

5.1. „Ha egybe tömörülnek az se jó, de külön-külön is elveszünk egymás nélkül” – a megkötő társadalmi tőke

A disszertáció elméleti részében bemutatásra kerültek a kapcsolódó források, tudjuk, hogy a szakirodalom alapján a **megkötő társadalmi tőke (bonding social capital)** fontos **erőforrást** biztosíthat egy közösségnek (és a közösségben élő egyéneknek), főleg a mindennapi túlélés szempontjából. Az is tudjuk, hogy ezeknek a zárt kapcsolatoknak különösen nagy jelentőség jut mélyszegénységben, szegregált körülmények között élő, etnikailag homogén közösségek esetében, tehát olyan esetekben, ahol az erőforrások különösen szűkösek és különösen nagy a társadalmi távolság az érintett közösség és a többségi társadalom tagjai között. Tudjuk azt is, hogy ezek a kapcsolatok zártak, homofília jellemzi őket és elsősorban expresszív cselekvések kapcsolódnak hozzá. De mégis mit takarnak pontosan ezek az erőforrások, hogyan jelenik ez meg konkrétan a Cs. soron élő családok életében? Alátámasztják-e eredményeim a szakirodalmi források állításait? A Cs. sori szegregátumban élő, jóformán kizárólag romák lakta közösség belső kapcsolatai élesen elkülönülnek és egy minden értelemben zárt világot alkotnak. De pontosan hogyan is néz ki ez a valóságban?

⁴⁵ Elemzésemben kutatási naplómra és az érintettekkel készített interjúkra támaszkodom. Fontos megjegyezni, hogy bár az új interjúkat már a bontások megkezdése után készítettem, mégis nagyon sok információ szerepel bennük az alapállapottal kapcsolatban is. Valójában a kutatási folyamat alatt formálódó bizalomnak köszönhetően ezek az interjúk sokkal gazdagabbak voltak a 2016-ban készített interjúkhoz képest, ez az oka annak, hogy az idézetek is gyakrabban származnak ezekből.

Ezek alapján már a kutatási folyamat elején nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a megköti társadalmi tőke szerepe különösen fontos az érintett közösség és annak tagjai életében. Elsőként arra voltam kíváncsi, hogy melyek azok az **erőforrások**, amelyek ehhez a társadalmi tőketípushoz kapcsolódnak.

Egyrészt **materiális erőforrások** szempontjából kell megemlíteni ennek jelentőségét. A régi interjúk esetében nagyjából az interjúalanyok fele, a 14 új interjú közül ezt 9 interjú esetében említette valamelyik interjúalany. Ez leggyakrabban kisebb kölcsönök, élelmiszer, gyógyszerek, dohány, kávé vagy áram formájában testesül meg. *„volt olyan, hogy én jól álltam anyagilag valamikor. Nem volt nekik kaja, ez az és fogtam a hűtőből vettem ki húst, adtam dohányra nekik, meg minden. Énrám nagyon számítottak. Sőt, még amikor a T. teherbe is esett, akkor is ugye énrám számíthatott, mert mikor nem volt ott semmi, átjött hozzám, és sokszor tényleg, amit kívánt, azt megcsináltam. Mintha a lányom lett volna, komolyan. (...) soha nem volt kiváltva gyógyszer, én fogtam én kiváltottam neki” (ÚE3).* *„Van amikor megkínált a szomszédom finom meleg étellel, mikor, hogy. Meg szokott kínálni.” (ÚE4).* *„És ha valakinek mondjuk nincs pénze kajára, éheznek a gyerekei, olyankor? G: Adunk egymásnak. Azért mondom, hogy ebben a közösségben van összetartás. Próbál az ember segíteni, főleg, ahol, gyerek van.” (ÚM2).* Az egyik nagymama, akivel kapcsolatban vagyok például említette, hogy ha jut rá pénz, mindig sokkal több ételt főz, mint amennyire a vele egy háztartásban élő családtagoknak szüksége van, hogy ha valamelyik szomszédja, vagy rokona éhes, tudjon neki is adni belőle (*kutatási napló*), tehát a megosztás kultúráját mindennapi döntéseik kapcsán is figyelembe veszik. A közösség egyfajta „piacon túli” erőforrásként is működik. Ez elsősorban a hitelezés és az áramszolgáltatás esetében releváns. Ha például valamelyik házban a szolgáltató tartozás miatt kikapcsolja az áramot, vagy nem tudják feltölteni a villanyórát, gyakran a szomszédjuktól kérnek segítséget a bajba jutott családok. Én is tanúja voltam olyan esetnek, amikor a kerítésen a hosszabítókábellet átdobva osztotta meg egy család az áramot a szomszédjával (*kutatási napló*). Azok, akik az erőforrások birtokában vannak, egyébként gyakran visszaélnék a segítséget kérők kiszolgáltatott helyzetével, azonban fontos megjegyezni, hogy a segítségre szoruló piaci feltételek mellett egyáltalán nem jutnának hozzá ezekhez az erőforrásokhoz. Elmondható tehát, hogy az informális nagyon fontos szerepet játszik a közösség életében, a szakirodalmi forrásokkal egybecsengően számos esetben képes orvosolni azt a problémát, amivel az intézményrendszer már nem tud mit kezdeni (Atkinson – Kintera 2004; Marinaro 2017; Roy 2005, 2009; Demirtas – Mill 2013) *„Hát az az igazság, hogy például ezt az áram kérdést, egymás között vitték hosszabbítóval*

(...). *Volt olyan kapzsi ember, hogy kért 6 meg 10 ezret egy hétre. I: Végülis kihasználta a szerencsétleneket. L: Kihasználta az alkalmat, kifizette az egész villanyszámláját, meg még volt neki 4-5-6 ezer forint zsebpénze. Egyik a másikat kihasználta.*” (ÚE1). Erre jó példa még az **uzsora** is, amit jellemzően a hitelpiac szemében hitelképtelennek minősített emberek vesznek igénybe elsősorban saját maguk és családjuk napi túlélése érdekében.

A materiális erőforrások közül kiemelkedő jelentőséggel bír a **lakhatásban nyújtott segítség**. Az interjúalanyok több, mint kétharmadáról elmondható, hogy vagy őt fogadták már be, vagy ő fogadott már be olyan rokont, barátot, aki fedél nélkül maradt valamilyen okból és az én terepi tapasztalataim is ezt támasztották alá. Az interjúalanyok szinte kivétel nélkül egyet értettek abban, hogy a romák jellemzően befogadják egymást, probléma esetén összebb húzódnak. „...befogadjuk a melléképületbe a másikat. Például valamikor régen anyósomnál körülbelül laktak abban a kis házban 20-an.” (ÚM2).

Négy interjúban említették, hogy megköthető társadalmi tőkéjük segítségével sikerült **munkát találniuk** (beajánlották egymást). Ezek jellemzően alacsony státuszú, nem bejelentett, ideiglenes fizikai munkák. Saját tapasztalataim is azt támasztják alá, hogy vannak bizonyos munkahelyek, ahol rendszeresen foglalkoztatják a közösség tagjait (jellemzően feketén) és ezekre a helyekre valóban egymás ajánlása révén kerülnek be. Ezeken a munkahelyeken szinte biztos, hogy minden érintett megfordult már valamikor. Ők egymás között „csirkének”, „paradicsomnak”, „zöldségesnek”, „konyhának” nevezik, és amikor ezeket említik, pontosan tudják, hogy miről van szó (*kutatási napló*). A feketemunka és az oda való beajánlás különösen kardinális kérdés az érintettek esetében, mivel többségük fizetése inkasszózva van a korábban felhalmozott tartozásaik miatt, így egy bejelentett munkahely esetében csak a fizetés töredéke jutna el a családokhoz, ezért kiemelkedően nagy jelentőséggel bírnak ezek a legális munkaerőpiacon túli, informalitáshoz kötődő kapcsolatok (*kutatási napló*).

Több interjúban (2 régi és 4 új) említették a **gyerekfelügyeletben** nyújtott segítséget. „H.-nek miben segítesz? R: Pénzzel, kávé, a gyerekeket néha elviszem, ő is szokott vigyázni az én fiamra. Aranyos a kislány.” (ÚE5)

Az interjúk egy része és kutatási-napló bejegyzések alapján is nyilvánvaló, hogy az **információáramlásban** is fontos szerepe van a közösségnek. A kutatási-napló bejegyzésekben rendszeresen visszatérő elem még a **hivatalos papírok kitöltésében nyújtott segítség**, illetve a ház körüli kisebb **javításokban**, szerelésekben nyújtott segítség. Ezekben a bontások előtt mindig ugyanazok az emberek segítettek (a papírok kitöltésében egy édesanya, a javításokban egy ügyes kezű édesapa).

Az erőforrások megosztása a kölcsönösség mentén történik, tehát a közösség „belső strukturájára” erősen jellemző a **reciprocitás** (Polányi 1976, Lengyel – Szántó 2006), tehát aki maga is segít, később jó eséllyel fog segítséget kapni baj esetén. *„Volt olyan, hogy adtam áramot (...) cserébe, ha volt olyan papír, amit nem tudtam kitölteni, átvittem a J.-nak.” (ÚE3).* *„Hallod Bogi, mi így fordítva vagyunk most (...) én elmék ezek a fürtös paradicsomok tudod (...) én ott dolgozok, most minek vegyen a boltban (...) ő meg télen, elmondom neked, beengedett, mert hideg volt” (ÚM7).*

A fent említett erőforrásokon túl az interjúalanyok azonban sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a különféle **„nem materiális közösségi erőforrásoknak”**. Az egyik ilyen gyakran említett erőforrás az, hogy **konfliktusok esetén nem maradnak egyedül**, *„a rokonság egyből összeszalad”*. Ezt 5 interjú esetében is említették. Ehhez szorosan kapcsolódik az informalitás részben tárgyalt „code of the street” jelenség, melynek lényege, hogy az intézményrendszerrel szembeni bizalmatlanság okaként a szegények saját ügyeiket egymás között rendezik (Wacquant 2002; Pulay 2012). Ez fontos a közösség tagjai számára saját biztonságérzetük tekintetében, akár belső konfliktusról legyen szó, akár olyan „támadásról” ami a többségi társadalom tagjai (vagy intézményei) felől érkezik. *„mikor látták, hogy kötekednek, egyből mondták a többi cigányok, hogy mi van? Baj van öcsém? Szóljál! Kiűtjük a fogát!”* *„van a kocsmában egy rasszista koma, de nekem az egyik unokaöcsém a cigány, gyorsan elkalapálta. Ilyen szempontból gyorsan összetartanak a romák. Megmondom őszintén, úgy ahogy van, én akartam fölpofozni, csak az öcskös megelőzött. I: Ezen a téren az biztos, ha mit tudom én nem is tudom ki fia borja, de ha valaki élne és ott lenne, akkor segítene. - De ki segítene? I: Hát a másik cigány. A cigány a cigánynak, érted? Nem hagyná, hogy most elpüföljék, vagy akármi.” (ÚE1), „... összeveszik két család, azon nyomban odaszalad mindkét családhoz a rokonság...” (ÚE2).* Ebben az esetben az is szembetűnő, hogy a csoportszolidaritás a társadalom főáramával való szembenálláson alapul (Fehér-Virág 2014), ahogy arra utal a kapcsolódó szakirodalom is. Ez az ellenállás egyfajta sorsközösséget is létrehoz, amely fontos tényezőként funkcionál a szubjektív biztonságérzet kapcsán.

Kutatási-napló bejegyzéseimben hangsúlyos tényezőként jelenik meg a közösség, mint egy olyan közeg, amely biztosítja a tagok **önbecsülését** is. Két interjúalany konkrétan is megfogalmazta az ide kapcsolódó érzéseit. Az etnikailag homogén közösség ebből a szempontból is biztonságot nyújt az itt élők számára. Ez elsősorban abból fakad, hogy a romák jelentős részében erős kisebbségérzés van a többségi társadalommal szemben. *„...ha valaki ott abban a közegben magabiztos, mert a többiek megbecsülik és valamiért ki kell*

onnan lépnie, ott már elveszíti ezt (...) mert a tehetsége a magyarokéhoz képest egyenlő a nullával” (ÚE1). Jó példa erre az a tapasztalatom, ami egy olyan 6 gyerekes édesanyához (és 3 kisgyerek nagymamájához) kapcsolódik, aki egyébként a közösség megbecsült tagja volt a Cs. soron. A szegregátumon belül a verbális és nonverbális kommunikációja is egyértelmű és magabiztos volt. Kiállt az igazáért, másokat is megvédett, ha úgy gondolta, hogy szükség van rá. Egyszer megkért arra, hogy kísérjem el egy bírósági tárgyalásra. Ebben a többségi társadalmi közegben teljesen megváltozott a viselkedése. A tartása is teljesen más lett, a kommunikációja is sokkal bizonytalanabb, esetenként már-már alázatos, szégyenérzettel teli lett. *(kutatási napló)*. Látható, hogy a szegregált lét ide vonatkozóan kettős szerepet tölthet be. Egyrészt a stigmatizált lakóhely szimbolikusan lealacsonyítja az ott élőket, (Pétonnet 1982 [Wacquant 2007]). Bourdieu [1993] (1999). Ez a csorba elsősorban a többségi társadalommal történő kontaktusok során jelentkezhet, azonban egy védett, társadalmilag homogén környezet abban is fontos szerepet játszhat, hogy (jellemzően a többségi társadalmi interakciókat elkerülve) épp ezzel a homogenitással megvédje az érintettek önbecsülését (Farkas 2012; Wacquant 2001, Olt 2016; Tóth et al. 2017; Méreiné et al. 2017b). Az elemzés résznél utaltam arra, hogy vannak olyan tényezők, amelyek a tudományos kommunikáció eszköztárával nehezen megragadhatók. Valószínűleg a fenti történet vonatkozásában az olvasónak is ez a benyomása, azonban látható az is, hogy ezek a tényezők mennyi olyan háttérfolyamatról árulkodnak, amelyek bár hatalmas jelentőséggel bírnak mégsem reflektálunk rá kellőképpen a tudományos kommunikációban vagy a politikai döntéshozatalok során.

Az interjúkból és saját tapasztalataim révén is egyértelművé vált számomra, hogy az érintettek is megkülönböztetik magukat a többségi társadalomtól. Ez a megkülönböztetés rendszerint etnikai törésvonalak mentén történik. Hat interjúban egyértelműen kimondják, hogy jelentős kulturális eltérések vannak a „magyarok” és a cigányok között. Ezek közül négyen megjegyzik, hogy emiatt otthonosabban mozognak, **jobban érzik magukat a romák egymás között** „*Át szoktunk menni a fiamhoz és ezek a kis fiatalok összeülnek. Ők nem mennek be a városba bulizni, hanem itthon szoktak a fiamnál, jól érzik magukat, buliznak. Nem szól a szomszéd. Ezért se akarok elköltözni...*” (ÚM2).

Terepi megfigyeléseim alapján is elmondható, hogy az **ünnepek** nagyon fontosak a közösség életében. A szabadidő kellemes eltöltésének szempontjából is fontos jelentősége van ennek, ezen felül azonban fontos erőforrások is kapcsolódnak ezekhez. Az elmúlt öt évben több ilyen ünnepségre is hivatalos voltam. Az ünnepeket mindig közös

evészet, ivászat kíséri, ezek az események adják igazán a „közösség, összetartás” élményét. Ha haláleset történik, a barátok, ismerősök közösen virrasztanak, nem hagyják magukra a gyászoló rokonokat, lelki támaszt nyújtanak egymásnak (*kutatási napló*).

A megkötő társadalmi tőke azonban nemcsak erőforrásként, menedékként funkcionálhat. A szakirodalmi források is rávilágítottak, hogy ennek a tőketípusnak a megléte a kapcsolatok bezáródásával is együtt jár, ami komoly **korlátozó tényezője lehet a társadalmi mobilitásnak**. Ennek háttérében a következő tényezőket találtam:

Egy zárt közösségben általában kialakul egy **sajátos közösségi kultúra**. A szegregátumok világában ezt tovább segíti az, hogy általában etnikailag homogén közösségekről van szó. Ez nem minden esetben illeszkedik a többségi társadalom szokásrendjéhez kultúrájához. Az etnika-kulturális szokásokon túl a szegénységnek is kialakulhat egyfajta „kulturája” (amely elsősorban nem oka, hanem következménye a szegénységnek), ahogy azt például az underclass diskurzus kapcsán is láthattuk (Lewis 1968; Wilson 1978, 1987; Ladányi – Szelényi 2001, 2004; Massey – Denton 1993). Az interjúalanyok ebben a kontextusban legzavaróbbnak az **intim szféra hiányát** említették (ez nagyjából az interjúk felében megjelent), példaként egyrészt azt hozták föl, hogy a szomszédok, ismerősök szabadon, **kopogás nélkül átjárálnak egymáshoz** „*Nem bírok gyűjteni itt, nem tudok nyugodtan önmagam lenni, rejtvényezni, vagy valami, mert bejön 380 ember a lakásba, akár hajnalban is...*” (ÚM4), a másik pedig a **pletyka** volt, ami gyakorta megnehezíti a szegregátumban élők életét „*Ide jártam a M.-ba (szórakozóhely a nagyobbik szegregátum közelében), de az nem jó, az egész Cs. sor oda jár, látom őket nap mint nap. Például valakivel oda lemesz, és csak egy régi ismerős, férfi, mán összeraknak vele, hogy te azzal jársz, pedig csak egy régi barát.*” (R9) „*Én, hogy ha már mondtam valamit, akkor az a valaki akinek elmondtam olyan dolgokat hozzá tett, hogy már én se tudtam pontosan, hogy honnan a francból jött neki ennyi minden hülyeség.*” (ÚE2). Így egymás problémáitól sem képesek sok esetben elszeparálni magukat a családok. Néhány interjú esetében említették, hogy a **szegregátumban élők viselkedését, öltözködési szokásaikat is befolyásolhatja a környezet**. Ez gyakorta eltér a többségi társadalmi normáktól. „*...amikor még a Cs. soron laktunk, akkor én se nagyon sminkeltem magam, én se nagyon öltözködtem, azért, mert annyira lehúzott az a környezet. (...) próbálunk tisztán öltözködni és emiatt le vagyunk nézve* (ÚE2).

A következő sarkalatos kategória a **gyarapodás közösség általi szankcionálása**. Ez egyrészt kapcsolódik a **megosztás kényszeréhez**. Nehéz eltitkolni a gyarapodás bármiféle formáját a közösségen belül, ezért egyrészt egy közösségi „nyomás” nehezedik

arra, akinek egy kicsit több van. Aki nem osztja meg ezt a közösséggel azt vagy kiközösítik, vagy pedig, ha később segítségre szorul, nem kap segítséget. *„Ha látják, ha jobban megy valakinek, akkor kérnek. És ha nem ad? Akkor kiközösítik.” (ÚE2).* Ide kapcsolódik az az eset, amikor egy, akkor még a telepen élő családnak (patrónusi segítséggel) sikerült autót vásárolnia abból a célból, hogy a családfő futárként helyezkedhessen el. A stabil, bejelentett állásra nagyon büszke volt a család, a családfő lelkiismeretessége, becsületessége miatt hamar elismerték a munkáját a munkaadók és a megrendelők is. A problémák akkor jelentkeztek, mikor a telepen élő többi család elvárta, hogy őket is fuvarozza, illetve, mivel jobb anyagi helyzetbe kerültek, rendszeresen látogatták meg őket olyan telepen élő szomszédok, rokonok, akiknek kölcsönre volt szüksége. Kezdetben segítettek, de egy idő után ez annyira megterhelő volt, hogy nemet mondtak, ekkor viszont támadások, pletykák áldozatává váltak. Végül akkora anyagi és mentális terhet jelentett ez a családnak, hogy amikor az autó meghibásodott, nem javíttatták meg, és a családfő visszament segédmunkásnak. *(kutatási napló).* Ide kapcsolódik a „szélsőséges egyenlődsdi” is (extreme egalitarianism) (Ladányi – Szelényi 2004, Grill 2012), miszerint „vagy segíts mindenkinek egyenlően, vagy ne segíts senkinek”, mert konfliktust szül egy ennyire zárt közösségben, ha különbség van a segítségben. Ez komoly kihívást jelent azoknak, akik segíteni próbálnak az itt élő embereken. *„Hát, egy-két család megérdemelné azt, hogy kapjanak, de a többiek nem. Csak tudod mi lenne itt akkor a gáz? Na? Mindenki föl lenne háborodva. Tudod miért? Sőt, magamat is beleérttem, mert én a házamat nem feltörtem, hanem megvásároltam” (ÚE4).* *„Meg kell nézni, mennyi lakosság van itt, családonként egy csomag jár, és én akkor ennyit rendelek. Nem? Vagy nem vállalom el. Ezzel csak megharagítom az embereket magamra.*

J: A cigányok úgy gondolják, érted ezt az egészet, hogy vagy adjak mindenkinek, vagy senkinek se. Ha van, akkor adok a másiknak is. Vagy ha nincs annyi akkor nem adok senkinek sem és akkor nincs belőle vita. Zs: Inkább ne adjak senkinek, és akkor nincs belőle vita...” (R5) (Lásd még: Málovics et al. 2018b, Málovics et al. 2019).

Fontos korlátozó tényező lehet még, hogy a közösség tagjaitól **elvárja** a **szolidaritást** és azt, hogy ezt kifejezze, akár saját kiemelkedése, boldogulása kárára is, ha a közösség érdekei úgy kívánják (expresszív cselekvés), ahogy arra a mikorintegráció kapcsán Nan Lin (1982, 1990) is kitért. Ezt szemléletesen bemutatja az alábbi történet: Egy Cs. soron élő család több férfi tagja is munkát kapott egy közeli zöldségtermesztő üzemben. A munka nem volt nagyon megterhelő, és biztos megélhetést nyújtott a családoknak. Történt azonban, hogy az egyik dolgozó konfliktusba került az üzem

vezetőjével (nem tartotta megfelelőnek a védőöltözetet), aminek az lett a következménye, hogy felmondott. Amikor ezt a családtagok megtudták, mind egyszerre otthagyták a munkahelyet annak ellenére, hogy nekik nem volt konfliktusuk senkivel. *(kutatási napló)*.

Szinte mindegyik interjúban említették azt is, hogy **nincs meg a magántulajdon tisztelete**. Ez szorosan kapcsolódhat az előző tényezőhöz is: „Cs.-n ez megy. Jaj, kéne egy kis zsír, meg se várja a választ, már fogja és viszi. Meg egy kis kenyér meg só, önkiszolgálók.” (ÚE1) „...ahol sajnos egybe vannak a cigányok, az egyik irigyebb, mint a másik. Ha nekem mondjuk volt egy kicsit több, mint neki, akkor már lopkodtak az udvarról, a medencét hallod kilyukasztották.” (ÚE3). Amit elértek, vittek, loptak. Néztük, ez hiányzik, az hiányzik (ÚE6). „...egyszer kétszer behívod őket, hogy gyere, beszélgessünk, automatikusan adsz nekik kávé, akkor meglátja, hogy neked mid van, azt figyeli, hogy neked mid van, van mosóporod, vegetád, kávé, bármid, akkor adjál már ebből-abból-amabból, akkor megy a másik házhoz, a végén már megfőz.” (R10).

Akár fontos erőforrásként is működhet, azonban mind a társadalmi mobilitás tekintetében, mind pedig a szegregáció elleni küzdelemben erőteljes korlátozó tényezőként van jelen, hogy a szegregátum zárt közössége egyfajta **alternatív intézményrendszert** (code of the street) hozott létre. Ennek egyik oka, ahogy arról korábban szó volt, hogy nem igazán bíznak a többségi társadalom normarendszerén alapuló hivatalos intézményrendszerben (és azok képviselőiben), másrészt ez egy sajátos alkalmazkodás szűkös külső erőforrásaikhoz, a többségi társadalom előítéleteihez, stigmatizációhoz és a különféle intézményi anomáliákhoz (ez az összekapcsoló társadalmi tőke esetében még bővebb kifejtésre kerül) ez az alternatív intézményrendszer elsősorban a szociális integráción alapul és a szakirodalom megállapításaival egybecsengően a rendszerintegrációs törekvésekkel szemben az esetek nagy részében győz (Lockwood 1964; Habermas 1987; Lin 1982, 1990).

Bár az interjúalanyok többségének biztonságérzetet nyújt, de külső és belső konfliktusok igazságtételéhez gyakran kapcsolódik **önbíráskodás**. „Én kinyitottam a számat, én ordítottam, de akkor jöttek a sógornők is és ők is ugyanúgy szidták és ez egyfajta magabiztosságot adott, hogy miért ne kiabálhatnék, mikor látom azt és tudom azt, hogy ott vannak mellettem...” (ÚE2). „Volt olyan, én tapasztaltam, hogy kijöttek kaszával, villával és lerendezték egymást.” (ÚE6). Ezt fokozza az a probléma, hogy egyértelműen kirajzolódott, hogy a rendőrség is „határon túli területként” (Harper et al. 2009) tekint a szegregátumra, másfajta, homályos és kétértelmű szabályokat alkalmaznak a területre (Marinero 2009, 2017), amely az informális tevékenységek fölötti direkt szemhunyasztól

(calculated informality) (Roy 2005, 2009; Demirtas – Milz 2013) a túlzott szankcionálás skáláján mozog⁴⁶. Három interjú esetében konkrét történeteket is említettek ennek vonatkozásában.

A feketemunkáról, informális pénzkereseti lehetőségekről szó volt korábban az erőforrások tekintetében is, ez azonban, ha másik oldalról vizsgáljuk, komoly korlátozó tényezővel is bírhat, illetve a korlátok egy nagyon fontos tüneteként is értelmezhető. A közösség tagjai a stigmatizáció, előítéletek vagy adott esetben felhalmozódott tartozásaik miatt sok esetben kiszorulnak a legális munkaerőpiacról, így a közösség szeméthyuny a különféle illegális pénzkereseti tevékenységek felett is. Ez jelentheti a **feketemunkát**, de az alternatív rend velejárója, hogy a közösség megtűri az olyan **illegális tevékenységeket** is, mint a prostitúció, ha az a család mindennapi túlélése szempontjából fontos (adott esetben megbecsülésnek is örvend az, aki ilyesformán gondoskodik a családjáról), illetve hasonló igaz a kábítószerrel való üzletelésre, használatra is (*kutatási napló*), „...én nem is hibáztatok, mert persze egy anya, akinek gyerekei vannak és az utolsó 100 forintját is, azt se tudja mit vegyen belőle.” (ÚE2 a prostitúcióról). A közösségben élő kiszolgáltatott embereket gyakran találják meg olyan bűnszervezetek is, akik például érdekházasságok, külföldi hitelfelvételek, külföldi prostitúció, egyéb csalások és sajnos igen komoly bűncselekmények elkövetésére veszik rá őket. Ezeket a szervezeteket sokkal kevésbé veszélyezteteti a lebukás egy ilyen zárt közösségben. Az intézményi bizalmatlanság, egymás iránt érzett szolidaritás vagy a bosszútól való félelem miatt ezekről a tevékenységekről bár mindenki tud, a hatóságokat garantáltan nem meri bevonni senki (*kutatási napló*).

A régi és az új interjúkból és saját terepi tapasztalataimból is kiderült, hogy bár nagyon erős szerep jut a megkötő társadalmi tőkének, a **közösség széttöredezése, fragmentálódása már 2005 környékén elindult**.

A közösségen belüli legelső törésvonal az **újonnan betelepülők (reptériek)** és az eredetileg ott élő családok között jelent meg „A reptériekkel van itt a legnagyobb gond, mert ugye ők kezdték el itt a drogozást, ők kezdték el, hogy a lányokat dobálták ki az útra, és utána jött az összes többi is. A gyerekek ebben nőnek föl. Nagyon kevés az olyan életrevaló ember köztük... (R3) „mikor bejöttek ezek a reptérről, amikor volt ez a kiköltöztetés, akkor költöztek ide önkényesen és nagyobb joguk volt nekik, mint akinek magántulajdona volt, vagy bérleti joga. Ezért borult föl ez az egész.” (ÚE7). Ez egybeesik Wacquant (2007) megállapításaival, miszerint az olyan hanyatló körzeteket, mint a Cs. sor

⁴⁶ Ez még később kifejtésre kerül.

is, jellemzően áthatja az alacsonyabbrendűség érzése. Ezt az érzést általában azzal enyhítik az érintettek, hogy a helyhez kötődő stigmát egy másik érintettre, vagy azok egy csoportjára vetítik. Ez egyrészt ezeknek az érintetteknek a becsmélésében (lateral denigration), másrészt a kölcsönös elhatárolódásban (mutual distanciation) ölt testet. Ez a logika tovább fragmentálja a közösséget, gyengíti kohézióját.

A bontások kezdete tovább mélyítette ezeket a törésvonalakat, azonban a hangsúly (bár az átfedés eléggé nagy volt) áttevődött a **jogcím nélküli és a jogcímmel rendelkező** lakáshasználók közötti ellentétre. „*Akiknek van magántulajdonuk, meg bérelt joguk, tehát szó szerint az önkényeseket megölnék.*” (R6) Ennek fő oka az volt, hogy jellemzően eltérő érdekük fűződik a telepfelszámoláshoz, ahogy az a kontextus c. fejezetben bemutatásra került. Tovább fragmentálta a közösséget a **dizájnerdrogok elterjedése**. Ezt kivétel nélkül minden interjúalany hatalmas problémának tartja és szinte mindenki ismeretségi körében, családjában (vagy ő saját maga) van közvetlen érintett. Ez a használóknál fizikai és mentális leépülést okoz, gyakran kapcsolódnak hozzá egyéb bűncselekmények (prostitúció, lopások, betörések, agresszív cselekmények). „*...ez a mérhetetlen sok drog (...) 14-15 évesek is úgy crackelnek, füstölnek, rossz rájuk nézni (...) Nem látok motivációt már semmire sem. Megmondjam, hogy miért? Mert a drog (...) ha veszek egy sampont, becseréli herbálra.*” (ÚM4).

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a megkötő társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok egyszerre jelentenek fontos erőforrást és a szegénység, kirekesztettség konzerválódását (5. táblázat).

5. táblázat A megköti társadalmi tőke biztonságot adó és korlátozó ereje

Menedék	Korlát
Erőforrások megosztása, reciprocitás	Megosztás kényszere – gyarapodás szankcionálása
Informális erőforrások	(többségi társadalmi) normaszegő tevékenységek
Védelem, támasz	Önbíráskodás, szolidaritás a saját tagok saját kárára is akár
„Jobban egyben vannak”	Magánszféra hiánya

Forrás: saját szerkesztés

Láttuk, hogy mindennapi döntéseik része az **erőforrások megosztása** egymással, ami biztonságot nyújt baj esetén, hiszen mindig van kire számítani, azonban ezzel párhuzamosan a magántulajdon tisztelete kevésbé jellemző, megjelenik a **megosztás kényszerén** keresztül a **gyarapodás, kitörés szankcionálása**. Amennyiben továbbra is megtagadják a megosztást, akkor kiközösítéssel, rosszindulatú pletykákkal kell számolniuk az érintetteknek. Láthatjuk azt is, hogy a közösség **rendszeren túli, informális erőforrások** segítségével olyanoknak is segítséget nyújt, akik kiszorultak a többségi társadalom intézményrendszere kínált lehetőségekből. A közösség tagjai számára számos ilyen erőforrás elérhető, mint például hitelképtelenek számára kölcsön, vagy tartozásokat felhalmozók esetében legális munkaerőpiacon túli pénzkereseti lehetőség. Ez azonban jelentheti az uzsorakölcsönt, a feketemunkát, a prostitúciót, vagy a dílerkedést, tehát olyan tevékenységeket, amelyek a többségi társadalom szemében **illegálisnak**, esetenként egyenesen bűncselekménynek számítanak. Ez természetesen tovább mélyíti a szakadékot a közösség és a többségi társadalom között. Szintén ezt a szakadékot mélyíti az a tényező is, miszerint igaz, hogy a közösség tagjai konfliktusok esetén **megvédik egymást**, ezáltal a biztonság forrása lehet a közösség, ám ezzel párhuzamosan megjelennek a konfliktusok intézményen kívüli „lerendezése”, gyakori az **önbíráskodás** illetve előfordulhatnak olyan esetek, amikor a **közösség elvárja, hogy a tagjai szolidárisak legyenek egymással** a többségi társadalommal szemben, akár saját kiemelkedésük kárára is. A közösség tagjai között a kapcsolat intenzív (vagy legalábbis az alapállapot tekintetében intenzívnek mondható volt), mindig van kihez szólni, együtt élnek meg az ünnepeket vagy adott esetben a gyászt, **„jobban egyben vannak”**, azonban ezzel párhuzamosan megjelenik a **magánszféra** hiánya is.

Ezekén túl amellet sem mehetünk el szó nélkül, hogy bár ezek a mechanizmusok mind a megkötő társadalmi tőke erősségét jelzik, azonban már a bontások előtt is megjelentek bizonyos törésvonalak a közösségen belül, elindul a közösség fragmentálódása.

A következő alfejezetekben az alapállapot vonatkozásában azokat a társadalmi tőketípusokat elemeztem, amelyek társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatokat jelentenek. Ahogy arról korábban szó volt, ezek meglétéhez és hiányához kapcsolódó mechanizmusokat is vizsgáltam. A hiányok vonatkozásában látható, hogy a megkötő társadalmi tőkéhez kapcsolódó korlátozó tényezők mind erősítik ezt a problémát. Ezeket részletesen, idézetekkel illusztrálva nem írom le újra a következő fejezetekben, csupán a megfelelő részeknél utalok a jelenlétükre.

5.2 „Ha arra mész Bogi, csak úgy, mint te fehérbőrű, kérdezd már meg, van-e albérlet kiadó! – áthidaló társadalmi tőke

Az áthidaló **társadalmi tőke (bridging social capital)** vonatkozásában megfigyeléseim és interjúim is alátámasztották, hogy ez a tőketípus alkalmas arra, hogy különböző társadalmi csoportok egymás irányába nyitottá váljanak. Ezáltal nagyon fontos szerepet képes játszani a szegregált körülmények között élő családok társadalmi mobilitásában, társadalmi integrációjában (amennyiben ezalatt a mikrointegráció és makrointegráció egymáshoz hangolását értjük), mégis nagyon kevés ilyen kapcsolattal rendelkeznek (rendelkeztek) a Cs. sori közösség tagjai

Társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatokat elsősorban olyan intézmények képviselőin keresztül alakítottak ki az érintettek, akik munkájukból fakadóan kerülnek velük kapcsolatba, ezt bár a szakirodalom egy része összemosza, én összekapcsoló társadalmi tőkeként (linking social capital) azonosítottam, azon források alapján, amelyek megkülönböztetik a társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatok informális és intézményeken belüli változatait. Ez utóbbit külön alfejezetben tárgyalom.

Áthidaló társadalmi tőke elsősorban **társadalmilag integrált terekben jön létre**. Hét interjú esetében ez a munkahely volt, négy interjúalany a közeli bolt biztonsági őrével vagy eladójával került baráti kapcsolatba, továbbá egy interjúalany említett iskolai barátságokat, egy interjúalany az erdészt, akivel összebarátkozott (téli ingyen hozhatja a fát a közeli erdőből), egy pedig olyan kapcsolatokat, amik egy vallási gyülekezetbe járáson alapulnak.

A „kézzelfoghatóbb” segítségek mellett (anyagi segítség, információ átadása, papírok kitöltése, segítség hivatalos ügyekben, legális munkahelyre beajánlás), az interjúalanyok sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a **mentális jólléttel kapcsolatos segítségeknek**. Ezek közül legfontosabb az **önbecsülés növekedése** volt. Hat interjúalany, (akik úgy érezték, hogy valamivel több áthidaló kapcsolattal rendelkeznek sorstársaiknál) említette, hogy ezek a kapcsolatok nekik önbizalmat adnak, úgy érzik ezáltal „jobbak”, valamilyen téren kiemelkedtek „...az embernek az önbecsülésén is javít (...) a többi magyar felé tudom mutatni azt, már azzal, hogy bemegyek abba a bevásárlóközpontba, vagy gyógyszerárba, hogy – Hello, szia! Hogy vagytok? - és kellemes csalódás éri őket, azokat a külső személyeket” (ÚM2)

Ezzel az érzéssel szinte minden esetben szorosan párosul a **többieként való megkülönböztetés, kiválás** érzése „... kérdezd meg őket rólunk mi a véleménye, meg a többi cigányról mi a véleménye”. „Ez olyan jól esett nekünk, hogy legelsőnek, mikor bejöttem ide, jöttek utánam, hogy lopok-e vagy nem és most meg körbe állnak, hogy -Mi van veled, jól vagytok?” (ÚE2).

Eredményeim alapján tehát elmondható, hogy az **áthidaló társadalmi tőke erősödése szükségszerűen együtt jár a megkötő társadalmi tőke gyengülésével**. Azok a családok, akiknek spontán elkezdett gyarapodni áthidaló társadalmi tőkéje (például egy munkahelyváltás, egy vallási közösséghez való csatlakozás, vagy pusztán egyéni kompetenciák – például jó kommunikációs készség- kiaknázása következtében) elkezdtek gyengülni megkötő kapcsolataik. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy fordítva ez már nem működött. Azaz ott, ahol elkezdődött a megkötő társadalmi tőke gyengülése (például a közösség fragmentációja miatt) ott ez nem eredményezte automatikusan az áthidaló társadalmi tőke erősödését, sőt, ha lehet még kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek ezek az emberek, még kevesebb esélyt kaptak a társadalmi mobilitásra (jellemzően őket találták meg a különféle bünszervezetek is elsőnek).

Másik fontos szerep, ami az áthidaló társadalmi tőkéhez kapcsolódik, az a különböző **társadalmi osztályok közötti közvetítés**. Négy interjúalany említette, hogy ezek a kapcsolatok valamiféle útleveleként, a többségi társadalomba való belépőként szolgálnak. Ezáltal másképp néznek rájuk, nem sújtják őket olyan mély előítéletek, bejutnak olyan helyekre, ahová egyébként nem. „Ha arra mész Bogi, csak úgy, mint te fehérbőrű, kérdezd már meg, van-e albérlet kiadó!” (ÚM7).

Öt interjú esetében említették, hogy **áthidaló társadalmi tőke hatására változott viselkedésük, hozzáállásuk**. Ez különösen fontos momentum a társadalmi integráció

(szociális integráció és rendszerintegráció összehangolása) szempontjából. Hiszen az integráció alatt a tervezők és döntéshozók elsősorban ezt a fajta viselkedésváltozást értik. A leggyakoribb viselkedésváltozás a **hosszú távon gondolkodás megjelenése** volt, amit három interjúalany említett „...nem azt nézem, hogy elmegyek egy munkahelyre és mennyi a fizetésem. Nem. Hosszú távon, hogy jövök ki...” (ÚE2) „...ha van egy olyan valaki mellettem, aki önt belém valamit, egy kis életet, akkor tanulnék is mellette, mert érdemes.” (ÚM4).

Néhány interjúban említésre került a **beszédmód, öltözködés** megváltozása az áthidaló társadalmi tőke hatására „Lehet, hogy ez most így hülyeség, de sokat számít az, hogy bemegyek egy rossz papucsba egy boltba vagy egy pékségbe, vagy felöltözök tiszta ruhába. Teljesen másképp állnak hozzám...” (ÚE2). Összességében elmondható, hogy kevésbé tulajdonítottak jelentőséget a megkötő társadalmi tőkére jellemző expresszív cselekedeteknek is olyan esetekben, ahol rendelkeztek áthidaló társadalmi tőkével, legyen szó akár a kulturális szokásokhoz való ragaszkodásról, vagy a megosztás kényszeréről.

A fejezetnek ebben a részében tárgyalom azokat a kapcsolatokat is, amelyek a RAK folyamatnak köszönhetően jöttek létre a közösség és a többségi társadalom tagjai között, mivel a RAK keretein belül is számos módon gyarapodott az érintett családok társadalmi osztályokon átívelő társadalmi tőkéje, és számos ponton hatással volt életükre. A **patrónus hálózat** is ennek keretén belül jött létre, amely egy mesterségesen létrehozott társadalmi tőke. Sokáig dilemma volt számomra, hogy hogyan tudnám koherens részévé tenni ennek a folyamatnak és hatásainak bemutatását a disszertációm vonatkozásában. Végül azért döntöttem amellett, hogy ezt a kezdeményezést és annak hatásait is bemutatom, mert ezeknek a kapcsolatoknak minden buktató és dilemma ellenére nagyon nagy erejük van, és úgy gondolom szolgálhat néhány támponttal is azok számára, akik a szegregált, mélyszegénységben élő közösségek társadalmi integrációján fáradoznak. Azt is fontos megjegyezni, hogy ugyan ezeket a hatásokat ebben a fejezetben tárgyalom, mégis **ezek a kapcsolatok nem tekinthetők „vegytisztán” áthidaló társadalmi tőkének**. Egyrészt azért nem, mert ha nem is konkrét formális intézményhez kapcsolódva, de félig-meddig szervezett keretek között és nem spontán módon jöttek létre, így ebből a szempontból olyan jegyeket is magukon hordoznak, amelyek inkább az összekapcsoló társadalmi tőkéhez teszik hasonlatossá (ennek ellenére mégsem azok, hiszen elenyésző formális szabályrendszer köti a patrónusokat és semmiféle intézmény nem áll mögöttük). Bizonyos esetekben az is előfordul, hogy a patrónus és „családja” között olyan szorossá válik a kapcsolat, hogy családtagként tekintenek egymásra, vagy valóban családtag lesz a patrónus

(például keresztszülővé válik). Esetemben is ez történt és számos olyan szituációban találtam magam, amikor ez a kapcsolat már-már a megkötő társadalmi tőkéhez vált hasonlatossá, például olyan esetekben, amikor magam is azt láttam jobbnak a „családom” egy problémásabb helyzetének megoldása érdekében, ha elfordulok a középosztálybeli rutintól vagy épp az intézmények nyújtotta megoldásoktól.

A patrónus hálózat, ahogy arról az esetleírás részben szó volt, 2014-ben indult útjára, és ennek keretén belül alakítottak ki hosszútávú, alapvetően személyes és rendszeres kapcsolattartáson alapuló hálózatot középosztálybeli családok mélyszegénységben, többségében szegregált körülmények között élő roma családokkal. Ezek a kapcsolatok meglehetősen heterogének a segítség formájának, mértékének és a kapcsolattartás sűrűségének vonatkozásában. Ahogy arról korábban szó volt, 2016-ban 6 interjút készítettem patrónusokkal és az első interjúkörben érintettük a témát olyan családok esetében, akik benne voltak a patrónus hálózatban. Kutatásomban arra voltam kíváncsi, hogy a társadalmi osztályok között átívelő, mesterségesen létrehozott interperszonális kapcsolatok milyen hatást képesek kifejteni mind a középosztály, mint pedig az underclass oldalán. Ennek tapasztalatai nemzetközi publikációinkban jelent meg (Méreiné et al. 2017b, Málovics et al. 2018a). Kutatásunk szándéka az a megfontolás volt, hogy egy ilyen mesterségesen létrehozott „áthidaló társadalmi tőke” vizsgálata egyrészt képes azonosítani azokat a pontokat, ahol az egyéb, formális intézményeken keresztül történő szegénységkezelési törekvések elakadnak, vagy célt tévesztenek, illetve ezen keresztül feltárhatóvá válnak azok a kapcsolódási pontok, amelyek közép vagy hosszú távon utat nyithatnak a társadalmi mobilitásnak. Eredményeink a következők voltak:

A patrónusok segítségével jelentős **materiális (és nem materiális) erőforrásokhoz** jutnak hozzá a hálózatban résztvevő roma családok. A patrónusok képesek olyan krízishelyzetekben is segítséget nyújtani, mint amikor például egy családnak nem jut elegendő pénz ennivalóra, vagy nem tudják kifizetni a számláikat. A nagy társadalmi elosztórendszerrel függetlenül működnek ezek a személyre szóló, minden esetben egyedi mérlegelés alá vont segítségek. Ezek a materiális erőforrások jellemzően két nagy csoportba sorolhatók, egyrészt a tűzoltó jelleggel, krízishelyzetben nyújtott támogatások, másrészt pedig olyan jövőre irányuló „befektetések”, mint például iskolán kívüli foglalkozás, vagy korrepetálás anyagi feltételeinek biztosítása a gyerekeknek. Ezen kívül számos nem materiális erőforrásként is funkcionál a hálózat, mint például közös tanulás, hivatalos papírok kitöltése vagy csak egyszerűen lelki támasz nyújtása. „Az É.-ban kezd

valami kialakulni, hogy vannak emberek, akikre lehet számítani. Az egésznek ez lenne a lényege, hogy van valahol valaki.” (patrónus).

A patrónusokkal készített interjúk, és kutatási naplóm alapján elmondható, hogy a támogatott családok sokszor nehezen boldogulnak a formális intézményrendszer keretei között. Ezek alapvetően egy „középosztályi arénát” alkotnak, ahogy megfelelő (illetve tulajdonképpen a középosztálybeli normákhoz illeszkedő) kommunikációs készségekkel, háttértudással, érdekérvényesítő képességgel, adott esetben anyagi erőforrással nem rendelkező emberek nehezen boldogulnak. Ez olyan intézmények esetében is jellemző, amelyek alapvető szükségletek, emberi jogok kielégítésére jöttek létre (például oktatás vagy egészségügy). Előfordul, hogy egy időpont kérése egy orvoshoz is problémát jelenthet, hiszen sok esetben többszöri telefonhívás és egyeztetés után sikerült csak ez. Akinek nincs telefonja, vagy nem tudja feltölteni, annak szinte esélye sincs elintézni ezt. De számos akadály jelentkezik a hivatalos papírok értelmezése és kitöltése esetében (például abban az esetben, mikor valaki funkcionális analfabéta). A mélyszegénységben élő roma emberek gyakorta találkoznak bántó megjegyzésekkel, előítéletekkel, amely miatt önbecsülésük sérülhet. Ezek még inkább eltávolítják őket a többségi társadalomtól.

A patrónusokkal készült interjúk során szinte minden patrónus beszámolt arról, hogy valamilyen formában **közvetítő**ként lépett fel a támogatott család és a formális intézmények között. *„A mi személyünk az olyan, mint egy útleve. Egyszerűen bizalomnövelő hatása van... Úgy érzem magam, mint egy közvetítő két világ között.” (patrónus).*

Ez lehetett az oktatási és egészségügyi rendszer, a helyi ingatlankezelő, de több interjúból is kiderült, hogy a patrónus ajánlásával sikerült a támogatott család valamelyik tagjának munkát találni. Az interjúk alapján az is elmondható, hogy az esetek döntő többségében nagy valószínűséggel a támogatott család nem járt volna sikerrel. *„Az intézmények jellegükből fakadóan ledobálják magukról azt, akiről érzik, hogy nem az ő felelősségük ... Én fölléptem egy olyan félként, aki tudja érvényesíteni az érdekeiket.”(patrónus).*

Amikor különféle társadalmi csoportokról beszélünk hajlamosak vagyunk általánosításokra, előfeltevésekre, előítéletekre velük kapcsolatban. Bármennyire is nyitott és elfogadó gondolkodás szükséges ahhoz, hogy valaki késztetést érezzen arra, hogy patrónus legyen, a patrónus interjúk alapján elmondható, hogy ennek ellenére is gyakorta szembesülnek a patrónusok saját előítéleteikkel. Ez a felismerés és a tudatosítás, illetve a hosszú távú elköteleződés folyamatos késztetést ad a patrónusoknak arra, hogy az

előítéleteik mögé nézzenek. „...magamban is tapasztaltam, hogy annak ellenére, hogy nem annak vallom magam, bennem is vannak előítéletek, amit az ember folyamatosan ad föl egy ilyen szituációban.” (patrónus) „Az előítéleteim indokolatlanná váltak, mert ha van mögötte egy megértés, hogy mi miért történik, akkor máshogy néz az ember a dolgokra...” (patrónus).

Egy ilyen kapcsolatban különféle életvilágok találkoznak. Nem csak egymástól társadalmilag távol létező csoportok vannak, hanem az együttműködés során automatikusan megjelenik az igény egymás helyzetének, viselkedésének megértésére. „Jobban értem, hogy mi az a szegénységi csapda. Ez nem olyan, hogy elolvasod. Irgalmatlan tehetetlensége van ennek a helyzetnek.” (patrónus). Ez mindkét oldalról megjelenik. A személyes élményeken, kapcsolatokon keresztül mind a középosztálybeli, mind a roma szereplők folyamatosan értékelik át előfeltevéseiket. „...én írtam ide, hogy - Magyaroknak tilos bejönni -, de te gyere be” (támogatott család kisgyereke). „Ha velük jön, megy az ember, megtapasztalja azokat a pillantásokat, reakciókat, amit előtte nem. Te is cigány vagy addig.” (patrónus), „...így az ember többet tud minden nap, mert azért itt, amit te csinálsz az ember okosodik ettől énszerintem, úgy, hogy mit tudom én mondd a véleményed az ember válaszolhat...” (ÚE3).

Ennek ellenére bizonyos pontokon még mindig mutatkoznak eltérő értékelések a két társadalmi osztály között. Gyakran tapasztalják a patrónus hálózatban résztvevő szereplők, hogy az együttműködés hatékonyságát, alapvetően más „indikátorok” alapján értékelik. A patrónus interjúkból kiderült, hogy bármennyire is kritikusak a fennálló formális intézményi struktúrával szemben a patrónusok, az együttműködés eredményeiként legtöbb esetben a rendszerintegrációt értik. „Írtam neki egy önéletrajzot. Most kapott egy munkát, ezt tök nagy eredménynek érzem. (patrónus)”. Szembetűnő eltérések jelentkeznek a tervezési időtáv tekintetében is. A roma családokra jellemző jelenre orientált habitus, vagy jelen orientáció Loewenstein 1985; Ladányi–Szelényi 2004; Romero 2005) állandóan jelen levő tényező. Bár megfigyelhető elmozdulás, de támogatott családok még mindig gyakran többre értékelik a patrónusok „tűzoltó jellegű” erőfeszítéseiket, mint hosszú távú „beruházásaikat”. „Nekik az teszi ki az életük nagy részét, hogy próbálják megoldani a mindennapi dolgaikat, ami nyilván nagyon fontos. Én meg ilyesmit is szeretnék, hogy a gyerekeknek legyen valami végzettsége.” (patrónus). Ezek a kapcsolatok tapasztalataink alapján képesek egymáshoz közelíteni ezt a kétféle elvárást a hatékony együttműködésekkel szemben (egyébként a RAK-nak ez fontos célja is, Lásd: Málovics et al. 2018b). Egyrészt a középosztálybeli szereplők képesek megérteni, a jelenre orientált

habitus mögött álló okokat, másrészt már ennyire rövid idő alatt is rengeteg változást tapasztaltak személyes kapcsolataikon, személyes beszélgetéseken keresztül a patrónusok, amelyek vonatkozásában némileg közeledni látszik a kétféle nézőpont. *„tavaly nem jártak egy évig iskolába aztán átmentek a pótvizsgán, ami ritkaság, nem is gondolták, hogy meg tudják csinálni.” (R4), „...jobban érdekli a tanulás. A M.(patrónus) amilyen hatással van rajta. (R3)”, „Ő már szeretné a gyereket másképp nevelni, mert látja, hogy milyen fontos a tanulás.” (patrónus).*

Ezzel egybecsengően azokban az interjúkban, amikben a patrónus hálózatban résztvevő családokat kérdeztem a patrónushoz fűződő kapcsolataikról és annak eredményeiről gyakran visszatérő elemként jelentek meg a rendszerintegrációs mechanizmusok és azok fontossága (még ha sok esetben konkrét erőfeszítés nem is mindig kapcsolódik hozzá). Ez a problematika a RAK szakirodalmában is megjelenik (Friedman – Rogers 2009; Agyris – Schön 1974) a „espoused theory” és „theories-in-use” kapcsán, amelyre cikkeinkben is reflektálunk (Lásd bővebben: Málovics et al. 2018a). *„A. (a család gyermeke) csak ővele érti meg úgy a dolgokat, ahogy kell. Más tanárnővel nem is. Múltkor csak nagyot néztem, hogy hívja a M. (patrónus). Mondja nekem az A., felhívom a M.-t. Mondom ne, mert lehet, hogy elutazott, ne zavarj. De mondja felhívom, hogy mikor tanulunk. Őnála ez nagyon nagy szó. Önmagától tanulni, ez nagy szó tényleg, mert ezen kívül semmit nem akar ez a gyerek. Semmit nem akar. (R7).*

Látható, hogy ezek a patrónus kapcsolatok számtalan ponton magukon hordozzák azokat a hatásokat, amelyeket az összekapcsoló társadalmi tőke vonatkozásában említ a szakirodalom (hozzáférés külső erőforrásokhoz, társadalmi osztályok egymás iránt nyitottá válnak) viszont az is látható, hogy a társadalmi mobilitás tekintetében egyelőre csak bizonyos jelek mutatkoznak, egyetlen kapcsolat esetében sem mondhatjuk ki teljes biztonsággal, hogy valós és biztos változással kecsegtető előrelépés történt ebben a vonatkozásban. Fontos szempont még az is, hogy a patrónus kapcsolatok létrejötté tapasztalataink alapján explicit módon nem indította el a megkötő társadalmi tőke csökkenését. Ez nagyon érdekes momentum, hiszen ennek fényében a a patrónus kapcsolatok inkább az összekapcsoló társadalmi tőkéhez hasonlítanak, amely szintén nem idézte elő a megkötő kapcsolatok gyengülését. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy bármennyire is szoros volt ez a kapcsolat, az érintett családok ideiglenes erőforrásként gondoltak erre, azaz feltételezték, hogy az intézményi szereplők el fogják hagyni a „terepet” egyszer. Ennek következményeképp fenntartották megkötő társadalmi tőkéjükhöz kapcsolódó erőforrásaikat. Ez nagyon fontos reflexió saját szerepünkkel

kapcsolatban, hiszen mi bármennyire is szeretnénk állandó, áthidaló társadalmi tőkeként gondolni a patrónus kapcsolatra, jöllehet az érintettek ezt sok esetben inkább ideiglenesnek és intézményfüggőnek tekintik, mint barátinak.

Ha visszatérünk az áthidaló társadalmi tőkéhez, az is fontos lehet, hogy **melyek azok a tényezők, amelyek akadályozzák ezek spontán létrejöttét**. Ahogy arról szó volt, viszonylag szűknek mondható ezeknek a kapcsolatoknak a száma az érintett családok esetében. A kapcsolatok abszolút mennyiségének vizsgálata mellett igyekeztem feltárni a távolság lehetséges okait is. Két interjúban említésre került, hogy szerintük ez egy alapvető strukturális probléma, ami már a rendszerváltás után megjelent és aminek háttérében leginkább a romák elszegényedése áll. „...*régen nem volt ilyen, a 70-es 80-as években nem, roma magyar egybe, mostmár igen, egyre erősebb ez a különbség*” (ÚM4).

Az interjúk során azonban legmarkánsabban az **etnikai törésvonal mentén keletkező távolság** rajzolódott ki. Az interjúalanyok közül szinte mindenki beszámolt arról, hogy érték már olyan rossz élmények, amik az etnikai jellegű **előítéletekhez, stigmatizációhoz** kapcsolódnak.

Két interjú kivételével mindenhol elhangzott, hogy a cigányoknak többet kell teljesíteni, nekik nehezebb. Öt interjúalany említette, hogy ezzel az elvárással elsősorban a munkahelyen találkozott „...*a cigány kidolgoz két embert (...) neki mindig többet kell dolgoznia, mint a másinak*” (ÚE1).

Kilenc interjúban említették, hogy **szinte lehetetlen romaként albérletet találni**. Ha nem kapnak valamiféle külső segítséget (önkormányzat, kapcsolatok, szociális bérlakás) jóformán elképzelhetetlen, hogy integrált lakókörnyezetben találjanak maguknak albérletet, de akár magántulajdonú lakást is „...*Romáknak nem adják ki szívesen lakást. Hiába van pénzed, rád néznek és azt mondják, hogy betelt.*” (ÚM3) Válaszként egy **alternatív hálózat** jött létre, ahol a roma családok egymás között adják, veszik a (rendszerint alacsony komfortfokozatú) lakásokat, cserélik a bérleményeket. Ez jelentősen fellendült a telepfelszámolás megkezdése óta. Hallgatólágos egyezmény, hogy „magyarnak” pont a szűkös lehetőségek és az egymás iránt érzett szolidaritás miatt nem szívesen adják el, adják ki az elsősorban a szegregátum környékén élő tulajdonosok lakásaikat. A hálózatban „ügynökök” is tevékenykednek. Egy sikeres lakáseladás után 100-200 ezer forintnyi járadékért ajánlják egymás között az eladó házakat. Ez a sikerdíj a „**mita**” (kutatási napló).

Kivétel nélkül minden interjúban elhangzott, hogy bár rettenetesen heterogén közösségről van szó, az az érzésük, hogy a többségi társadalom **„egy kalap alá veszi a**

cigányokat”, általánosítanak „...nem csak a cigányok hordják ám ide a szemetet. Jönnek a magyarok utánfutóval (...) éjszaka kidobálják, de tökmindegy, hogy ki rakja le, úgyis ráfogják az itteniekre (...) egy kalap alá veszik az ittenieket, mindegyiket...” (ÚM2). Ez egyrészt tovább mélyíti az osztályok közötti szakadékot: „...az a baj, hogy egy kalap alá veszik az egészet. (...) Az az igazság, hogy abban a pillanatban, amikor ezt meghallom, gyűlöletet érzek, és az a baj, hogy nemcsak az iránt az egy ember iránt, hanem az összes magyar iránt, hiába tudom, hogy ez nem helyes.” (ÚE1), másrészt további szembetűnő következmény a roma lakosság **önbecsülésének csökkenése, szégyenérzet** megjelenése, amely mint egy ördögi kör újabb elzárkózást, adott esetben többségi társadalommal szembeni ellenállást eredményez „...van egy ilyen szégyenérzet a romákban a többségi társadalommal szemben” (ÚE1), „...sokszor volt olyan, hogy apa, miért nem megyünk be a városba, miért nem megyünk szétnézni ebbe a boltba...fiam, azért mert ha én beteszem a lábamat, azon nyomban jön utánam a biztonsági őr, és ez nekem kellemetlen.” (ÚE2).

Az interjúalanyok több, mint fele konkrétan említette, hogy határozottan érzi a távolságot a többségi társadalommal szemben. Ezt az eddigiekkel egybecsengve a „magyarok” – „cigányok” törésvonal mentén definiálták. Az előítéletek és a stigmatizáció mellett az **eltérő kultúrából fakadó eltérő viselkedésmódot** említették (5 interjú esetében). Itt egy érdekes kettősség jelent meg, amelyben egyrészt hibáztatják a cigányságot azért, mert viselkedésük miatt képtelenek beilleszkedni, hiszen egy kalap alá veszik őket emiatt, ehhez gyakran a már említett szégyenérzetet társítják, másrészt 4 interjú esetében pusztán különbségekről beszéltek, nem rosszabb viselkedésmintákról, három interjúalany szerint a „romák jobban egyben vannak” és ez megkülönbözteti őket a többségi társadalomtól. „...*(a romák) nem tudnak beilleszkedni. Nem azt mondom, hogy öntörvényűek, hanem hogy másképp fogják fel a dolgot. Nem rosszabb, vagy jobb, mert kulturáltak, csak más a mi kultúránk és megint más az ő kultúrájuk (...) Mindjárt azt mondják, hogy állandóan a veszekedés megy. Nem veszekedés, egyszerűen csak hangosabban beszélnek (...) ez egy nyílt közösség, jobban egyben vagyunk.*” (ÚM5). Ezek a tényezők tovább mélyítik a törést a különböző társadalmi osztályok között, így természetes, hogy ez az áthidaló társadalmi tőke kialakulásának útjában áll. Láthattuk, hogy bár számos tényező hat az ellen, hogy az áthidaló társadalmi tőke létrejöjjön, ott ahol megjelenik ilyen (vagy ehhez hasonló) kapcsolat, ott elindulhat olyan változás, amelyre lehet építeni (közös tanulás, nyitottság, viselkedésminták változása, kiszolgáltatottság csökkenése stb.). Ezek a kapcsolatok azonban vagy spontán, vagy civil kezdeményezésre jönnek létre, ezért is lehet annyira alacsony a számuk. Intézményi keretek között azonban

már sokkal sűrűbben találkoznak a többségi társadalom tagjaival. Ezeknek a kapcsolatoknak a vizsgálata különösen érdekes lehet és sokat elmondhat a formális intézményrendszer sajátosságairól is.

5.3 „...jól jegyezd meg, aki a mai napig, éveken keresztül foglalkozik a cigánysággal, az jó ember.” – az összekapcsoló társadalmi tőke

Az **összekapcsoló társadalmi tőke (linking social capital)** szintén társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatot jelent, azonban ez intézmények képviselőin keresztül valósul meg. Emiatt megjelenik a kapcsolatokban egyfajta hierarchia (bár minden törekvés ellenére úgy tűnik, hogy az áthidaló társadalmi tőke esetében sem tűnik ez el teljesen, hiszen két olyan társadalmi csoport kerül egymással kapcsolatba, ahol az egyik birtokában lényegesen több erőforrás van).

Tanulmányomban elsősorban a szegregátumban élő és korábban ott élt érintettek interpretációit tartottam relevánsnak, de interjút készítettem olyan intézmények képviselőivel is, akiket pozitív kontextusban említettek. Természetesen ez alapján vakmerő dolog lett volna arra vállalkozni, hogy megállapításokat fogalmazzak meg az egész intézményi struktúra működésével (esetleg elégtelenségeivel) kapcsolatban. A célom nem is ez volt, hanem annak a (kutatási tapasztalataim alapján igen szűk) mezsgyének a feltérképezése, ahol olyan kapcsolat (összekapcsoló társadalmi tőke) alakul ki, amely számos értelemben erőforrásként működhet.

Az első szembeötlő tényező az volt, hogy ahol az összekapcsoló társadalmi tőke megjelenik nem intézményeket, hanem név szerint **konkrét embereket említene**k. Családsegítőt, védőnőt, iskolában dolgozó igazgatóhelyettest, fejlesztőpedagógust, osztályfőnököt, gyermekvédelmi szakembert, volt és jelenlegi helyi képviselőt, és egy jogászt, aki ingyen nyújt jogi segítséget néhány családnak. Ezek a nevek egymástól függetlenül több interjúban is visszaköszönnek és minden esetben pozitív kontextusban jelennek meg. Ezen kívül gyakran előkerül a helyi Cigány Nemzetiségi Önkormányzat (CNÖ) képviselője. Ebből kiindulva úgy választottam ki az interjúalanyaimat is az intézmények képviselői közül, hogy megvizsgáltam, kik azok a konkrét személyek, akiknek a neve rendszeresen, pozitív kontextusban előkerül. Összesen 8 ilyen embert említettek, közülük 6 emberrel sikerült interjút készítenem. Ebből három iskolai dolgozó, egy családsegítő, egy gyermekvédelmi szakember és egy védőnő. Eredményeimet először az érintettek interpretációira építve mutatom be, majd ezt követően foglalkozom az

intézmények képviselőinek interpretációival, végezetül ezeket reflexív módon megpróbálom összekapcsolni.

Egyértelműen látszik tehát, hogy az érintettek az összekapcsoló társadalmi tőke vonatkozásában **elsősorban a személyhez kötik a segítséget** (kapu az elérhető erőforrásokra) **nem pedig az intézményekhez**. A személyeken túl az intézmény vagy meg sem jelenik, vagy ha igen, akkor általában negatív kontextusban, úgy, mint hátráltató tényező.

Szembetűnő az is, hogy első helyen nem a szorosan a munkakörhöz kapcsolódó tényezőket említették az érintett családok, hanem minden ilyen kapcsolatban az **„emberi szó”** jelentőségét említették az interjúkban leggyakrabban. Ez nagyon komoly erőforrásként jelenik meg, ami elsősorban az érintettek **önbecsülése** szempontjából és a különböző osztályok között kialakuló **bizalom** szempontjából fontos.

Ezen túlmenően hasonló erőforrásokat említenek az interjúkban, mint az áthidaló társadalmi tőke esetében, azaz **hivatalos ügyekben segítség, papírok kitöltése, ruhák, élelmiszeradomány**. „...*Tudod kire számítottam Bogi? A családsegítőre, a R.-ra. Képzeld, ha szégyen, ha nem sokszor volt olyan, hogy a gyerekeknek nem mertem megvenni, ami köll és elment és bevásárolt nekik hallod*” (ÚE3) „*T. (...) a legjobb barátom, képviselő. Itt volt Cs.-n (...) nem engedte, hogy kidobjanak minket. 4 évig nem engedte...*” (ÚE4). „*már az is mondjuk nagy segítség, ha az I. ír nekem egy kérelmet, vagy kitölt nekem egy papírt (...) meg múltkor ő vitt be kocsival a kormányhivatalba*” (ÚE3)

Interjúim és megfigyeléseim alapján elmondható, hogy mindkettő fontos alapja a társadalmi integrációnak, illetve a társadalmi mobilitásnak. „...*maga az igazgatóhelyettes jött le személyesen a portához. Megpuszilt, átkarolt, nagyon jól esett nekünk. Ez hiányzik, semmi más*” (ÚE2). „

Összességében tehát az látszik, hogy az összekapcsoló társadalmi tőke kialakulása sokkal inkább **személyekhez kötődő kompetenciák feltétele**, mint intézményi struktúráké. Emellett fontos tényezőként jelenik meg az „idő”. Egy hosszú távú bizalmi kapcsolat kialakulásához a személyes kompetenciákon túl **megfelelő idő elteltére is szükség van**. Ez sajnos nem minden esetben valósul meg (például a családsegítők személyét, rendszeres időközönként cserélik) ezáltal fontos erőforrásoktól, esetleges beavatkozási pontoktól eshetnek el az érintettek. „...*Volt az A. is (új családsegítő), az is aranyos volt, az is, csak ővele már nem voltam annyira nyílt, mint R.-val.*” (ÚM3).

Ezt a néhány bizalmi kapcsolatot leszámítva, azonban sokkal markánsabban megjelenik az a tényező, hogy az **intézményekhez** az érintettek részéről **alapvető**

bizalmatlanság társul. Ez a bizalmatlanság alapjaiban képes ellehetetleníteni az összekapcsoló társadalmi tőke kialakulását, ami egyébként fontos eszköze lehetne az érintett családok társadalmi mobilitásának. Elemzésem során megpróbáltam összegyűjteni, hogy egyrészt melyek ezek az intézmények, másrészt feltárni azokat az okokat, amelyek ezt a bizalmatlanságot okozzák.

Leggyakrabban a rendőrséget említették, ezt összesen 6 interjú esetében. Mindegyik interjúban a legnagyobb problémának azt tartották, hogy a szegregátumot „**határon túli területként**” (beyond the pale) kezeli a rendőrség (Harper et al. 2009). Ez eltérő bánásmódot eredményez a szegregátumban élők esetében, amit komoly problémának tartanak. Ez a fajta területi stigma egyrészt az eltúlzott büntetésekben ölt testet „*Engem is megbüntettek ötezerre, valamiért hazajöttem és a húgomat vittem hátul a biciklin. Nem azt mondták, hogy jól van szálljon le, hanem mindjárt írták a csekket. (...) A romákkal nagyon elfogultak.*” (R8) másrészt abban, hogy amikor szükség lenne beavatkozásra, akkor nem teszik meg. „*...amikor már lecsitult, minden, már csöndben voltak a cigányok, nem veszekedtek, na akkor léptek csak be a rendőrök, akkor már menősködtek, veszekedtek a cigányokkal*” (ÚE1). „*Nem csináltak semmit. Úgy vannak vele, cigány-cigány, öljk meg egymást, annyival is kevesebb problémájuk van.*” (R4). „*...volt 50 mázsa fánk (...) ellopták. –Tudod, hogy ki volt? - Persze, tudom (...) a rendőrségnek nem lehet szólni, azt mondják, oldjuk meg magunk között (...) csak ha valami nagyot bejelentesz, akkor szólnak, de mindenféle apróságért megbírságot adják az embert...*” (ÚM3). „*Sokszor nem hiszed el Bogi, de inkább bebújtunk a házukba mikor láttuk őket ott a kapunk előtt. - Másképp viselkednek a cs. soriakkal a rendőrök? J: Teljesen. T: Sokkal másképp.*” (ÚM2). A szegregátumban vagy annak környékén élők arról is beszámoltak, hogy a rendőrök pontosan tudják, hogy kik és hol terjesztik a kábítószer, mégsem tesznek semmit (*kutatási napló*). A **mentők** kapcsán is megjelent 3 interjú esetében a romák „határon túliként” kezelése. „*...akkor jöttek ki a mentősök, mikor már haláleset van. (ÚE1), ...azt mondta (a mentők tárcsázása után) vigye el az anyja másnap az ügyeletre a lányt. Mondja, értse már meg, hogy nem kap levegőt, nem tudjuk mi van vele, lehet, hogy bedrogozott, vagy valami (...) ki is nyomtam a telefont.*” (ÚE1).

A különböző szolgáltatók (például internet, kábeltévé) esetében is „feketelistás” hely a Cs. sori szegregátum. Az érintettek elmondása alapján számos szolgáltatás nem elérhető itt, holott az infrastrukturális feltételek adottak lennének, hiszen nem egy földrajzilag kívül eső területről van szó. „*semmit nem akartak. Se tévét, se internetet. T: Maga a Cs. sor az egy feketelistás, ezt én tudom bizonyítani. Akkoriban a fiam kezdte el a*

középiskolát és kellett volna az internet a sulihoz, és betelefonáltam, hogy szerettem volna, a létező összes szolgáltatóhoz betelefonáltam, hogy szeretnék internetet és mindenki azt mondta, hogy ne haragudjon, de a számítógép kimutatta, Cs. sorra nem mehetünk, feketelistás az egész Cs. sor”. (ÚE2).

Amit ezen túl az interjúalanyok említettek az intézmények képviselőinek (vélt vagy valós) **lekezelő stílusa**, amely tovább mélyítheti a társadalmi osztályok közötti szakadékat. Ezt rendőrök esetében 4, családsegítő esetében 2, hivatalok képviselői esetében 3 interjúban említették. *„Hát igen, itt már nem adhatsz be segítyt... Eleve másképp beszéltek veled, mint egy magyarral. Hiába beszéltem én kulturáltan szépen, mikor lekezelően beszéltek velem. Sokszor volt olyan, hogy megszóltam, hogy ne haragudjon már, hogy én megadom a tiszteletet és nem bunkón beszélek, akkor miért nem kapom meg én is azt a tiszteletet? Nem kell nagyobb tisztelet, csak ugyanannyi, amennyit én adok magának.”* (ÚE2).

A bizalmatlanság visszavezethető az **intézményi struktúra, szabályrend jellegzetességeire** is. Itt a családsegítők vonatkozásában is rajzolódtak ki problémák. Az egyik a már említett **gyakori személyi cserék**. Ez sajnos erősen útjában áll az összekapcsoló társadalmi tőke kialakulásának. A másik az a félelem, hogy a **családsegítő adott esetben akár kezdeményezheti a szülők megbüntetését vagy a gyermekek családból való kiemelését**. A bizalmatlanság okaiként ezeket 5 interjúban említették meg (illetve terepi tapasztalataim is ezek). *„cserélődnek állandóan, és az a probléma, hogy nincs egy olyan családsegítő, aki megismerné azt a családot és tudná követni, hogy ezzel a családdal mi van, hanem ott ilyen 3-4-5 havonta cserélik családsegítőt”* (ÚM2) *„volt arra példa, hogy a családsegítőnek jogában áll fellebbezni egy ideiglenes hatállyal elrendelt elhelyezést meg tud támadni és volt ilyen próbálkozás (...) akkor nagyon meg voltam a családsegítőtől ijedve, meg a gyámhivaltól is. (ÚM2). „meg az I. is ki volt akadva, mikor látta a lányt a kezében (a drogfüggő anyukának). Nyeltem egy nagyot. Mondtam már tiszta, normális, nem csinálja, kitisztult, rendesen viselkedik a gyerekekkel, de eléggé gázosan nézett rám az I. azért.”* (ÚE3).

A **CNÖ⁴⁷-vel kapcsolatban** is kirajzolódott egy nagyon erős bizalmatlanság annak ellenére, hogy megfigyeléseim alapján a CNÖ jelenlegi képviselője nagyon lelkiismeretesen látja el a feladatát. Ennek ellenére a közösség bizalmatlansággal fogadja, ha valaki kicsivel több hatalomhoz jut, nagyobb beleszólása van a közösséget érintő

⁴⁷ Cigány Nemzetiségi Önkormányzat

ügyekbe, netán több erőforrás fölött rendelkezik (ez némileg a megkötő társadalmi tőkéhez is kapcsolódik). Itt olyan (tapasztalataim alapján teljesen megalapozatlan) vádak fogalmaztak meg, mint a korrupció, lefizetések, saját rokoni, baráti kör segítése, pénzek és támogatások tudatos visszatartása, saját célra történő felhasználása, vagy eltérő hozzáállás a két még létező szegregátum tekintetében. *„Állítólag voltak cigányok, akikre fölvette a pénzt, csak azt a pénzt nem ide költötte, hanem kivitte D.-ra, vett nekik kályhát is, ami fönmaradt, eladták. D.-n mind rokonok, testvérek, így ők az elsők. Hiába, ha Cs.-n kapnak is valamit, az azért van, mert az már D.-ról kimaradt. Cs. sorral nem foglalkozik senki, csak te” (ÚE1).* Az interjúk alapján elmondható, hogy ennek hátterében az országos hírek ismerete, korrupciós ügyek kiderülése is meghúzódik, illetve az, hogy a helyi CNÖ képviselője lényegében a közösségből „emelkedett ki” ezáltal szükségszerűen el is távolodott (gyengült megkötő társadalmi tőkéje) és ez könnyen vezethet a vele kapcsolatos szolidaritás gyengüléséhez is. *„Az a baj, hogy miért nincs Sz.-en is egy olyan emberke, aki tényleg foglalkozna az itteni cigányokkal, a rászorultabbakkal. De nem kell messzire menni, mert a Farkas úr is mit csinált? Amit kapott, azt szépen bezsebelte magának. Több millió forintról van szó. L: K. M. is, mikor volt cigány képviselő (megj: uzsorás), az az egészet bezsebelte. Az ő fajtájának se adott egy forintot se. Szerinted miből lett a tőkéje?” (ÚE1)”. Ezek miatt számos ponton az érintettek nem tekintik legitimnek az intézményrendszert, és ezen az sem segít, hogy saját, alternatív (informális) intézményrendszert hoztak létre (lásd megkötő kapcsolatok), amely számos ponton ellentétben áll a középosztályi normákon alapuló többségi társadalmi intézményrendszerrel. Tapasztalataim egybeesnek a kapcsolódó szakirodalom megállapításaival (Lockwood 1964, Habermas 1987, Farkas 2012), miszerint a társadalmi integráció elsősorban a mikrointegráció⁴⁸ és a makrointegráció⁴⁹ **egymásnak való megfeleltetésén** kellene alapulni, mert a mikrointegráció a megkötő társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusokon keresztül minden olyan helyzetben, amikor az szembekerül a tőlük alapvetően idegen formális intézményrendszerrel, szükségszerűen felül fogja írni annak normáit a fent bemutatott kényszerű okok miatt.*

Összességében gyakran megjelent az az érzés az érintettek interpretációiban, hogy magukra hagyottak, rendszeren kívülnek érzik magukat, csak sodródni az árral, nem találják a helyüket ebben a számukra idegen struktúrában, nem értik, hogy mi miért történik

⁴⁸ Szociális integráció, melynek keretében ez az alternatív intézményrendszer működik.

⁴⁹ Rendszerintegráció, formális intézményrendszerhez való alkalmazkodás.

és az intézmények képviselői sem értik meg őket. „Az emberek úgy érzik, hogy semmi beleszólásuk, elfogadják úgy, ahogy ez van” (ÚM2). „- Tartozásotok van? I: Nincs. - De akkor miért vonják? I: Nem tudom. - Nem tudtok ennek valahol utána nézni?” (ÚM 3). „Odajött az önkormányzat által megnevezett személy, nem tudom milyen beosztásban volt, de oda volt rakva. És olyan volt, hogy én voltam egyedül, ők meg vannak öten, érted, többségben voltak. Ez az egész cs. sori házak társasházzá lett nyilvánítva és a társasházi szerződésben úgy szól, hogy amelyik többségben van, az dirigál. Mehetünk a levesbe.” (ÚM5)

Az intézmények képviselőivel készített interjúk számos módon alátámasztották az érintettek által elhangzott információkat. Az interjúalanyok közül kivétel nélkül mindenki említette, hogy alapvető **problémák vannak a formális keretrendszerek működésével**. Három interjúalany szerint ezek az intézmények nagyon személytelenek, ami sarkalatos akadályozó tényező. „Úgy érzem, mintha úgy eldolgoznánk egymás mellett a többi intézménnyel. Mindenki végzi a maga feladatát és egy idő után azt érzem, hogy egy dosszié az a gyerek” (iskolai dolgozó), „Ha olyan ügyintézőhöz kerülsz, akinek emberileg nincs semmi együttérző képessége akkor ott bezárul az ajtó és nincs tovább” (védőnő), „Van esetkonferencia, de ezek a megbeszélések az érzelmi oldallal nem foglalkoznak.” (védőnő). Ide kapcsolódik az is, hogy rengeteg a szabály, nagyon bürokratikus a rendszer „Mindenbe belekötnék. Rettenetesen bürokratikus a rendszer, ami akadályozza a munkát is.” (családsegítő),

Az interjúk során a szakemberek is rámutattak, hogy a családok részéről van egy alapvető **bizalmatlanság az intézmények irányába**. Ennek okaként 4 interjúalany az alacsony önbecsülést említette, azt, hogy úgy érzik nincsenek meg a kellő kompetenciáik ahhoz, hogy boldoguljanak ezekben a formális rendszerekben. „Az önbecsülésük miatt van ez szerintem elsősorban, Időnként szégyellik magukat emberként, pedig nem szabadna” (iskolai dolgozó1), A szülők esetében gyakran tapasztalom, hogy például szülői értekezletre nehezebben jönnek el, de nem azért mert nem akarnak, hanem van olyan érzésem, mintha szégyellenék magukat, nem éreznék magukat megfelelőnek abban a közegben. A megkülönböztetés sosem a gyerekeknél kezdődik, hanem inkább a szülők esetében (iskolai dolgozó2), „A roma szülők esetében van egy nagyon nagy fokú elkülönülés. Szerintem önbizalomhiányból és rossz tapasztalatból fakad. A többi szülő se nagyon nyit. Olyat már láttam, hogy középosztálybeli szülők nyitnak egymáshoz és elindul egy kommunikáció, de roma nem roma szülők között sose láttam ilyen. Amikor személyesen beszélgetek roma gyerekek szüleivel sokszor meglepő módon megnyílnak, mély dolgokról beszélnek” (iskolai

dolgozó2), a bizalmatlanság másik okaként említik, hogy az intézmények nem fordítanak kellő figyelmet arra, hogy segítsenek a családoknak eligazodni a formális útvesztőkben. „A határozatok, intézkedések, kormányrendeletek szárazak és van, hogy csak azt nézik” (családsegítő).

Három interjúalany említette, hogy ők is tapasztalták, amikor egy intézmény **határon túli területként** kezelte a szegregátumot. Ők is elsősorban a rendőrséggel kapcsolatosan számoltak be ilyen élményekről. „Kiderült, hogy az apja tör zúz, rendszeresen veri, éjjel kizavarta a gyereket fát vágni. Hetedikes volt a nagyfiú, megmutatta a verés nyomait a hátán. Az első az volt, hogy láttelepet kell vetetni, mire közölte az orvos, hogy ez csak a törvényes képviselő jelenlétében lehetséges. Mondom annak a jelenlétében, aki megverte a gyereket? Mondom majd föl hívom akkor én a rendőrséget. Mondták, hogy ne avatkozzak bele, majd elintézik ők egymás között.” (iskolai dolgozó1), „A szegénységgel, elesettséggel karöltve jár a szenvedélybetegség vagy épp a prostitúció. Ők azok a kiszolgáltatott csoport, akiket először megtalálnak. Ezen is lehetne változtatni, ehhez viszont nem kapom meg a kellő támogatást. A rendőrök elfordulnak ezektől a problémáktól, a rendőrség hajlamos az elkenésre. Tejesen más a megítélése egy ügynek a szemükben, ha roma közösségben történik, vagy ha nem roma közösségben. Nem foglalkoznak velük” (családsegítő), „Amivel nem tudok mit kezdeni, az a függőség. Szerintem ezzel nem sok mindent lehet kezdeni, csak ha csírájában fojtják el. De hát erről tud a rendőrség is és nem értem, hogy miért nem csinálnak semmit. Évek óta ez megy.” (iskolai dolgozó3).

A problémákon túl azonban úgy gondolom, sokkal többet mondhatnak számunkra azok a **megoldási stratégiák**, amiket az interjúalanyok alkalmaztak annak érdekében, hogy eredményes munkát végezhesse (egyébként az is sokatmondó, hogy ők mit éreznek eredménynek, erre később még visszatérek).

Kivétel nélkül minden interjúalany említette, hogy **rendszeresen kilép az intézményi keretkből** olyan esetekben, amikor úgy érzik, hogy akadályozza őket az intézményrendszer. Ez megnyilvánulhat önkéntesen vállalt **plusz feladatokban**, vagy akár saját forrásból nyújtott anyagi segítségben is. Ez tapasztalataim alapján minden interjúalanyomra jellemző, de konkrétan három interjúalany említette. „bár nálam az is belefért, hogy este 10-kor felhív, hogy mit csináljon, mert a férje megint rátörte az ajtót. Ha erre volt szükség, ezt csináltam”, Szereztünk gyerekeknek ruhát, élelmiszert, a Centerkével kapcsolatban vagyunk. Akár anyagi, akár egyéb juttatást próbáltunk nekik kiharcolni. Volt olyan, hogy a balatoni kirándulásra valahogy csak el tudott menni a kislány, megoldottuk (iskolai dolgozó1), Én kimentem a Cs. sorra szociális munkás

hallgatókkal, mentiünk ki családhoz, mert egy kisfiúnak nem volt ebédje. Úgy döntöttem nem írásban hivatalokon keresztül intézem, hanem azt választottam, hogy felültem a biciklire és elmentem a Cs. sorra. (iskolai dolgozó3). „Van a szakmai dolog, amiben a munkámban tudok segíteni, 8-4-ig, de ha tényleg segíteni akarsz, akkor ki kell lépned. (védőnő), Ez a munka nem olyan, hogy délután négykor leteszem. Otthon is kattog az agyam (gyermekvédelmi szakember). „Van a munkahelyem és munkaidőn túl vannak az egyéb kompetenciáim. Karácsonykor szoktam ajándékot venni, élelmiszert, mosószert. Ezt nem szoktam mondani a rendelőben sem, de nem is ez a lényeg, nem fontos, hogy tudják. Mikor fenn voltam a Facebookon is láttad, hogy ott is szerveztem gyűjtést. Volt, hogy nem gyűlt össze annyi, akkor azért én is hozzá tettem, hogy csak ne menjek már oda megalázóan kevés ajándékkal” (védőnő).

Vannak esetek azonban, amikor konkrétan **szembe helyezkednek az intézményi protokollal**, ha ezt szükségesnek érzik. Erre 5 interjúalany konkrét példát is mondott. „Vannak esetek, amikor akadályoz az intézményrendszer, ilyenkor kell elővenni a személyiséget” (családsegítő), „Vannak ezek a szabályok, például a hiányzásokkal kapcsolatban, hogy igen, elérte, megvonják a családot, de te meg látod az okokat és ellenőriznek minket, megvannak a szabályok, betesznek minket egy keretbe. Néhol kell is, könnyű vele vissza is élni. Én egy konfliktuskerülő alkat vagyok, szeretem megbeszélni a dolgokat” (iskolai dolgozó2), „Nekem nem jelentett gondot, mert túlléptem rajta, nem voltak határok. Én képes voltam összeveszni a szegedi rendőrkapitánnyal” (iskolai dolgozó1), „Nem a száraz utat kell nézni, hanem elő kell venni a józan paraszti ésszt és akkor elővenni, hogy nem csináljuk. Volt olyan esetem, hogy ha elővettem volna a hivatali protokollt az egész család sérült volna és biztosan nem jutottunk volna előre” (családsegítő), „Addig nincs gond általában a személyes kapcsolatokkal, amíg a hivatal be nem avatkozik. Ha csak egy lehetőség van rá, akkor célszerű mindig kihagyni.” (családsegítő), „Tudtuk, hogy bár ez nem hivatalos, hogy szembe volt a vasas, vagy csigákat gyűjtöttek, vagy makkozni voltak, akkor tudtuk, hogy nem vártuk annak a családnak a gyerekeit, de nem éltek vissza vele, nem volt, hogy hiányoztak heteket, hónapokat.” (iskolai dolgozó3).

Amikor arról kérdeztem az interjúalanyaimat, hogy milyen személyes kompetenciák segítették a munkájukat, a fő eredménye az volt, hogy ez nem tudatos náluk „Nem gondolkodom ezeken, zsigerből jön. Csak úgy jön. Lehet, hogy ha már gondolkodnék rajta, görcsös lenne. Ha a partner látja rajtad a görcsösséget az már rossz kezdet.” (családsegítő). A kommunikáció esetében is kiemelték, hogy fontos, hogy az őszinte,

közvetlen, ne megjátszott legyen, az is nagyon fontos, hogy egyenrangú félként, partnerként kezelik az érintett családokat. „Az oka az lehet, hogy a gyerek nagyon szenzitív. Egy dolog, amit mondasz, meg egy dolog, amit érez. Megérzi, ha valami hiteles vagy nem hiteles.” (iskolai dolgozó1) „Én többnyire tegezem a családokat és visszategeznek. A tiszteletet úgyis meg lehet adni. Lehet hivatali emberként odalépni, de annak is megvan az ideje meg a helye. Mikor arról beszélek velük, hogy hogy telt a napja, akkor nem hivatali ember vagyok, de úgyis tudok információkat szerezni. A Cs. sorra jó ismerősként megyek be, másodsorban családsegítőként. A partnerség nagyon fontos. Te is lásd benne a partnert és ő is lássa benned” (családsegítő).

Amit minden interjúalany említett, az az **intuíciók és emóciók** fontossága. „Ehhez az kellett, hogy mi hónapokon keresztül simogattuk, ölelgettük, puszilgattuk ezt a gyereket. Nemcsak én ölelgettem. Ez a gyerek azzal kezdte, hogy minden reggel bekopogott hozzánk, beköszönt, megkérdezte, hogy hogy aludtunk, mi is megkérdeztük, hogy hogy aludt. A szeretet, az odafigyelés nagyon nagyon fontos kapaszkodó a gyerekeknek és a családnak is. A családban is megváltozhat a kapcsolat” (iskolai dolgozó1), „A főiskola előtt állami gondozott gyerekekkel foglalkoztam, én voltam az óvodások gondozója. Onnan minden nap sírva mentem haza, mert nem lehetett örökre fogadni” (iskolai dolgozó1), „Annyi nehéz élethelyzet és tragédia van. Sokszor úgy érzem könnyebb lenne nem észrevenni és akkor nem fájna. Megvisel, nem hagy érzéketlenül az biztos, de tudom, hogy az nem jó. Megmozdítja az ember lelkét és nagyon nehéz az, hogy sokszor úgy érzem, hogy nem tudok mit tenni, ez semmi, amit én tehetek” (iskolai dolgozó2), „Van amikor teljesen elegem van az egészből, olyankor vagy átmegyek egy másik családhoz és a Cs. sort kihagyom, vagy visszajövök adminisztrálni. Sokszor egyébként úgy érzem, hogy több szenvedélyt viszek bele, mint amennyi kellene” (családsegítő), „A jóisten adott egy természetet és szeretettel fordulok feléjük, ennyi. Sok érzelmet teszek bele. Mikor elkezdtem dolgozni, volt egy kisgyerek, akinek a szülei alkoholisták voltak. Nagyon értelmes, de rendkívül agresszív gyerek volt. Nevelgettük az iskolában és annyira a szívemhez nőtt, hogy haza akartam hozni” (iskolai dolgozó3), „Nagyon sok érzelmet viszek bele. Ez nagyon nehéz tud lenni, de másképp nem lehet. Szoktam mondani anyukámnak, hogy nevelhetett volna egy kicsit szemetebbnek, mert ebben a világban így sokszor nagyon nehéz helyt állni.” „Felelősnek érzem magam, ha valami nem sikerül megy egy darabig az önmarcangolás, utána megpróbálok tanulni a hibáimból. Bármilyen kudarc él mindig azon kattogok, hogy mit tudtam volna másképp csinálni.” (védőnő). Érdekes eredmény, hogy a határhúzás problémáját is elsősorban az érzelmek és a személyes megérintődés vonatkozásában említik az

interjúalanyok, az intézményi keretek közül való kilépés, de főleg az intézményi protokollal való szembefordulás tekintetében nem jellemző ez.

Egyébként a 4 interjúalany említette, hogy a határhúzás folyamatos problémát jelent számukra. *„nagyon nem szabad érzelmileg belemenni ezt nekem pályakezdő koromban mondták is a rutinos öreg rókák, hogy nem tudsz te mindent megváltoztatni, nem kell mindenből akkora ügyet csinálni, erre úgy tanítottak, hogy valamiféle határt meg is kell húzni. Ezen nem gondolkodik annyit az ember az a baj, persze meghúzom a határt, de ha úgy kívánja a helyzet, akkor mégis átlépek”* (iskolai dolgozó2), *„A körülmények határozzák meg, de sokszor előfordul, hogy meghúzom a határt, majd átlépek”* (családsegítő), *„Az ember nagyon bele tud ebbe keveredni, végül az egészségem is ráment”* (iskolai dolgozó3).

Arra is kitértek, hogy **melyek azok a feltételek, amelyek segítik az interjúalanyok munkáját az intézményi keretek között.** Itt elsősorban a **jó munkahelyi környezetet** említették (4 interjúalany), melynek egyik fontos feltétele a **jó vezető**, amely összetevői a szakmai hozzáértés és az autonómia bizonyos fokú biztosítása: *Nálunk viszonylag egyszerű a dolog, mert befogadó az iskola. Olyan esetben nagyon nehéz, amikor nem nálunk kezd nevelkedni a gyerek, hanem megkapjuk 10-12 éves korban.*(iskolai dolgozó1), *„Amit csak lehetett, igyekezett megtenni. Sokszor ez plusz feladat és nagyon sok energia, megviseli a kollegákat is és engem is, ha épp olyan helyzet van, de a J. próbálta elsimítani, ha kellett keményen, ha kellett célirányosan. A vezetőség meg elfogadta és megértette, hogy J. ért hozzá*(iskolai dolgozó2), *„A megfelelő vezető, akire lehet számítani, a jó munkahelyi kapcsolatok, és a személyes kompetenciák nagyon fontosak”* (családsegítő), *A M. iskolában az igazgatónő maximálisan szabad kezet adott mindenben”* (iskolai dolgozó3). Második fontos tényező a jó kapcsolat a munkatársak között azon belül is főleg az informális beszélgetések fontossága került megemlítésre (szintén 4 esetben): *„Akármennyire is részt vettem dolgokban én nem merem azt mondani, hogy az az én eredményem. Másképp nem is lehet csinálni csak csapatban. A kollégák közötti bizalom is elengedhetetlen”* (iskolai dolgozó1), *„A folyosói beszélgetések is segítenek olykor, megállunk 5 percre a szünetben, szoktunk beszélgetni ilyen problémákról, beszélünk róla és az jó, legalább kimondom, kibeszélem magamból, nekem is könnyebb de a megoldásban is segíthet. Van ilyen esetmegbeszélés is, de az nem olyan hatékony.”* (iskolai dolgozó2), *„Sokat segítenek a munkahelyi informális beszélgetések. Ezek ereje pont az informalitás. Nem egy formális szupervízió, ami először fölboncol, majd utána összefércel. Hatalmas szerepe van ezeknek minden intézményben. Nagyon fontos a kollégák összetétele és az sem*

mellékes, hogy a vezető milyen értékeket közvetít feléd” (családsegítő), „Egymásnak nagyon sokat segítettünk. Nekem és a kollégáimnak is nagyon fontos volt, hogy hívő emberek vagyunk és a kollégáim között is sokan voltak. Ez nem alapfeltétel, de így találtunk egymásra” (iskolai dolgozó3).

Az kérdések során kitértem arra is, hogy mit éreznek valódi eredménynek. A válaszok egy részében a kialakult **bizalmat**, tehát a jó személyes kapcsolat létrejöttét magát (összekapcsoló társadalmi tőke) említették (ez három interjú esetében jött elő). *„A roma szülők és köztem igen, együttműködőek, sokszor személyes dolgokat is megosztanak velem, bizalmunkba fogadnak, ez rettenetesen jól esik” (iskolai dolgozó2), „Vagy mondjuk amikor a szülő megnyílik, hogy el meri mondani. Ez fontos is, meg egy sikerélmény is, ami építi az embert” (iskolai dolgozó2), „A pozitív visszajelzések nagyon fontosak, ami nap mint nap volt, amikor velük dolgoztam. Ha kimegyek az utcára most sincs olyan alkalom, hogy ne fussak össze valamelyik tanítványommal, vagy a gyerekével. Sohasem éreztem ezt tehernek. (iskolai dolgozó3). „Nekem az eredmény, ha a babakocsit arra tolja az iskola felé és bekopog, hogy megmutassa a gyermekét nekünk.” (iskolai dolgozó3)*

A másik nagyon fontos jellegzetesség az eredmények vonatkozásában, és amely 5 interjúalany esetében is hangsúlyosan megjelent, hogy nagy társadalmi transzformáció helyett az apró lépéseket, apró eredményeket is nagyon fontosnak tartják. Tehát a **teljes átformálás helyett a kis lépéseket** tartják célravezetőnek. Bár fontos megjegyezni, hogy ezek a kis lépések, a patrónusok elvárásaihoz hasonlóan főleg a rendszerintegráció (makrointegráció) irányába mutatnak. *„Nekem az is siker, hogy N. 4 évig ott volt. ha ezt mondom xy-nak akkor nem érti mi ebben a nagy dolog, de mi tudjuk, hogy ez nagy dolog, pláne, hogy az édesanyjának 2 osztálya van. Ez szinte már egy kitörés” (iskolai dolgozó2), „Nekem már az is egy eredmény, ha a ház előtt ül, utána fölkel és bejön velem. Az is eredmény, ha felveszi a kapcsolatot az iskolával. Az is eredmény, ha a tűzhelyen nemcsak pörköltöt látok, hanem gyümölcsöt is. Nem lehet pár hónap alatt megváltoztatni az embereket, de ezek a kis eredmények adják a nagyot” (családsegítő), „Mikor ránézek egy olyan gyerekre, mint a P., és udvarias értelmes, ezek nekem reményt adnak, ezt látni nagyon jó érzés.”, „Az apró dolgok is nagyon sokat számítanak” (védőnő). Fontos még megemlíteni, hogy az interjúalanyok több mint fele külön kihangsúlyozta, hogy nem cél az érintettek teljes átformálása, csupán a középosztálybeli és az alternatív értékrendek egymáshoz való közelítése, adott esetben elfogadása. *„Eredmény az, ha valaki elfogadja, hogy van egy másfajta környezet, ahol más az elvárás. Ne kilépjen, hanem tovább lépjen az ő normarendszerén. Nem kívánhatom tőle, hogy hagyja ott a teljes nemzettségét. Az nem**

integrálás. Vigye magával a szokásait, az elképzeléseit, a normáit, csak azokat a dolgokat is fogadja el, amik fontosak abban a másik közösségben. Ebbe beletartozik, hogy legyen jövedelme, tanuljon. Nekem az is eredmény, ha a 6 osztályt elvégzi” (családsegítő), „Azt is sikerként élem meg, hogy vannak olyan tanítványaim, akik becsületes munkából élnek, családjuk van. Ettől függetlenül a Cs. soron élnek, de mégis képesek a társadalmi normáknak megfelelően élni.” (iskolai dolgozó3).

Fontos még megemlíteni, hogy a patrónusokhoz hasonlóan interjúalanyaim is úgy érzik, az is feladatuk, hogy közvetítsenek a társadalmi osztályok között, hogy megérthessük, elfogadhassuk egymást. Ezt minden interjúalany említette. *„Ha volt cigány gyerek az osztályban próbáltam közelebb hozni az ő kultúrájukat. Volt, hogy cigány mesét olvastunk, vagy cigány magyar szótárt állítottunk össze. Örültek, ha ők valami különlegeset tudtak elmondani. (islokal dolgozó1), „Van másik oldal is, mert amikor jobban megismerem a szülőket rájövök, hogy a többség szociálisan nagyonis érzékeny. Beszélgetések során sokszor elegendő, ha csak úgy elejtek egykét olyan mondatot, hogy milyen nehéz lehet, vagy nem olyan természetes mindenkinek, hogy a gyerek járhat korcsolyázni, vagy nem olyan egyszerű a fürdés. Sokan elsőre nem gondolnak bele és rögtön jön a stigma, hogy biztos nincs is igény rá, pedig általában nem erről van szó. Ha néha sikerül egykét ilyen dolgot mondanom, néhány szülőben átfordul ez a dolog és például felajánlanak segítséget” (iskolai dolgozó2), „Én is hazahozom, ismerik a családtagjaim ezeket a történeteket, fontosnak is tartom az érzékenyítés szempontjából. Hallják, látják és elfogadók lesznek az én gyerekeim. Ennek ellenére úgy érzem, hogy nem tudok többet tenni ennél” (iskolai dolgozó2), „Néha az unokám érdeklődik, én ezt szeretem is, mert legalább tudást tud szerezni, változik a világképe remélhetőleg pozitív irányba. Van egyfajta közvetítő szerepünk. Ez is nagyon fontos” (családsegítő).*

Összességében tehát elmondható, hogy az intézményrendszer anomáliáival és a személyes határhúzásokkal egyaránt küzdenek azok az intézményi képviselők, akiknek sikerült kiépíteniük azokkal a Cs. sori családokkal hatékonyan működő, összekapcsoló társadalmi tőkét, akikkel kapcsolatba kerültek. Úgy tűnik ezeknek a jó kapcsolatoknak szükséges velejárója a túllépés az intézményi kereteken, az elhivatottság, az intuíciók és emóciók megjelenése, illetve ezek megfelelő kezelése (amihez szorosan kapcsolódik a munkahelyi környezet személyi összetétele és kultúrája). Fontos tényező még a másság elfogadása, és a szelíd, fokozatos eredmények tisztelete és az, hogy közvetítsenek a különböző társadalmi osztályok között.

Látható, hogy számos ponton összecsengenek az interjúk, és hasonló tényezőkre térnek ki mind az érintettek, mind az intézmények képviselői (ilyen például az emberi szó jelentősége, az önbecsülés fontossága, az intézményi anomáliák, vagy a Cs. sor határon túli területként kezelése). Tanulságos az is, hogy mely intézmények képviselőit említik az érintettek pozitív példaként. Ők minden esetben olyan személyek, **akiknek nagyobb mozgásterük van** munkájuk során (családsegítő, védőnő, iskolai dolgozó). Azokkal kapcsolatban, akik minden esetben negatív kontextusban szerepelnek (például rendőrség, bíróság, hivatalnokok, helyi ingatlankezelő) elmondható, hogy kevésbé nagy mozgástérrel rendelkeznek, nem nagyon van lehetőségük arra, hogy megmutassák „emberi arcukat”. Ezzel a szakirodalom is foglalkozik. A nagyobb mozgástérrel rendelkező intézményi képviselőket *‘street level bureaucrats’* névvel illetik (May - Winter 2009). Amellett érvelnek, hogy ahol ezeknek a személyeknek nagyobb a „mozgástere” (például családsegítőnek vagy védőnőnek), ott kialakulhat egyfajta erősebb bizalom, megmutatják az intézmények, szakpolitikák „emberi arcát” és adott esetben lehetőségük nyílna a strukturális jellegű anomáliák enyhítésére, adott esetben az intézményrendszer megváltoztatására is (Lipsky 1969). Ahol viszont az intézményi képviselők jelenléte és mozgástere szűkösebb és/vagy erősen szabályokhoz kötött (például rendőrség esetében), ott kevésbé alakul ki ez a bizalom, inkább az ellenállás válik meghatározóvá. Persze rengeteg múlik a **személyes kompetenciákon**, elhivatottságon és olykor még így is gyakorta kényszerülnek arra, hogy **kilépjenek az intézményi keretekből**, és felülbírálják azokat. Ennek, mint láthattuk fő oka az intézmények jellegéből fakadó hatalmas **tehetetlenség**, illetve számos ponton azonosított elégtelen működés.

Az összekapcsoló társadalmi tőke működésének teljeskörű megértése természetesen nem lehetséges az intézményrendszer, azok strukturális vonatkozásai és a megszólaltatott intézményi szereplők szélesebb körének vizsgálata nélkül. Értekezésemben az elemzés mezőjének határait elsősorban az érintettek benyomásaihoz, véleményeihez és értelmezéseihez kapcsolódó tényezők bevonásánál húztam meg, mert ezen túlmenően olyan magasabb strukturális szinteket is be kellett volna vonnom az elemzésembe, amely úgy gondolom, szétfeszítette volna disszertációm kereteit. Ez mindenképpen kutatásom egyik fő korlátja.

Annak kapcsán tehát, hogy **milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez etnikailag és osztályalapon szegregált közösségek vonatkozásában** a fejezet végére a következők rajzolódtak ki:

- (1) A megkötő társadalmi tőke annak ellenére fontos szerepet tölt be a cs. sori családok életében, hogy annak erodálódása már a telepfelszámolás előtt elkezdődött. A kapcsolódó szakirodalommal egybecsengően, egyszerre működik a társadalmi mobilitás korlátjaként és mindennapi túlélésük fontos tényezőjeként.
- (2) Az érintett családok alapvetően csekély mennyiségű áthidaló társadalmi tőkével rendelkeznek, ahol viszont ez megjelenik, ott lehetőség nyílik, külső erőforrások elérésére, társadalmi osztályokon átívelő közös tanulásra, egymás megértésére, esetenként a mikrointegrációs és a makrointegrációs (szociális integrációs és rendszerintegrációs) mechanizmusok közelítésére.
- (3) Alapvető a rendszerbe vetett bizalmatlanság. Az intézményrendszer számos ponton hátráltató tényezőként működik, amely tovább távolítja egymástól a szegregált családokat és a többségi társadalom tagjait. A rendszerbe vetett bizalmatlanságot némileg mérsékelheti az a (sajnos nagyon csekély számú) összekapcsoló társadalmi tőke, amely erősen személyekhez kötött és elsősorban a személyes kompetenciák segítségével, illetve az intézményrendszer meghaladásával segíthető elő. Ehhez is nagyjából olyan pozitív hatások társulhatnak, mint az áthidaló társadalmi tőkéhez.

Az alapállapot alapos feltérképezése után a következő fejezetben azt vizsgáltam meg, hogy miként változott ez meg a telepfelszámolási folyamat következtében, illetve ezek a tényezők hogyan befolyásolták magát a folyamatot.

6. Eredmények - A deszegregációs folyamat bemutatása, a társadalmi tőke szerepe a folyamatban

Azon túl, hogy milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez a szegregált közösségek vonatkozásában, értekezésemben lehetőségem nyílt azt is megvizsgálni, hogy **milyen hatások és mechanizmusok kapcsolódnak a társadalmi tőkéhez az olyan antiszegregációs törekvések esetében, amelyek (a kommunikált tervek szerint) heterogén lakóközösségek létrehozatalára irányulnak.** Látható lesz azonban, hogy ez a folyamat nem egyirányú, azaz nemcsak a társadalmi tőke befolyásolja a deszegregációt, hanem **a deszegregációs folyamat is hatással van az érintett családok társadalmi tőkéjére**, amely utána visszahat a folyamatra, tehát ezek körkörösén hatnak egymásra.

Ahogy arról a bevezetőben szó volt, a **beavatkozás kimenete, hatása** nem egy egyszerű kérdés, mivel a hosszútávú hatások esetében még bizonytalanok vagyunk, hiszen még nem telt el elég idő a beavatkozás óta ahhoz, hogy annak hatásait mérni tudjuk. Vizsgálatom ezért olyan tényezőkre korlátozódik, amelyek az első bontás óta eltelt 3 év távlatából nézve elemezhetők. Az egyik ilyen egzakt tényező az, hogy **egyáltalán létrejönnek-e heterogén lakóközösségek**, azaz valóban teljesül-e az antiszegregációs terv által kitűzött cél, miszerint a szegregátumból kiköltözött családok csak integrált lakókörnyezetbe költözhetnek. Az ilyen jellegű beavatkozásokat a kapcsolódó nemzetközi források elemzése nyomán **mixing policy**-nek neveztem az értekezésemben. Ennek a résznek a tárgyalásánál fontosnak tartom elhelyezni a Cs. sor felszámolásának folyamatát a már korábban elemzett mixing-policy (vagy mixing-policy jellegű) beavatkozások tükrében. Emlékeztetőül, a mixing-policy-hez kapcsolódó tanulmányok vizsgálata során összegyűjtöttem néhány fontos mintázatot, amelyek láthatóvá váltak számomra és amelyek a tapasztalatok alapján alapvetően befolyásolták azt, hogy a folyamatot sikeresnek ítéljük, vagy sem. Ezek a következők voltak:

1. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a mixing-policy alkalmazása **önmagában általában nem elegendő a várt pozitív hatások generálásához.** Sok esetben konfliktusok kialakulásához, stigmatizációhoz, reszegregációhoz vezethet, amely adott esetben tovább ronthatja az érintett emberek, családok, jól-létét. Épp ezért a különféle **segítő-kísérőbeavatkozások jelentősége** kiemelkedően fontos.

2. Sarkalatos tényező, hogy **mi alapján különítjük** el az egyes csoportokat. A mixing policy sokféle dimenzió mentén történhet. Például a nemzetközi gyakorlatban gyakran alkalmazott a tulajdonviszony alapján történő elkülönülés (*tenure mix*) nem minden esetben tükrözi az érintettek jövedelmi helyzetét és a jövedelmi távolság sem jelent minden esetben kulturális távolságot. Az elkülönítés módjának fontos hatása lehet a sikerességre.
3. Ide kapcsolódik a harmadik megállapítás, miszerint az **etnikailag heterogén közösségek** létrehozatalára irányuló beavatkozásoknak sokkal **több buktatóval** kell szembenézniük, mint a jövedelmi szempontokat, vagy birtokviszony szempontját figyelembe vevő beavatkozásoknak. A tapasztalatok alapján a mixing-policy elsősorban olyan közösségek esetén **működik, ahol nincsenek éles etnikai, kulturális elkülönülések**, illetve a jövedelmi rés sem túlzottan magas az egyes csoportok között.
4. Végezetül pedig érdemes figyelmet fordítani arra is, hogy mi alapján monitoringozzuk az egyes beavatkozásokat. Például eltérő eredményeket kaphatunk akkor, ha pusztán jövedelmi szempontokat veszünk figyelembe, vagy netán jelentőséget tulajdonítunk egyéb nem-piaci jóléti tényezőknek is (amelyek egyébként nagyon nehezen mérhetők).

Ezekkel összevetve a Cs. sori szegregátumhoz kapcsolódó antiszegregációs folyamat tekintetében az alábbi megállapítások tehetők:

1. Az első pont vonatkozásában elmondható, hogy a Cs. sori szegregátum felszámolását, és a lakók kiköltöztetését valójában **semmilyen kísérőbeavatkozás, hivatalosan szervezett facilitáció nem kíséri, vagy legalábbis az érintett családok nem találkoztak semmi ilyesmivel.**
2. A csoportok elkülönítése nem releváns, hiszen egy **etnikailag is és földrajzilag is jól körülhatárolható közösség** a közvetlen érintettje a folyamatnak. Más ismérvek szerinti elkülönítést nem indokolt a kutatásom.
3. A Cs. soron élő családok szinte kizárólag egy mind kulturálisan, mind etnikailag is élesen elkülönülő közösséget alkottak a telep felszámolás megkezdése előtt, ahol a többségi társadalomhoz képest hatalmas **társadalmi távolság** tátongott.
4. Az ismérvek meghatározása, ami alapján megvizsgálom a beavatkozás hatásait komoly kihívást jelentettek. Elsősorban az érintett közösség tagjainak

interpretációira támaszkodtam, amely alapján elsősorban a **szubjektív jólléthez** kapcsolódó tényezők emelkedtek ki.

Ennek kapcsán az egyik legfontosabb kérdés, hogy esetünkben létrejöttek-e társadalmilag heterogén lakóközösségek? Erre a kérdésre a válasz az, hogy csak részben. De mi állhat vajon ennek hátterében, és hogyan jutunk el ehhez? Kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy mind a társadalmi tőke, mind egyéb strukturális jellegű tényezők hatással voltak arra, hogy ez a követelmény csak részben teljesült a szegregátumból kiköltöztetett családok esetében. Ilyen strukturális tényezőként említhető meg például az olcsó lakhatás lehetősége, hiszen jellemzősen középosztálybeli lakosok nem szívesen költöznek olyan területekre, amelyeken az etnikai szegénység koncentrációja különösen magas (Lees 2008). Strukturális tényezőként említhetők a városrehabilitációs beavatkozásokhoz kapcsolódó különféle szakpolitikai kirekesztő diskurzusok (Tímár – Nagy 2007; Dósa 2009), vagy az ágazati szakpolitikák hiányosságai (Jelinek 2019). Ám a kérdés teljes megválaszolása előtt rögtön egy definíciós nehézséggel találtam szemben magam, mégpedig azzal, hogy mi számít pontosan társadalmilag heterogén lakókörnyezetnek és mi nem? Láthatóvá vált továbbá számomra az is, hogy a szegregáció (újraszegregáció) tekintetében az is egy sarkalatos kérdés, hogy a kiköltöztetett családok mennyire messzire költöztek a szegregátumtól. A folyamat elemzése során az is nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a lakóhely megváltoztatása csak részben irányított központilag, így tulajdonképpen nem is beszélhetünk a mixing policy tiszta kategóriájáról sem.

A deszegregációs folyamat során a szegregátumbeli lakhatási helyzet meghatározza azt, hogy a kiköltözők ténylegesen meg tudják-e választani új lakóhelyüket. A tulajdonosok az ingatlanárak szabta korlátok között, de elvileg szabadon választhatják meg új lakhelyüket (tulajdonukat).

A kompenzáció mértéke azonban némileg befolyásolja azt, hogy hol, milyen körülmények között tudnak maguknak lakást vásárolni. Ahogy arra korábban kitértem, a kompenzáció összege folyamatosan emelkedett, de még az eddig ajánlott legmagasabb összeg is bőven elmarad attól, amelyből a tulajdonosok egy nagycsalád számára is megfelelő lakást tudnának maguknak vásárolni (jelenleg ez körülbelül egy másfél szobás felújítandó panellakás árának felel meg a város egyik lakótelepén). A tulajdonosok így vagy a város szélén, vagy más településen (ahol olcsóbbak az ingatlanárak) tudtak maguknak lakást vásárolni. Lehetőségük van továbbá olyan „cigányházakban” vagy a szegregátumhoz nagyon közel eső területeken lakást venni, ahova a középosztálybeliek

nem szívesen költöznek be, így ezek árai alacsonyabbak. Tehát a bérlők esetében valóban tudatosan törekedtek a döntéshozók a heterogén lakóközösségek létrehozatalára, azonban a praktikussági megfontolások (minél gyorsabban és zökkenőmentesebben levezényelni a telepfelszámolást) a folyamat során háttérbe szorították a mixing-policy-re irányuló törekvéseket. A jogcím nélküli lakáshasználók és önkényes lakásfoglalók esetében semmiképp sem beszélhetünk erről, itt egyszerű kilakoltatás (displacement) történt (Lees 2008, Elliott-Cooper et al. 2020).

Fontos kérdést vet fel azoknak a családoknak az esete, akik nem a R. szegregátum bontása után települtek be illegális lakáshasználóként a szegregátumba, hanem elvesztették formális lakhatási státuszukat. Velük kapcsolatban elmondható, hogy éveken keresztül nem volt törekvés (vagy legalábbis nem jutott el hozzám ilyen információ) arra vonatkozóan, hogy státuszukat formalizálják. Ezáltal költözésük semmilyen kompenzációhoz nem kötött. Amennyiben a legális státusszal rendelkező családok kiköltöznek egy háztömbből, az önkormányzat megkezdi annak bontását. Ez esetben elmondható, hogy a státuszukat elvesztő családok informális mivolta sok szempontból meggyorsította és olcsóbbá tette a bontás folyamatát. Amennyiben ez egy tudatos stratégia lenne (amire semmilyen bizonyíték nincs) ott szembetűnő egybecsengések mutatkoznának meg az informalitás „alkalmazásához” kapcsolódó elméleti résszel, miszerint előfordul az is, hogy a várospolitikai tudatosan kényszeríti szűk, informális terekbe a kisebbségeket, ahol ezután módszeresen megfosztják őket jogaiktól (például lakhatáshoz való jog) a társadalmi hierarchiákat megerősítő módon (Yiftachel 2009). Az ilyen eseteket a homályos előírások, kétértelmű törvények jellemzik abból a taktikai célból, hogy a hatalmi erők céljaikhoz illeszkedően zárják és nyissák az értelmezéseket (Demirtas – Milz 2013). Emellett nagyon fontos megjegyezni, hogy a folyamat előrehaladtával, ahogy azt láthattuk, fokozatosan megjelenik a családok státuszának formalizálására tett törekvés döntéshozói részről, tehát valószínű, hogy amennyiben bizonyos folyamatokat meg is könnyített az informalitás ezen formája, ez nem egy tudatosan alkalmazott, kirekesztő stratégia volt a döntéshozók részéről.

Látható lesz a későbbiekben, hogy **a társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok és a külső piaci tényezők együttesen hatnak** a reszegregáció irányába. Az érintettek interpretációi egyébként **erősebben kapcsolódnak a társadalmi tőkéhez** (amely még a későbbiekben szintén részletes kifejtésre kerül), emellett természetesen látjuk, hogy a romák lakta területek, a „cigányházak” alacsonyabb árai miatt a piaci tényezőknek is szerep jut, ami egyébként a többségi társadalomtól való távolságból is

eredeztethető, amely mögött egyéb, nem pusztán piaci tényezők is állnak (például akár az összekapcsoló társadalmi tőke hiányára vagy a megkötő társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusokra is visszavezethető). A bérlők esetében a lakóhely megválasztásának szabadságát az önkormányzati bérlakásállomány területi elhelyezkedése korlátozza, találunk azonban bérlakásokat a szegregátumhoz közel és távol is. Végül a jogcím nélküli lakáshasználók és önkényes lakásfoglalók többsége semmilyen kompenzációra nem számíthat, az ő esetükben az új lakhely megválasztásakor szegénységük és stigmatizált létük miatt kizárólag kényszerekről beszélhetünk.

A lakókörnyezet „integráltságát” (társadalmilag mennyire heterogén és mennyire nem heterogén lakókörnyezet) két szempontból tartottam érdemesnek megvizsgálni. Az új lakóhely heterogenitási fokának megítélésekor először is fontos, hogy a szegregátumból kiköltözők olyan épületbe/épületegyüttesbe költöztek-e, ahol már élnek roma családok (pl. olyan társasházba, ahol más lakásokban élnek már roma lakók). Másrészt az is perdöntő, hogy milyen messze költöztek a szegregátumtól. Ezt a távolságot azonban nem célszerű elsősorban csak térbeli távolságként értelmezni (tehát nem célravezető, ha például azt mondjuk, hogy 1 kilométeren belül közel van, azon túl már távol). A szegregátumtól való távolság kapcsán a következőket fontos hangsúlyozni: Abban a városrészben, ahol a szegregátum is található, régóta nagyobb arányban élnek romák, mint a város többi részén (Rátkai 1997). A területet a többségi társadalom gyakran „stigmatizálja”, errefelé az ingatlanárak is alacsonyabbak (Rácz 2014). A területhez lazán kapcsolódnak további „csapásirányok”, amelyek ugyan más városrészhez tartoznak, ám szintén magasabb a roma lakosság koncentrációja, és a térhasználatban is szorosan kapcsolódnak a szegregátumhoz (közös boltok, közös játszótér és egyéb közösségi terek). Az elköltözött családok új lakóhelyének elhelyezkedését illetően figyelembe vettem ezeket a sajátosságokat (6. táblázat). Voltak egyértelműen kategorizálható lakóhelyek, például, amikor csupán néhány utcára költöztek a szegregátumtól (közeli elhelyezkedés), vagy más településre, illetve jóval messzebb eső városrészre (távoli elhelyezkedés). Azokat a családokat, akik a fent említett, a szegregátumhoz „csapásirányként” kapcsolódó, ám attól némileg távolabb eső házba költöztek a „viszonylag közel” kategóriába soroltam, míg azokat, akik bár lehet, hogy szomszédos, ám a szegregátum kapcsolódásain (zömmel nem romák lakta területen) kívülre költöztek, a „távolabbi elhelyezkedés” kategóriába soroltam.

Összességében a telepfelszámolás eddigi tapasztalatai alapján elmondható, hogy **az integrált lakókörnyezetbe költözés célja csak részben valósul meg** (8. táblázat). Az öt kiköltözött és kompenzációra jogosult tulajdonos közül ketten a szegregátumhoz

viszonylag közel költöztek, ahol vannak közvetlen roma szomszédjaik. Három család pedig a szegregátumtól (viszonylag) távolra költözött, olyan helyre, ahol nincs közvetlen roma szomszédság.

A cserebérleménnyel kompenzált bérlők nagy része új önkormányzati bérlakását olyan környezetben kapta, ahol főleg középosztálybeli szomszédság él (ötből négy család) (7. táblázat), egy család költözött olyan helyre, ahol van roma szomszédja. Az öt családból egy költözött a szegregátum közelébe, négyen a szegregátumtól „távolabb”. A döntéshozók az ő lakásválasztásukat tudták leginkább befolyásolni, hiszen esetükben a folyamat végig irányított volt.

A jogcím nélküli lakáshasználók és önkényes lakásfoglalók helyzetének követése különösen nehéz. Látókörömben 14 ilyen család van, akik közül négyen átköltöztek a szegregátum még álló, üres épületeibe. Közülük hárman csak átmenetileg tartózkodnak itt, amikor távol vannak, akkor télen hajléktalanszállón, nyáron pedig az utcán vagy erdőben élnek. Két család elköltözött a városból (Kiskunmajsára, Soltvadkertre), majd az egyik visszaköltözött a rokonokhoz, ismét önkényes lakásfoglalóként⁵⁰. Egy család a közeli „miniszegregátumban”⁵¹ vásárolt magának lakást, egy pedig olyan házba költözött, ahol már korábban is laktak romák, de kevésbé hordozza magán a miniszegregátum jegyeit, ugyanakkor uzsorabérlet-jelleget⁵² ölt. Egy édesanya önerőből albérletbe költözött iskolás fiával viszonylag közel, ám többségében nem roma szomszédság mellé. Egy másik édesanya a kislányával anyaszállóra került. Többen (egy pár, egy egyedülálló férfi, egy család) uzsorabérletben kaptak helyet. Két család a közelbe költözött, egyikük esetében nincs roma szomszédság, a másik pedig szegregátumbeli egy másik lakásba költözés, majd hajléktalanlét után végül egy közeli, roma szomszédokkal rendelkező házban kötött ki. Összességében elmondható tehát, hogy **társadalmilag heterogén közösségek létrehozása, mint deszegregációs stratégia jóformán csak a bérlők esetében valósult meg**. Akiknek volt választási lehetőségük, azoknak egy része korlátozottan heterogén lakókörnyezetbe költözött, aminek okai **egyrészt piaci korlátokban, másrészt a társadalmi tőkéhez kapcsolható mechanizmusokban** gyökereznek (lásd alább), amelyek

⁵⁰ Az elemzés lezárása óta a másik család is visszaköltözött jogcím nélküli lakáshasználóként

⁵¹ Egy-két romák lakta ház már-már miniszegregátumként funkcionál. Nem romák egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevesen lakják, a lakosok életvitele alig tér el a szegregátumban jellemző élettől. Ezek a házak a többségi társadalom szemében egyértelműen stigmatizáltak, „cigányházakként” ismertek, ahol egyre nagyobb a roma lakosság koncentrációja.

⁵² Ők olyan bérleménybe kényszerülnek, ahol fűszobát, fűszert, ágyat (vagy akár gardrobe szekrényt) adnak bérbe lakhatási célból jóval piaci ár fölött (60-70 ezer forint feketén). Egy családi házban gyakran 9-10 család is él együtt, osztozva egy konyhán és egy fürdőszobán.

gyakran összefüggnek egymással. Sokaknak pedig nem volt érdemi választási lehetősége
– ők jellemzően nem heterogén lakókörnyezetbe „menekültek”.

6. táblázat Az érintettek lakhatási helyzetének változása a deszegregációs folyamat eredményeképpen

Elemzési egység Sorszám	Lakhatási státusz	Kompenzáció	Új lakóhely jellege	Új lakóhely távolsága a szegregátumtól
1	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	közel
2	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb
3	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb
4	bérlő	bérlemény	romák lakta ház	távolabb
5	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb
6	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház	távol
7	jogcím nélküli	semmi	nincs közvetlen roma szomszédság	viszonylag közel
8	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet, melléképület)	közel
9	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet)	közel
10	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet)	viszonylag közel
11	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet)	közel
12	önkéntes lakásfoglaló	semmi	nincs közvetlen roma szomszédság	viszonylag közel
13	önkéntes lakásfoglaló	semmi	nincs közvetlen roma szomszédság	távol
14	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban maradt (átköltözött a szegregátumon belül)
15	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban maradt (átköltözött a szegregátumon belül)
16	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban maradt (átköltözött a szegregátumon belül)
17	önkéntes lakásfoglaló	semmi	másik ház a szegregátumon belül, erdő, majd romák lakta ház	közel

6. táblázat (folytatás)

Elemzési egység	Lakhatási státusz	Kompenzáció	Új lakóhely jellege	Új lakóhely távolsága a szegregátumtól
Sorszám				
18	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban, majd másik városba költözött, majd visszaköltözött rokonokhoz a szegregátumba	távol, majd vissza a szegregátumba
19	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban maradt (átköltözött a szegregátumon belül)
20	önkéntes lakásfoglaló	semmi	romák lakta ház tulajdonosként (miniszegregátum)	közel
21	tulajdonos	pénz/ingatlan	nincs közvetlen roma szomszédság	távol
22	tulajdonos	eladta a bontás előtt	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb
23	tulajdonos	pénz/ingatlan	romák lakta ház (miniszegregátum)	közel
24	tulajdonos	pénz/ingatlan	romák lakta ház	viszonylag közel
25	tulajdonos	pénz/ingatlan	nincs közvetlen roma szomszédság	távol

Forrás: Saját szerkesztés

A fejezet fenti részében részletesen bemutattam a telepfelszámolás eddigi, egzakt mód megragadható tapasztalatait, azaz, hogy kik és hova költöztek, egyáltalán létrejöttek-e olyan társadalmilag heterogén lakóközösségek, amelyeket az antiszegregációs terv tűz ki célként. Láthatjuk, hogy az antiszegregációs terv célkitűzése nem teljesült maradéktalanul. Azt is láthatjuk, hogy strukturális és piaci tényezőknek is szerepe van ebben, azonban kutatásom során egyértelművé vált számomra, hogy sarkalatos szerep jut a társadalmi tőkének is és nagyon tanulságos lehet ennek a nézőpontnak a vizsgálata hasonló folyamatok értékelése során.

Bár olykor megemlítes szintjén találkozni ezzel a vizsgálati szemponttal, de sem olyan hazai, sem olyan nemzetközi kutatással nem találkoztam még ezidáig, amely kimondottan a társadalmi tőke vizsgálatán keresztül elemzett volna egy konkrét deszegregációs folyamatot (kivéve: Méreiné – Málovics 2020⁵³), pedig láthattuk, hogy a szegregátumok világában mennyire sarkalatos tényező a társadalmi tőke. A hazai

⁵³ Disszertációmban nagyban támaszkodom egy a közelmúltban megjelenő tanulmányunk konkrét eredményeire, amelynek első szerzője voltam

deszegregációs folyamatok (is) számtalan kihívással küldenek, gyakran kíséri őket társadalmi konfliktus, illetve gyakori jelenség a reszegregáció is. Ezek háttérében gyakran meghúzódnak a különféle társadalmi kapcsolatok, azoktól való függés, vagy épp ezek hiánya.

A fejezet további részében részletesen bemutatom azokat a változásokat, amelyek a deszegregációs folyamathoz kapcsolódnak és a három társadalmi tőketípus vonatkozásában történtek, tehát itt ismertetésre kerül a **deszegregáció hatása a társadalmi tőkére** (és annak három fő típusára). Ezt követően bemutatom, hogy fordítva milyen hatások jelentkeztek, azaz **a társadalmi tőke hogyan befolyásolta a telepfelszámolási folyamatot** és azon keresztül az érintett családok megélését, szubjektív jóllétét, társadalmi integrációjának esélyét.

6.1 „...ilyen közösségből nehéz kimenni, meg újramezdeni az egészet” – a megkötő társadalmi tőke erodálódása

A megkötő társadalmi tőke gyengüléséről, illetve elvesztéséről szinte minden interjúalany beszámolt. Interjúalanyaim beszámolói szerint leginkább az gyengíti a megkötő társadalmi tőkét, ha a családok kifejezetten heterogén környezetbe költöznek. Azok azonban, akik olyan társasházakba költöztek, ahol roma szomszédok vannak (8 ilyen család volt látókörömben), két esetben nem beszéltek megkötő kapcsolataik gyengüléséről, illetve 6 esetben beszámoltak arról, hogy új lakhelyükön a már ott élő roma családokkal új megkötő jellegű kapcsolataik alakultak ki.

Azok, akik a szegregátumtól távolabbra költöztek, kivétel nélkül megkötő kapcsolataik gyengüléséről számoltak be, és arról, hogy csak nagyon kis arányban voltak képesek új megkötő kapcsolatok kiépíteni. A szegregátumhoz közelebb költözők közül viszont volt, aki nem számolt be megkötő kapcsolatai erodálódásáról (noha a domináns tendencia e csoport esetében is a kapcsolatok gyengülése), és sokkal nagyobb arányban alakítottak ki új, megkötő jellegű kapcsolatokat. Az új lakóhely és a szegregátum közötti közelség jelentőségére utal az is, hogy azok közül, akik nem költöztek el, az interjúalanyok közel fele említette, hogy nem szeretne messze költözni a közösségtől.

Az elöltözők többsége mellett a maradók is beszámoltak a megkötő társadalmi tőke gyengüléséről. Láttuk, hogy a közösség már a bontások kezdete előtt sem volt egységes, a telepfelszámolás pedig tovább növelte a konfliktusokat, a közösség egyre inkább töredezetté válik. Emellett azok a családok, akiknek jobb esélyük volt a társadalmi

mobilitásra, elsőként költözhettek el a szegregátumból rendezett lakhatási jogviszonyuknak, stabil munkahelyüknek, kiterjedtebb áthidaló és összekapcsoló társadalmi tőkéjüknek köszönhetően. Így a maradók között túlsúlyba kerültek azok a lakók, akik valamilyen problémával küzdenek (rendezetlen lakhatási jogviszony, extrém szegénység, mentális betegség, szenvedélybetegség). „*Változott a közösség is a bontás óta. A veleje kitűnt innen, azt mondom, hogy a ruskó maradt itt, az alja. Szorul a gyűrű, mint a patkány, egyik lyukból be a másikba, ez van, bontják, és akkor ott a másik, menj oda és akkor ennyi.*” (ÚM4).

Fontos megemlíteni, ahogy arról már a korábbi fejezetekben is szó volt, hogy a közösség széttöredezése már korábban is elkezdődött, elsősorban egy régebbi deszegregációs beavatkozásnak köszönhetően, ezen kívül egyes hazai kutatások (Messing 2006, Messing, Molnár 2011a, Messing, Molnár 2011b) szerint a társadalmi tőke fokozatos elvesztését olyan strukturális hatások is előidézik a roma közösségek esetében, mint például a rendszerváltás utáni tömeges munkanélküliség vagy az anyagi differenciálódás. Egyes nemzetközi kutatások eredményei alapján a szegénységben élők eleve nem rendelkeznek olyan mértékű és erősségű társadalmi tőkével, mint a középosztály (Blokland, Noordhoff 2016).

Tapasztalataim egyértelműen azt mutatják, hogy a deszegregációs beavatkozás jelentősen fokozta és felgyorsította a társadalmi tőke erodálódását. A bontás megkezdése előtt ugyan már láthatóak voltak a törésvonalak, ám tudomásom szerint nem volt olyan érintett, aki a kapcsolatai teljes elvesztéséről, kapcsolatok hiányáról számolt volna be (kapcsolatvákuumba került volna). Amint a bontások elkezdődtek, egyesek olyan ütemben veszítették el megkötő társadalmi tőkéjüket, ahogy (jellemzően magasabb státuszú) rokonaik, barátaik elköltöztek közvetlen közelükből. Úgy tűnik, hogy ezt a veszteséget egyelőre sem intézményi keretek között (például utcai szociális szolgálat), sem azon kívül nem voltak képesek pótolni.

Nagyon fontos szempont azonban az is, hogy ezeket a változásokat hogyan élik meg az érintett családok. Felmérni, hogy a deszegregáció okozta változások milyen hatást gyakorolnak az érintettek jóllétére, komoly kihívás. A már elköltöztek ugyanis időről időre eltérő jólléti változásról számolnak be aktuális egzisztenciális helyzetüktől, családi körülményeiktől függően.⁵⁴ A fenti megkötés mellett is kirajzolódik adataimból néhány markáns tendencia.

⁵⁴ E módszertani kihívás, azaz a megkérdézés időpontjának hatása az eredményekre, általában is jellemző a szubjektív jóllét kutatására (lásd Krueger, Schkade 2008), ami egyben azt is jelenti, hogy egy

Egyfelől, a szegregátumot elhagyó, és tulajdonosként vagy bérlőként új ingatlanba költözők szinte kivétel nélkül életük javulásáról is beszámoltak. Ebben kulcsszerepet játszanak egyrészt az olyan kézzelfogható tényezők, mint az új helyen meglévő, emberhez méltóbb, **jobb, rendezettebb lakáskörülmények**. „*De most ugye jól van, beindult ez a bontás meg minden én nem vagyok ellene ennek a bontásnak valójában, meg a többiek sincsenek ellene, tehát megpróbálnak az emberek mit tudom én egy kicsivel jobb körülmények között menni. Elköltöztek már innen jó pár család.*” (ÚM2). Az is folyton visszatérő szempont volt, hogy **megszabadultak a szegregátum miliójától és az ide kapcsolódó problémáktól**, ezáltal nyugodtabb életet élhetnek. „*Ha veszekedés volt kiálltál szépen, mint a cirkuszban és nézed, hogy egymást, hogy ütik verik. Olyankor az egész cigányok kinn vannak, mint a hajam szála. Megnézték a műsort. Volt, hogy hajnalig veszekedések voltak. Volt hogy munka után nem bírtam aludni se olyan ordibálás volt.*” (ÚE1). „*Az, hogy a gyereket az udvaromból nem engedhettem ki a kapuig, mert ha kiengedtem volt rá többször példa, hogy a kapuig össze kellett, hogy vesszek a népekkel, hogy miért énelőttem szívd ezt a mittudomén milyen cigarettát és aztán fogták a csikket és bedobták mihozzánk, az én gyereket meg fogdosta és játszott vele,*” (ÚE2). „*...hogy azok a viták és kiabálások, mind a stressz, ami ott ki van alakulva, a stresszhelyzet, az a pattanásig feszült helyzet, hogy mikor durran már el és mikor szól egy rossz szót és mikor ugrok már neki. Meg hát nem beszélve arról, hogy maga a rendőrségről, az, hogy naponta kijárt oda húsz harmincszor a rendőrautó és akkor meglátta cigányt és lefújta, nem csinált semmit, de csitt csatt szétverte gumibottal. Viszont itt semmi.*” (ÚE2). Egy-két család kifejezetten a társadalmi mobilitás esélyeként, egyfajta szükséges „nagykorúvá válásként” értelmezi a szegregátumból való kiköltözést: úgy vélik, hogy a **megkötő kötelékek elvesztése vagy gyengülése a társadalmi integráció előfeltételei voltak**. Fontos azonban megjegyezni, hogy ők már a bontások előtt is gyakran megfordultak integrált terekben, rendelkeztek áthidaló társadalmi tőkével. „*(...) egyfajta biztonságot ad az embernek, csak az a baj, hogy ez a biztonság le is tud húzni, mert annyira hozzászoksz... nem bírsz a saját lábadra állni... Ez, hogy magamra vagyok utalva, egyfajta lendületet ad (...)* szerintem ez az induló löket.” (UE2), Emellett a költözés (az összekötő társadalmi tőke elvesztése) gyakran úgy jelenik meg, mint **megszabadulás a negatív mintáktól, a lehúzó közegtől** (4 interjú esetében). Ez főleg a gyereknevelés vonatkozásában került elő (3 interjú esetében). „*Mikor Cs. soron laktunk éjjel nappal odavoltak. Sokszor hajnalig*

hagyományos, egyszeri adatfelvételen alapuló (kvalitatív vagy kvantitatív) megközelítés itt igen félrevezető lehet.

kártyáztak. Emez meg elment csavarogni. Volt, hogy egész éjszaka nem aludtam, mert őket kerestem. Ők se mentek iskolába, jó mondjuk az anyjuk is kártyázott.” (ÚE1), „elégge olyan társaságba kerültek a gyereke hallod, én hiába neveltem őket jóra, szépre, mikor a másik a kurva anyádat, ne menjél, ha nem akarsz menni az iskolába. És sajnosezek voltak az ő barátaik. És még mindig ők? É: Nem, már nem, nem nem. Ez megváltozott a költözés óta? É: Hát elégge hallod.” (ÚE3).

Viszont ugyanezek az emberek/családok arról is beszámoltak, hogy „**elmagányosodtak**”, hiányoznak nekik a barátaik, a szegregátumban lakó családtagjaik. *„Már csak köszönünk. Az a nagy barátság már megszűnt a költözéssel. Mindenki külön van már a családjával és az unokáknak, nincs összejárás. Nem lakunk egymás mellett, nem vagyunk közelben. Találkozunk szevasz, szevasz, hogy vagy, dolgozol, jólvan, kész. Nézd Bogika, megmondom őszintén már én se vagyok olyan, elszoktam a közösségtől, barátságtól... Cs.-n több társaság volt... Kimentél a házból, át az udvaron a másikhoz és akkor beszélgettél órahosszákat. (ÚE1), „A társaság nagyon fontos. Az emberek összetartanak. Közösségben nő fel az ember, ilyen közösségből nehéz kimenni, meg újra kezdeni az egészet” (ÚM2).* Ezt az állítást támasztja alá (és enyhíti a hiányt), hogy az elköltözők többsége rendszeresen, de legalább időnként visszajár a szegregátumba, leginkább emberi kapcsolatai miatt.

A megkötő társadalmi tőke hiányát emellett az **anyagi erőforrások elvesztéseként** is érzékelték az interjúalanyok (5 interjú). *„(...) széthullottunk. Ez végül is, minden a kilakoltatás. Előtte könnyebb volt, megbeszéltük, mikor mit, jött a fizetés, jó, gyerekek, ezt megvesszük, kész...” (ÚE4), „az elmúlt időszakban bennem is megfordult, hogy de jó lenne, ha a M. még itt lakna mellettünk, mert mehetnék hozzá egy fej hagymáért.” „Beindult ez a bontásos dolog és ettől félnek, hogy ők nagyon félnek, de nagyon félnek, hogy mi lesz utána, kihez megyek egy fél kilo cukorért? Kihez megyek, hogy adjál már 3 szem krumplit mert nincs a levesbe, hogy tegyek krumplit.,, (ÚE2).*

Az önbecsüléshez kapcsolódó tényezők fontossága a szövegből emelkedett ki, ez alapján elmondható, hogy a költözés ellentmondásosan hat az érintettek **önbecsülésére**. Az új lakókörnyezet egyfelől az önbecsülés növekedését eredményezi: az érintettek megszabadultak számos területi és társadalmi stigmától, lakókörnyezetük emberhez méltóbb lett, „kiváltak”, megkülönböztetik magukat a szegregátumban maradt társaiktól. *„Mert akárhogy is, ha odajöttek a magyarok, máris milyen véleménnyel voltak a cigányokról. Akármelyik magyar. Most hiába jószándékkal, jóindulattal jön arra érted. A lakóhelyed miatt...? É: Hát inkább maga az emberek miatt, az emberek miatt, hogy*

onnan hallod köpködték a magyarokat, köpködték őket.” (ÚE3) „mikor a Cs. soron laktunk nekem is olyan érzéseim voltak, hogy basszus, most hogy csináljuk, mint csináljuk a kis sorsunkat, mert lehízott az a környezet. Az a sok roma egy helyen tényleg nem jó és valahol nem hülyeség a cigánytelepek felszámolása..” (ÚE2) Ezzel párhuzamosan ugyanakkor sokszor úgy érzik, nem képesek megfelelni az integrált környezet elvárásainak, a középosztállyal szemben érzett kisebbségérzet a védett környezetből kiszakadva még intenzívebben rombolja az érintettek önbecsülését. „A mostani szomszédaitokkal nem vagytok ilyen viszonyban? T: Nem. J: Nem, ha olyan viszonyban is lennének, akkor se mennék. Miért nem? J: Nem mennék, mert úgy érzem, hogy... T: Megszólnának...” (ÚE2)

A legnagyobb jóllétnövekedésről a miniszegregátumba költözők számoltak be (ők érzik magukat a legjobban). Ennek az az oka, hogy leginkább ők képesek **megkötő kapcsolataik újjáépítésére**, ami legalább részben biztosítja számukra a hozzáférést azokhoz a materiális és nem materiális előnyökhöz, amelyek a szegregátumban mindennapi erőforrásaikként működtek, emellett viszont ugyanúgy érintették őket az olyan jólléti tényezők, mint például a jobb minőségű, biztonságosabb lakókörnyezet. „Én nagyon örülök, hallod, hogy ide kerültem. Maga a környezet is más, meg a szomszédaim is nagyon aranyosak vele, segíünk egymáson, ha nekem nincs kávé, ad, ha neki nincs kávéja, én adok. Meg úgy, ha baj van, egymásra lehet itt is számítani” (ÚE4). Az is kiemelkedett, hogy a miniszegregátumba költözők sokkal **kisebb mértékű „önbecsülés-vesztésget” szenvedtek el**, mint integráltabb környezetbe költöző társaik (*kutatási napló*).

Míg az elköltözők különböző csoportjaiban tehát vegyes és valamelyest differenciált jólléti hatásokról számolhatunk be, addig a **maradók** közül szinte mindenki elveszítette eddigi kapcsolatait (főleg azok, akiknek nincs családjuk), ezáltal **kapcsolatvákuumba kerültek** és sokkal rosszabbul érzik magukat. „Próbálok, de már nincs ember, akivel összefogok”(ÚM4). Az ő szubjektív jóllétüket kifejezetten negatívan érintette a deszegregációs folyamat (hiszen kompenzáció hiányában alapvető létbizonytalansággal néznek szembe).

6.2 „...ott nem úgy kell élni. A magyar, az nem tudja, hogy kell alkalmazkodni a gyerekekhez.” – az áthidaló kapcsolatok kialakulásának nehézségei

Az áthidaló társadalmi tőke jóval ritkábban jelenik meg az érintettek interpretációiban, mint a megkötő társadalmi tőke elvesztésének problémája. Hozzá kell tennem, hogy az elköltözött családokat nem tudom teljes körűen követni, ami némileg gyengíti kutatásom érvényességét e vonatkozásban. Akiről pontos információkat tudok, azok közül **két család** a költözés óta **jelentős mértékben gyarapította áthidaló társadalmi tőkéjét** (7. táblázat). *„Itt is ha hiszed, ha nem 90%-a az ismerősömnnek, barátainknak mind magyarok. A cigányokkal szia szia és már mentünk tovább, ennyi., (ÚE2),* Mindkét család heterogén lakókörnyezetbe költözött, az egyik tulajdonosként egy másik településre, a másik bérlőként maradt a városban. Úgy tűnik, hogy áthidaló kapcsolataik egy része ennek az új, integrált környezetnek köszönhető, mivel ezeket középosztálybeli szomszédaikkal alakították ki. Új kapcsolatokra tettek szert továbbá azokban az integrált terekben, amelyeket eddig nem használtak (ez különösen arra a családra volt jellemző, amely másik településre költözött): a gyerekek óvodájában és iskolájában tanárokkal és szülőkkel, valamint bolti eladókkal, munkatársakkal kialakított kapcsolatok lettek ezek. *„Én is beszélgettem a polgármesternek a feleségével, itt bent óvónő, ő az igazgatónő. Eleinte nagyon, csak félszemmel nézett úgy rám, meg nem is akart nagyon velem beszélgetni, viszont ahogy ugye a szülőkkel... Mert nálunk ugye az a szokás, hogy nem mehetsz be az óvodába, ott szoktunk beszélgetni az utcán, mert fél egyig, vagy mikor ugye kiengedik őket., (ÚE2).* Ezek valódi anyagi és szimbolikus erőforrásként működnek. E kapcsolatokon keresztül informálódnak különféle munkalehetőségekről, jutnak el gyerekeik iskolai táborokba, ezek által férnek hozzá szociális segítséghez, oktatási programokhoz, tanfolyamokhoz (*kutatási napló*). Mindezzel párhuzamosan erősödött az önbecsülésük a középosztályi közegben, fejlődtek a kommunikációs képességeik, és magabiztosabban igazodnak el a formális intézményrendszerben. Ezen a ponton fontosnak tartom visszautalni arra, hogy ezzel párhuzamosan megkötő kapcsolataik jelentősen gyengültek, amelyben megjelent egyfajta tudatosság is részükről. Úgy érezték, hogy áthidaló kapcsolataik erősödése annak a feltétele, hogy megkötő kapcsolataikat gyengítsék. *„Tudod Bogi, a saját fajtámat nézem le, mert lenézem, de attól függetlenül, az igazat mondom róla én.. én.. nem akarok kertelni, se a Cs. soron, vagy úgy mondom,*

hogy több volt a magyar ismerősöm, barátom, mint a cigány. Átjöttünk ide B.-ra... J: Itt se változott.” (ÚE2).

Fontos leszögeznünk, hogy ezek a családok már **korábban is rendelkeztek áthidaló kapcsolatokkal**, amelyek nagy része ugyan a költözéssel megszakadt, de nem esett nehezükre újabbak kiépítése a heterogén lakókörnyezetben (*kutatói napló*). Így a költözés csak elősegítette ezeknek a kapcsolatoknak a kialakítását, ám azt valójában sokkal inkább személyes kompetenciáiknak köszönhetően (jó kommunikációs készség, többségi társadalomhoz jobban illeszkedő életstílus) építették ki.

Egy másik, korábbi bérlő család tapasztalatai kettősek. Egyrészt lettek középosztálybeli barátaik, viszont még mindig problémát jelent számukra, hogy a másfajta életmódhoz hozzászokjanak. Egyfajta távolságtartás mindkét fél részéről érezhető. *„Lényegében, mikor ideköltöztem, akkor lettek magyar barátaim. (...) Az egyik szomszéd már föl akart jelenteni, ez a másik, a hangosabb nem szól, gondolom azért, mert ők is nagyon hangosak” (ÚE1).*

Négy másik elköltözött család esetében vannak ugyan (korábbi szomszédoktól, barátoktól, rokonoktól, közösségi oldalakon a költözés utáni bejegyzésekből szerzett) információim arról, hogy új áthidaló kapcsolatokat alakítottak, ám annyira szoros kapcsolatban nem állok velük, hogy ezek pontos körülményeit ismerhessem. A többi családról vagy szinte semmi információm nincs e vonatkozásban, vagy azt látom, hogy nem vagy csak elvétve keletkeztek áthidaló kapcsolataik a költözés után (7. táblázat).

Fontos szempontként jött még elő az elköltözött családok esetében, hogy elmondásuk szerint már a költözés előtt „megelőzte őket hírük”. Ezek az előítéletek nagyon megnehezítették a költözés utáni első heteket. Komoly hatással volt önbecsülésük sérülésén keresztül szubjektív jóllétükre és úgy érezték, hogy nekik most minden áron bizonyítani kell azt, hogy ők „másfajta cigányok”. *„Mi is, amikor a R. utcába költöztünk, ott is a volt az öreg B. bácsi, az utcabizalmi, és akkor meghallotta, hogy cigány család fog odaköltözni és akkor gyűjtött aláírásokat, hogy ne költözzenek. Nagyapámat, nagyanymat ismerte, tudta, hogy dolgozó család, de akkor is ellenezte. Utólag hallottunk ezt az egészet és akkor odaköltöztünk és akkor ki lett a legjobb szomszédunk? Ő lett. Ezt mondom, hogy sokan azt se tudják, hogy kicsoda, micsoda, elég annyi, hogy egy cigány család. Ha megismernek, akkor már változhat a véleményük, de addig el se jutnak. Alბérletet sem kap egy cigány a magyarok között, hiába van rá pénze.” (ÚE1).* „És volt pont múltkor egy olyan példa, hogy beszélgettünk ott a szülőkkel, ez az és egyszer csak jön az igazgatónő és akkor mondja nekem, hogy nem is gondolta volna, mert az

ismerősök, barátok, mind a hivatalban azt mondták, hogy jönnek a cs. soriak és így úgy amúgy T: Azt hitték, hogy kannibál cigányok vagyunk.,, „Nekünk itt, talán azt mondhatom, hogy mostanra jött el az az idő, hogy ki bírtuk vívni magunknak azt a megbecsülést, hogy mostmár tartanak minket valamire.” „A cs. sori cigányoknak szerintem még pesten is híre van.,, (ÚE2),

Ez tovább erősítette szemükben megkötő kapcsolataik tudatos gyengítését, például abban az esetben is, amikor nem mertek több vendéget elhívni egy ünnepségre, mert féltek a szomszédok reakcióitól. (kutatási napló) Ez számos szempontból fokozza az eltávolodást, hiszen **ritkulnak azok az expresszív cselekvések**, amelyek táplálják a megkötő társadalmi tőkét. Ennek szükségszerű velejárója, hogy egy idő után tudatosan is igyekeznek eltávolodni ettől. „Én nem szeretném, hogy ha az én gyerekemnek egy... persze, az ő választottja, mert azt választja, akit szeret, de én azt szeretném, ha nem cigány volna. Én azt szeretném, ha magyar volna és normálisan élnének. Nem szeretném azt, hogy amin én átmentem azon a faji előítéleten, kiskorom óta, én nem szeretném azt, hogy a gyerekeim vagy unokáim ugyanezt éljék át.” (ÚE2).

Az áthidaló kapcsolatok kialakításának nehézségeire utalva szinte minden interjúban említették, hogy **vannak olyan családok, akik képtelenek lennének beilleszkedni integrált lakókörnyezetbe**. Ezt részben azzal magyarázták, hogy e családok maguk is félnek a kulturális különbségektől, részben azzal, hogy a szóban forgó családok „eggyé váltak a hellyel”, emiatt nem tudnának máshol új életet kezdeni: „annyira berögződtek ebbe a miliőbe, hogy teljesen ellehetetlenülne a beilleszkedés a társadalomba” (ÚE6). A beilleszkedésre való képtelenség okaként elsősorban a többségi társadalomtól eltérő életmódot, a többségi szempontból deviánsnak tekintett megélhetési stratégiákat, illetve a szenvedélybetegségeket nevezték meg. A maradék közül két interjú esetében említették (egy tulajdonos és egy bérlő), hogy ők nem is szeretnék majd olyan házba költözni, ahol többségi társadalmi szomszédság van „Én olyan lakást akarok mindenféleképpen venni. Nem akarok olyat, ahol vannak olyan udvari házak, hogy nagyon sokan laknak ott velünk. Én olyanban nem akarok, soha nem is laktam olyanban, meg nem is fogok, csak olyat akarok, ahol nem függök senkitől. Csakis én vagyok meg a családom, ennyi (...) például azt mondom, hogy van egy születésnap. És a születésnapok úgy működnek, hogy sokan vagyunk, buliznak az emberek, nálunk ez mondom, így működik. És akkor azt mondja, hogy egyik lejön, lejjebb veszed a hangot, az emberek tovább szórakoznának, a végén már azt se engedi meg és akkor kihívja a rendőrséget, aminek már nincs értelme. Én azt mondom jól van 1 óráig 2 óráig 3 óráig működik a dolog, mikor az emberek már

nagyon be vannak rúgva, szépen hazamennek, nincs azzal probléma. Mi is már tartottunk itt születnapot, nem volt probléma, mert mindenki tudja, hogy ez a romáknál így működik. De máshol meg a szomszéd küldi rám a rendőrséget 10 percenként.” (ÚM 2)

Említettem már, hogy maga a RAK-folyamat, s ezen belül is a patrónus hálózat segítséget jelent. Elmondható, hogy azokban a családokban, ahol jelen volt a patrónus, viszonylag zökkenőmentesen zajlott a költözés. A patrónusok segítséget nyújtottak az elmaradt számlák kifizetésében, a költözésben, figyeltek arra, hogy az integrált lakókörnyezetben erősödjön a beköltözők önbizalma, közvetítettek a régi és új lakók között, igyekeztek hozzájárulni ahhoz, hogy az új környezetben kialakuljon a kölcsönös bizalom (*kutatási napló*). Ezek a kapcsolatok a költözés után nem szűntek meg. „Kivívtuk magunknak, mert megelőzött minket a hír, a cs. sori hír, hogy beraktak minket az újságba, hogy mert a cs. sori kannibálos cigányok, meg megvették nekünk a házat állítólag, holott semmi ilyesmiről nem volt szó. J: Meg azért valljuk be az őszintét megtanultuk kezelni azóta a helyzetet, amióta veled beszélük. Velem? T: Igen. J: Igen, mert nem voltunk mi mindig ilyen nyugodtak és higgadtak.” (ÚE2)

Esetenként közvetítő szerep is juthat a patrónusnak. Ilyen közvetítő szerep amikor az egyik család kifejezetten kérte, hogy legyek ott velük azon a tárgyaláson, amin az önkormányzattal és a helyi ingatlankezelővel egyeztettek a lakásuk ellenértékéről, vagy amikor jogcím nélküli lakáshasználó családok kérték a segítségemet: mivel nem tudták pontosan a bontás időpontját, csak azt tudták, hogy hamarosan eljön, nem mertek elmenni dolgozni, mert félték, hogy mire haza érnek a munkából, már nem fog állni a házuk és megsemmisülnek a házban tartott értékeik is. Ezt jeleztem az önkormányzat felé, és a bontás kivitelezéséért felelős ember megígérte, hogy telefonon tájékoztatni fog a bontás pontos időpontjáról. Ez meg is történt, a család így időben fel tudott rá készülni. (*kutatási napló*).

6.3 „Az életünket tettük fel erre a költözésre, és ehelyett csak annyit kaptunk, hogy te maradj kussba” – az összekapcsoló társadalmi tőke hiánya

Terepi tapasztalataim során azt láttam, hogy a döntéshozók tudatosan, szervezett módon nem építenek az összekapcsoló társadalmi tőkében rejlő potenciálra. A kapcsolatok elsősorban olyan személyekhez kötődnek (családsegítő, egy védőnő, iskolai dolgozók és a helyi CNÖ elnöke), akik a folyamatot jóformán önkéntes munkában segítik, kötelezően előírt munkakörükön túl. A folyamat során segítettek például a költözésben, hivatalos

papírok kitöltésében, bútorok beszerzésében. Ez azonban nem elegendő, az érintettek szükségesnek tartanak a fokozott intézményi segítséget is egy ilyen nagy hatással bíró esemény kapcsán (*kutatási napló*). Úgy érzik, hogy a formális intézmények magukra hagyták őket a folyamat alatt, nemhogy segítséget, de megfelelő tájékoztatást sem kapnak. „*Kiszolgáltattak voltunk teljesen. (...) nem is tájékoztattak bennünket rendesen arról, hogy mégis akkor jó, akkor figyelj ide, ekkor fogjuk bontani (...) semmit nem tudtunk róla, csak, annyit, hogy folyamatosan rohangálnunk kell és folyamatosan nekünk kell intézkedni, mert nem voltak hajlandók...semmit nem segítettek... Az életünket tettük fel erre a költözésre, és ehelyett csak annyit kaptunk, hogy te maradj kussba, örülj annak, hogy egyáltalán lesz hova menned.*” (ÚE2). Problémák adódnak például abból, hogy az érintettek sokszor a bontás pontos időpontját sem tudják. Ez elsősorban a jogcím nélküli lakáshasználók számára jelent gondot, mivel nekik a bontás után maguknak kell gondoskodni új lakóhelyükről. A megfelelő tájékoztatás hiánya többször sarkosan előkerült. „*Ez a NAV-os izé, ami kijött nektek...? T: Ez a 144 ezer forint. J: Szólni nem szóltak.. Konkrétan az adó el akarta tőlünk venni a házat. És megtehetette volna, mert valljuk be, a mai világban az adóhivatallal sok mindenki nem mer ugye packázni. B: Nem jött hozzátok senki, aki a jogi részét elmagyarázta volna? T: Senki. J: Mi kértünk segítséget.*” „*Mi, akik ugye tényleg ennyire egy kicsit úgymond tájékozottak, így jártunk, akkor mi van azokkal, akik írni olvasni nem tudnak, azokat hogy csőbe húzzák?*” (ÚE2) „*Senki, senki nem volt. Se ügyvéd, senkihez nem fordulhattunk.*” (ÚE6), „*Most van, aki kijár és ad tanácsot? E: Senki. Mi lehet ennek az oka? E: Nem érdekli, mondom se az IKV-t, sem az önkormányzatot.* (ÚM1) Az információkat a bontással kapcsolatban főleg egymástól tudták meg. „*honnan jutottak el hozzád a hírek a bontással kapcsolatban? R: A cigányoktól.*” (ÚE6).

Az e töketípussal kapcsolatos megfigyeléseim azt sugallják, hogy a deszegregációs folyamat érintettjeivel kapcsolatba kerülő intézményi munkatársaknak – *'street level bureaucrats'* (May, Winter 2009) – kulcsszerepe lehet a deszegregációs folyamat facilitálásának (amennyiben van ilyen) minőségében is. Tudjuk, hogy ahol ezeknek a személyeknek nagyobb a „mozgástere” ott kialakulhat egyfajta erősebb bizalom, megmutatják az intézmények, szakpolitikák „emberi arcát” (Lipsky 1969), és adott esetben lehetőségük nyílhat a strukturális jellegű anomáliák enyhítésére is. Ahol viszont az intézményi képviselők jelenléte és mozgástere szűkösebb és/vagy erősen szabályokhoz kötött (például rendőrség esetében), ott kevésbé alakul ki ez a bizalom, inkább az ellenállás válik meghatározóvá.

Eredményeim nem teszik lehetővé, hogy a facilitáció intézményi körülményeivel kapcsolatban átfogó következtetéseket vonjak le, hiszen ilyen gyakorlatilag nincs. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a sikeres (azaz az érintettek jóllétét és mobilitását potenciálisan segítő, konfliktusokat mérséklő) facilitáció szempontjából alapvető fontosságú a mélyszegény, stigmatizált, korábban szegregáltan élő romák életének, a szegregátum kulturális sajátosságainak, a stigmatizáció és elnyomás okozta élethelyzeteknek az alapos ismerete, valamint az empatikus, nyitott hozzáállás. Akárcsak a hosszú távú személyes kapcsolat az érintettekkel, ez tudja ugyanis megalapozni azt a fajta bizalmat, amely jó eséllyel előfeltétele a valós támogató-segítő kapcsolatok kialakulásának.

Az összefoglaló táblázat (7. táblázat) egyenként mutatja be az érintettek társadalmi tőkéjének változását a telepfelszámolási folyamat alatt. Az összekapcsoló társadalmi tőke esetében inkább olyan tényezők rajzolódtak ki, amelyek fontos iránymutatással bírhatnak hasonló beavatkozások kapcsán, ám annak strukturális változásai jelen folyamat esetében nem mutatkoztak meg szembetűnően vizsgálatom során, ezért a táblázat csak azokat a változásokat szemlélteti, amelyek a megkötő és az áthidaló társadalmi tőkéhez kapcsolódnak.

7. táblázat Az érintettek lakhatási helyzetének és társadalmi tőkéjének változása a deszegregációs folyamat eredményeképpen

Elemzési egység	Lakhatási státusz	Kompenzáció	Új lakóhely jellege	Új lakóhely távolsága a szegregátumtól	Visszajárás a szegregátumba	Társadalmi tőke változása		
						Új megkötő kapcsolatok (újraszegregálódás)	Gyengülő megkötő kapcsolatok	Új áthidaló kapcsolatok
1	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	közel	ritkán	nem	igen	gyengén
2	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb	rendszeresen	nem	igen	igen, jelentős mértékben
3	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb	rendszeresen	nem	nincs információ	nem
4	bérlő	bérlemény	romák lakta ház	távolabb	nincs információ	igen	nincs információ	nincs információ
5	bérlő	bérlemény	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb	ritkán	nem	nincs információ	nincs információ
6	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház	távol (más település)	ritkán	nem	igen	nincs információ
7	jogcím nélküli	semmi	nincs közvetlen roma szomszédság	viszonylag közel	ritkán	nem	nincs információ	nincs információ
8	jogcím nélküli	semmi, bontás előtt elköltözött	romák lakta ház (uzsorabérlet, melléképület)	közel	ritkán	részben	igen	nem
9	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet)	közel	haláláig rendszeresen	részben	igen	nem
10	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet)	viszonylag közel	rendszeresen	részben	igen	nem
11	jogcím nélküli	semmi	romák lakta ház (uzsorabérlet)	közel	rendszeresen	nem	igen	feltehetően igen
12	önkéntes lakásfoglaló	semmi	nincs közvetlen roma szomszédság	viszonylag közel	rendszeresen	nem	igen	feltehetően igen (nem ismerem eléggé az esetet)
13	önkéntes lakásfoglaló	semmi	nincs közvetlen roma szomszédság (anyaotthon, majd elbérlet)	távol	nincs információ	nem	igen	feltehetően igen (nem ismerem eléggé az esetet)
14	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban lakik (átköltözött a szegregátumon belül)	ott lakik még	igen	igen	nem
15	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban lakik (átköltözött a szegregátumon belül)	ott lakik még	igen	igen	nem
16	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban lakik (átköltözött a szegregátumon belül)	rendszeresen	igen	igen	nem
17	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – másik ház a szegregátumon belül, erdő, majd romák lakta ház	közel	rendszeresen	részben	igen	nem

7. táblázat (folytatás)

Elemzési egység	Lakhatási státusz	Kompenzáció	Új lakóhely jellege	Új lakóhely távolsága a szegregátumtól	Visszajárás a szegregátumba	Társadalmi tőke változása		
						Új megkötő kapcsolatok (újraszegregálódás)	Gyengülő megkötő kapcsolatok	Új áthidaló kapcsolatok
18	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – másik városba költözött, majd visszaköltözött a szegregátumba egy másik családhoz	távol (más település) majd újra a szegregátumban lakik önkéntes státuszban	újra ott lakik	igen	nincs információnk	nincs információnk
19	önkéntes lakásfoglaló	semmi	maradt a szegregátumban – utca vagy szegregátum	szegregátumban lakik (átköltözött a szegregátumon belül)	ott lakik még	igen	igen	nem
20	önkéntes lakásfoglaló	semmi	romák lakta ház tulajdonosként (mini szegregátum)	közel	rendszeresen	igen	nem	nem
21	tulajdonos	pénz/ingatlan	nincs közvetlen roma szomszédság	távol	nem	nem	igen	igen, jelentős mértékben
22	tulajdonos	pénz/ingatlan	nincs közvetlen roma szomszédság	távolabb	nincs információm	nem	nincs információm	nincs információm
23	tulajdonos	pénz/ingatlan	romák lakta ház (mini szegregátum)	közel	rendszeresen	igen	nem	nem
24	tulajdonos	eladta a bontás előtt	romák lakta ház	viszonylag közel	rendszeresen	részben	igen	gyengén
25	tulajdonos	pénz/ingatlan	nincs közvetlen roma szomszédság	távol	nem	nem	igen	nem

Forrás: Saját szerkesztés

6.4 A társadalmi tőke hatása a deszegregációra

Látható, hogy az antiszegregációs tervnek az a célja, miszerint a szegregátumból elköltözők „integrált lakókörnyezetbe költözzenek” nem teljesült maradéktalanul (7. táblázat). Kutatásom során azon túl, hogy egyéb piaci és strukturális tényezők is szerepet játszanak ebben, egyértelműen kirajzolódott, hogy a társadalmi tőke hatással van arra, hogy a deszegregációs folyamatok eredményeképpen egyáltalán létrejönnek-e a heterogén lakóközösségek. Esetünkben azoknak egy része, akiknek volt választási lehetőségük, **eleve olyan új lakókörnyezetet kerestek vagy keresnek maguknak, ahol már élnek romák, nem függetlenül a megkötő társadalmi tőke által nyújtott materiális és nem materiális jóléti előnyöktől.** Ez pedig egy **reszegregációs folyamatot** indított el. Volt néhány olyan család, akik esetében a költözés sikeresnek mondható abból a szempontból, hogy új lakóhelyüket integrált környezetben találták

meg, ahol tovább erősödött áthidaló társadalmi tőkéjük. Ám ebben az esetben, ahogy arról szó volt, nagyon fontos megjegyezni, hogy ők korábban is rendelkeztek már ilyen kötésekkel elősorban személyes kompetenciáiknak köszönhetően, ezért a költözés kimenetét alapvetően befolyásolták ezek a kapcsolatok.

Szintén a társadalmi tőkéhez kapcsolódik, hogy több olyan család is van, akik bár elköltöztek, de idejük jelentős részét mégis a szegregátumban töltik (kérdés, hogy az ő életük miként fog változni, ha teljesen eltűnik a szegregátum). Esetükben elmondható, hogy a **deszegregáció csak „papíron” történt meg**. Bár megkötő kapcsolataik némileg gyengültek a tapasztalatok alapján, életükre nagyjából most is ugyanazok a mechanizmusok, viselkedésminták, normák és értékek vannak hatással, mint akkor, amikor még a szegregátumban éltek.

Korábban említésre került az is, hogy vannak olyan emberek, családok, akik szinte „eggyé váltak a hellyel”, képtelenek lennének beilleszkedni. Tovább mélyíti a problémát az, hogy ők rendszerint jogcím nélküli lakáshasználók, akik semmiféle kompenzációra nem számíthatnak. Amellett, hogy ők vannak a legkiszolgáltatottabb helyzetben, és mint látjuk fokozatosan kerülnek kapcsolatvákuumba, a közösség erőforrásainak elszakadása következtében vagy teljesen magukra maradnak (többen meghaltak azóta), vagy a város szociális ellátórendszerének kell róluk gondoskodni (például olyanok esetében, akik hajléktalanná váltak), így elmondható, hogy a deszegregációs folyamatok következtében megszűnő kapcsolataik elvesztése **újfajta szociális problémákat** generál a városon belül. Emellett a pragmatikus értékelés mellett úgy gondolom, hogy emberileg és morálisan is megkérdőjelezhető ezeknek a családoknak, embereknek és sorsuknak negligálása a döntéshozók részéről.

Az ide kapcsolódó eddigi tapasztalatokat a 8. táblázatban foglaltam össze. Itt látható, hogy a társadalmi tőke ereje egyáltalán nem elhanyagolható, akár az alapállapotot nézzük, akár a deszegregációhoz kapcsolódó mechanizmusokat.

8. táblázat A társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok és azok hatása a deszegregációra

1. Kapcsolatvákuumba kerülők
A deszegregáció szétzilálta megkötő társadalmi tőkéjüket, azonban áthidaló társadalmi tőke kialakítására sem voltak képesek. Ők a legszerencsétlenebbek, mindennapi túlélésük került veszélybe, sokan váltak közülük hajléktalanná, áldozattá.
2. Újraszegregálódók
Elköltöztek, azonban új lakóhelyüket ún. mini szegregátumokban (cigányházakban) találták meg. Esetükben is a megkötő társadalmi tőke dominál továbbra is azzal a különbséggel, hogy részben változtak az ebben részt vevő személyek. Áthidaló társadalmi tőkéjük, és ezáltal a társadalmi mobilitásra való esélyük nem növekedett jelentősen.
3. Arrébb költözők
A környéken laknak, nem voltak képesek új társadalmi tőke kialakítására, emiatt idejük nagy részét még mindig a telepen töltik, barátaik, ismerőseik csak innen vannak, továbbra is erősen dominál esetükben a megkötő társadalmi tőke.
4. Ténylegesen elköltözők
A költözés óta folyamatosan gyarapodik az áthidaló társadalmi tőkéjük új, integrált lakókörnyezetükben. A deszegregációs folyamat valóban elősegítheti a társadalmi mobilitásukat, azonban fontos megjegyezni, hogy már a költözés előtt is rendelkeztek áthidaló társadalmi tőkével ezek a családok.

Forrás: Saját szerkesztés

Eredményeim bemutatása végén következzen a négy kategória szemléltetésére egy-egy személyes történet:

1. Kapcsolatvákuumba kerülők

J. (férfi 50+) 2015-ben tért haza külföldi munkájából Magyarországra. Rokonainál húzta meg magát a Cs. soron, akik maguk is jogcím nélküli lakáshasználók voltak. A megkötő társadalmi tőke segítségével hamar visszailleszkedett a közösségbe, kisebb munkákban rendszeresen besegített, mivel szakácsként dolgozott Franciaországban, ezért a RAK-hoz kapcsolódó eseményeken is rendszeresen ő főzött. A bontás első hullámában érintett volt a rokonai háza, akik egy romosabb, kevesebb használható térrel rendelkező lakásban húzták meg magukat a Cs. soron. J. oda már nem mehetett velük. Ezt követően télen hajléktalanszállón, nyáron pedig egy romos lakásokban húzta meg magát a Cs. soron, ami folyamatos egészségi leépüléséhez vezetett. Ahogy haladt előre a bontás J. rokonai egymás után költöztek ki a szegregátumból. Megbomlottak J. megkötő kapcsolatai. J. hamarosan rászokott a dizájnert drogokra, amely végül halálához vezetett 2020-ban.

2. Újraszegregálódók

É. (nő 50) gyerekeivel és unokáival a Cs. soron élt tulajdonosként. A bontás középső hullámában került sor a házára, ahova több rokonát is befogadta, ha azok bajba kerültek.

A ház ellenértékét kapta meg, mert nem tudott megegyezni az ingatlankezelővel cserelakás tekintetében. Amíg nem talált magának házat volt férjénél lakott, végül megkötő társadalmi tőkéje segítségével sikerült egy házrészt vásárolnia egy olyan tulajdonostól, aki korábban szintén a Cs. soron lakott. A ház nem messze található a szegregátumtól és csak roma családok lakják. É. kicsivel jobb lakáskörülmények között, megkötő kapcsolataikat újjáépítve ugyanazon mikrointegrációs szabályok szerint él családjával, mint korábban a Cs. soron.

3. Arrébb költözők

L. (férfi 58) bérlő volt gyerekeivel a Cs. soron. Integrált lakókörnyezetben kapott szociális bérlakást, ahol főleg nyugdíjasok éltek. A költözésnél én segítetttem neki, a lakók már akkor nyilvánvalóvá tették számunkra, hogy ez ez „rendes ház” és, hogy remélik, hogy ez így is marad. Szerencsére csak kisebb konfliktusok voltak, viszont L. és családja is ideje nagy részét a Cs. soron töltötte. (Azóta a rokonai is elköltöztek onnan egy miniszegregátumba, így őket látogatja gyakrabban)

4. Ténylegesen elköltözők

J. (nő 27) és párja T. (férfi 39) 7 gyerekükkel egy a várostól nagyjából 40 kilométerre levő faluba költözött. A családnak már korábban is voltak nem roma barátai, akik például segítettek T.-nek munkát találni. J.-nak a környéken levő boltosokkal baráti szintű kapcsolata volt, a gyerekek rendszeren jártak iskolába, óvodába. Ahogy erősödtek ezek az áthidaló kapcsolataik, úgy gyengült a megkötő társadalmi tőkéjük, azonban a megosztás kényszere, a környezet és a rokonság miatt nem szűntek meg teljesen. A költözést ebből a szempontból felszabadulásként élték meg, mert megszabadulhattak ezektől a kötelekektől. Költözésükkor nem szívesen fogadták őket a faluban élők, mert a helyi sajtóban megjelent egy cikk, hogy oda fognak költözni a cigányok a Cs. sorról és nagyon rossz híre volt a szegregátumnak. A család csereházukat integrált lakókörnyezetben kapták, ahol hamar jó kapcsolatba kerültek a szomszédokkal. Ma már megbecsült tagjai a (középosztálybeli) közösségnek, a nagyobb gyerekek már középiskolában tanulnak J. és T. is szakmát szerzett, gazdálkodni kezdtek.

A magyarországi telepfelszámolások tapasztalatai (bár nagyon rosszul dokumentáltak) olyan alapvető nehézségeket mutatnak (konfliktusok, reszeregáció), amelyek kutatásom eredményeinek ismeretében könnyen kapcsolhatók a társadalmi tőkéhez kapcsolódó

tényezőkhöz. Bízom benne, hogy az ilyen beavatkozások tekintetében a jövőben nagyobb hangsúlyt kap majd ennek a rejtett ám nagyon fontos tényezőnek a figyelembe vétele és reménykedem abban, hogy disszertációmban ezt némileg elősegíthettem. A következő fejezetekben értekezésem zárása történik, amelyben összegzem eredményeimet és megfogalmazom értekezésem téziseit.

7.Összegzés, az értekezés tézisei

Kutatásom 5 éves periódusa meggyőzött arról, hogy jó döntés volt a részvételi akciókutatás keretein belül elvégezni azt, hiszen számos olyan, különösen fontos tényező feltárására nyílt így lehetőségem, amelyek kutatásom kapcsán fundamentális jelentőséggel bírtak, ám lehetetlen lett volna őket feltárni és megragadni hagyományos társadalomkutatási eszközök segítségével. Úgy gondolom igazolást nyert az is, hogy a társadalmi tőkéhez kapcsolódó hatások bemutatására fűztem fel elemzésem logikáját, hiszen láthattuk, hogy számos ponton képes befolyásolni az érintettek életét, lehetőségeit és a deszegregáció kimenetét is.

Kutatásom megerősíti a vonatkozó szakirodalom azon megállapításait, miszerint a társadalmilag heterogén lakóközösségek irányított létrehozatala önmagában általában nem elegendő a várt pozitív hatások generálásához, különösen éles etnikai, kulturális elkülönüléssel, stigmatizációval jellemezhető közösségek esetében. Értekezésemben bizonyítást nyert, hogy ennek a problémának a hátterében szinte minden esetben tetten érhetőek a társadalmi tőkéhez és annak különböző típusaihoz kapcsolódó mechanizmusok.

Doktori értekezésem összefoglalójaként kutatási eredményeimet tézisszerűen mutatom be, mely tézisek a következők:

- 1. tézis: Egy telepfelszámolási folyamat hatásainak vizsgálata számos nehézségbe ütközik, ezért egy ilyen folyamat elemzése során mindenképp indokolt transzdiszciplináris módon, a tudományos megismerés azon módszereit, megközelítéseit (is) alkalmazni, amelyek lehetővé teszik a mély megértést, a folyamat hosszabb távon történő nyomon követését, és képesek feltárni az érintettek perspektíváit. A részvételi akciókutatás alkalmas megközelítésmód egy ilyen komplex és szenzitív kutatási terület vizsgálatára, mivel lehetővé teszi mindezeket a hosszú távú, bizalmon alapuló együttműködő kapcsolatok révén.*

Kutatásom során kvalitatív módszereket alkalmaztam, ám ez egy részvételi akciókutatási folyamat keretein belül valósult meg. Egy ennyire zárt közösség esetében a bizalmi kapcsolat jóformán elengedhetetlen, ha jó minőségű tudást akarunk létrehozni. Ha a telepfelszámolást helyezzük fókuszba tovább nehezíti a helyzetet, hogy ettől a beavatkozástól erősen függ a családok egzisztenciális helyzete, sokakat ellentétes érdek fűz a telepfelszámoláshoz, emiatt jelentős konfliktusforrás is a beavatkozás, így ez a bizalmi viszony még nagyobb hangsúllyal kell, hogy jelen legyen. A kapcsolódó szakirodalom is reflektál arra, hogy egy olyan deszegregációs beavatkozást, ami társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozására irányul szinte lehetetlen hagyományos társadalomkutatási eszközökkel mérni (Gordon et al. 2017), mivel az érintettek gyakran eltűnnek a kutatók látószögéből.

Disszertációmban egyetlen esetet vizsgáltam, ám azt egy több mint 5 évig tartó részvételi akciókutatási folyamat során követtem nyomon. Egy ilyen folyamat alatt a kutató-kutatott viszony partneri viszonyná alakulhat és a kialakuló bizalom lehetőséget teremthet az őszinteségre és a tabutémák megvitatására. Ezen túlmenően lehetőségem nyílt a kontextus alapos megismerésére és arra, hogy az érintettek nézőpontján, interpretációin keresztül is elemezni és értelmezni tudjam a kapcsolódó jelenségeket, olyannyira, hogy egy idő után a kutatási folyamatban maguk az érintettek is részt vettek (például az interjúfonál kialakításában). Kutatásom végére nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a feltárt (nagyon is releváns) információk jelentős része sohasem került volna a látókörömbe, ha a kutatásom nem egy részvételi akciókutatás keretein belül valósul meg, hiszen sem a pontos kontextus, sem a háttérben meghúzódó rejtett mechanizmusok alapos megismerésére, sem pedig az érintettek sorsának és megélésének nyomon követésére nem nyílt volna lehetőségem. Így amellet, hogy kutatásom általánosíthatósága inkább analitikai, a megértés nagyon nagy mélységét tette számomra lehetővé, amely az antiszegregációs beavatkozások esetében mind tudományos, mind praktikus és mind morális megfontolások alapján kiemelkedően fontos.

2. tézis: A társadalmi tőke alapvetően befolyásol(hat)ja a deszegregációs folyamatokat és azok érintettek életére vonatkozó hatásait, így a társadalmi tőke három típusa mindenképp hasznos támpontot nyújthat egy deszegregációs folyamat értékeléséhez, ehhez viszont egyéb strukturális jellegű hatások is társulnak.

A társadalmi tőke alapvetően befolyásolja azt, hogy a deszegregációs folyamatok eredményeképpen létrejönnek-e a heterogén/integrált lakóközösségek. Ebben az esetben, akiknek volt választási lehetőségük, azok közül sokan eleve olyan új lakókörnyezetet kerestek maguknak, ahol már éltek romák – nem függetlenül a megkötő társadalmi tőke által nyújtott materiális és nem materiális jól-léti előnyöktől, ez pedig egy reszegregációs folyamatot indított el.

Szintén reszegregációs folyamatot indít el, hogy számos érintettnek, esetünkben a jogcím nélküli lakáshasználóknak, illetve önkényes lakásfoglalóknak a kompenzáció hiánya, illetve társadalmi és egyéb tőkeformáinak alacsony szintje miatt, nincs választási lehetősége integrált/heterogén környezetbe költözni.

Míg előbbi az érintettek kapcsolataiból, a szegregált közösség működéséből fakad, utóbbi egyértelműen a politikai döntéshozatal által követett antiszegregációs stratégia, azaz a kompenzáció és elhelyezés nélküli kilakoltatás eredménye. Egy olyan program, amely ténylegesen törekszik társadalmilag heterogén lakóközösségek létrehozására, a szegregált közösség(ek) társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusai miatt szükségszerűen komoly kihívásokkal néz szembe (hiszen az érintettek nem feltétlenül akarnak egyből nagyon heterogén lakókörnyezetbe költözni), illetve a jogszabályok számára láthatatlan lakosok negligálását praktikusán nem engedheti meg magának, hiszen ez önmagában is reszegregációhoz vezet.

3. *tézis: A megkötő társadalmi tőke a szegregált közösségek esetében még mindig nagyon fontos tényező, amely egyszerre működik mindennapi túlélésük fontos feltételeként és a rendszerintegráció korlátjaként, valamint szerepe van abban, hogy tovább mélyítse a szakadékot a szegregált családok és a többségi társadalom tagjai között.*

Értekezésemben bizonyítást nyert, hogy ahogy a szegregáció, úgy a megkötő társadalmi tőke is egy kétarcú tényező, amely alapjaiban befolyásolja a szegregátumban élő családok életét, döntéseit. A megkötő társadalmi tőkéhez nagyon fontos materiális erőforrások kapcsolódnak, hiszen az érintett családok szükség esetén megosztják egymással a mindennapi boldoguláshoz szükséges javaikat (például élelmiszer, áram, gyógyszerek), emellett a közösség egyfajta „piacon túli” erőforrásként is működik. Példaként említhető a kölcsönnyújtás a pénzintézetek szemében hitelképtelennek tűnő családoknak, a közüzemi szolgáltatások megosztása a tartozást felhalmozó szomszédokkal, egymás

beajánlása (jellemzően nem bejelentett) munkahelyekre, vagy segítség a gyerekfelügyeletben. A megosztott erőforrások közül kiemelkedő jelentőséggel bír a lakhatásban nyújtott segítség. Az érintettek egyet értenek abban, hogy a romák jellemzően befogadják egymást, probléma esetén összebb húzódnak.

A megkötő társadalmi tőkéhez nagyon fontos nem materiális erőforrások is kapcsolódnak, amelyek nagyban hozzájárulnak a szegregátumban élő családok szubjektív jóllétéhez, ezen belül például biztonságérzetükhöz, önbecsülésükhöz. Egyfajta sorsközösségként élik meg ennek jelenlétét, amely nagyban kapcsolódik a közös ünnepekhez, virrasztáshoz, ahhoz, hogy rendszeresen, kopogás nélkül átmennek egymáshoz, de adott esetben ahhoz is, hogy nem hagyják egymást egyedül a konfliktusokban.

Mindezek mellett kutatásomból kirajzolódott az is, hogy a társadalmi mobilitás, a rendszerintegráció erős korlátjaként is működnek a megkötő társadalmi tőkéhez kapcsolódó mechanizmusok. A javak megosztása például a kölcsönösség mentén szerveződik, amely áttételesen a megosztás kényszerén alapszik. Közösségi nyomás van azokon (például pletykák, lopások vagy kiközösítés révén) akik nem hajlandók megosztani erőforrásaikat. A közösség így egyértelműen szankcionálja a túlzott gyarapodást, kiemelkedést is.

Igaz, hogy a közösség rendszeren túli erőforrások segítségével olyanoknak is segítséget nyújt, akik kiszorultak a többségi társadalom intézményrendszere kínált lehetőségekből, ez azonban jelentheti az uzsorakölcsönt, a feketemunkát, a prostitúciót, vagy a dílerkedést, tehát olyan tevékenységeket, amelyek a többségi társadalom szemében illegálisnak, esetenként egyenesen bűncselekménynek számítanak. Ez természetesen tovább mélyíti a szakadékot a közösség és a többségi társadalom között. Szintén ezt a szakadékot mélyíti az a tényező is, miszerint igaz, hogy a közösség tagjai konfliktusok esetén megvédik egymást, ezáltal a biztonság forrása lehet a közösség, ám ezzel párhuzamosan megjelenik a konfliktusok intézményen kívüli „lerendezése”, gyakori az önbíráskodás illetve előfordulhatnak olyan esetek, amikor a közösség elvárja, hogy a tagjai szolidárisak legyenek egymással a többségi társadalommal szemben, akár saját kiemelkedésük kárára is.

4. tézis: A telepfelszámolási folyamatok jellemzően tovább gyengítethetik a potenciálisan már egyébként is erodálódó, szegregált közösségen belüli megkötő kapcsolatokat.

Már a telepfelszámolási folyamat megkezdése előtt megjelentek bizonyos törésvonalak a közösségen belül. Ez a fragmentálódás már 2005 környékén elindult, mikor egy korábbi deszegregációs döntés következményeként folyamatosan kezdtek betelepedni a családok a Cs. sorra egy másik, felszámolt szegregátumból. A közösségen belüli legelső törésvonal a régiek és az újonnan betelepülő családok között jelent meg.

Tovább fragmentálta a közösséget a dizájnert drogok elterjedése. Szinte minden érintett ismeretségi körében, családjában (vagy ő saját maga) van olyan ember, aki a függőséggel küzd. Ez a kábítószer a használóknál fizikai és mentális leépülést okoz, gyakran kapcsolódnak hozzá egyéb bűncselekmények (prostitúció, lopások, betörések, agresszív cselekmények). Ezek együttesen mind hozzájárultak a megkötő társadalmi tőke bizonyos fokú gyengüléséhez, már a telepfelszámolás megkezdése előtt.

A megkötő kapcsolatokat viszont számos esetben egyértelműen gyengítette a deszegregációs folyamat is. A kifejezetten heterogén környezetbe történő költözés az, ami leginkább gyengítette a megkötő társadalmi tőkét – az ilyen helyre költöző családok kivétel nélkül a megkötő kapcsolatok erőteljes gyengüléséről számoltak be. Ehhez képest azok, akik olyan társasházakba költöztek, ahol van már ott élő roma szomszédjuk, nem számoltak be megkötő kapcsolataik gyengüléséről, illetve új lakhelyükön a már ott élő roma családokkal új megkötő jellegű kapcsolataik alakultak ki.

Azok, akik a szegregátumtól távolabbra költöztek, kivétel nélkül megkötő kapcsolataik gyengüléséről számoltak be, és csak nagyon kis arányban voltak képesek új megkötő kapcsolatok kiépítésére. A fentieket erősíti az is, hogy azok közül, akik nem költöztek el, az interjúalanyok közel fele említette, hogy nem szeretne messze költözni a közösségtől.

Az elöltözők többsége mellett a maradók is beszámoltak a megkötő társadalmi tőke gyengüléséről. A telepfelszámolás tovább növelte a konfliktusokat, a közösség még inkább töredezetté válik. Emellett azok a családok, akiknek jobb esélyük voltak a társadalmi mobilitásra, elsőként költözhetek el a szegregátumból rendezett lakhatási jogviszonyuknak, stabil munkahelyüknek, kiterjedtebb áthidaló és összekapcsoló társadalmi tőkéjüknek köszönhetően. Így a maradók között túlsúlyba kerültek azok a lakók, akik valamilyen problémával küzdenek (rendezetlen lakhatási jogviszony, extrém szegénység, mentális betegség, szenvedélybetegség).

5. *tézis: A szegregátumokban élő családok csekély mennyiségű áthidaló társadalmi tőkével rendelkeznek, ahol viszont ez megjelenik, ott lehetőség nyílik a rendszerintegrációra, külső erőforrások elérésére, viszont ezzel párhuzamosan a megkötő társadalmi tőke gyengülése is megjelenik.*

Jelen kutatás is alátámasztja, hogy a szegregált körülmények között élő családok nagyon kevés áthidaló társadalmi tőkével rendelkeznek (mindössze 3-4 családra jellemző), aminek oka elsősorban az etnikai törésvonal mentén keletkező távolság. Az etnikai jellegű stigmatizáció kiterjed a munka világára, de a lakhatásra is. „...*Romáknak nem adják ki szívesen lakást. Hiába van pénzed, rád néznek és azt mondják, hogy betelt.*” (ÚM3) A stigmatizáció további következménye a roma lakosság önbecsülésének csökkenése, a szégyenérzet megjelenése, amely elzárkózást, a többségi társadalommal szembeni ellenállást eredményezhet. Az érintettek egyértelmű megállapítása, hogy a többségi társadalom „egy kalap alá veszi a cigányokat”. Ezzel párhuzamosan azt is megjegyzi, hogy valóban jellemző a romákra az eltérő kultúrából fakadó eltérő viselkedésmód, amely szintén megnehezíti az áthidaló kapcsolatok kialakítását.

Mindezek mellett elmondható, hogy az áthidaló társadalmi tőke nagyon fontos szerepet képes játszani a szegregált körülmények között élő családok társadalmi mobilitásában, rendszerintegrációjában. Ez a tőketípus csupán néhány család esetében jelentkezett, és (bár megjegyeztük, hogy ez nem értelmezhető egyértelműen áthidaló társadalmi tőkeként), de a Patrónus Hálózat vonatkozásában is hatással voltak az érintett családok életére ezek a társadalmi osztályok között hidat képző kapcsolatok.

Áthidaló társadalmi tőke elsősorban társadalmilag integrált terekben jön létre. A „kézzelfoghatóbb” segítségek, külső erőforrások elérése mellett (anyagi segítség, információ átadása, papírok kitöltése, segítség hivatalos ügyekben, legális munkahelyre beajánlás), az érintettek a mentális jólléttel kapcsolatos segítségnek is nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ezek közül legfontosabb az önbecsülés növekedése volt. Elmondható az is, hogy az áthidaló társadalmi tőke gyarapodásával egyidejűleg megjelenik a többiekől való megkülönböztetés, kiválás érzése is (kivételt képeznek ez alól a patrónus kapcsolatok). Az érintettek beszédmódja, viselkedésmódja de még öltözködése is megváltozik (közelít a középosztálybeli normákhoz) ezeknek a kapcsolatoknak a hatására az érintettek véleménye alapján. Felvetődik a kérdés, hogy ezek alapján beszélhetünk-e társadalmi integrációról (azaz a rendszerintegráció és a szociális integráció egymásnak való megfeleltetéséről), vagy csupán asszimilációról.

Viselkedésváltozás figyelhető meg továbbá a tervezés időtávja tekintetében is, amely a jelen orientációról fokozatosan tolódik el a hosszabb távú tervezés irányába olyan érintettek esetében, akiknek áthidaló társadalmi tőkéje gyarapodni kezdett. A társadalmi osztályokon átívelő kapcsolatok fontos szerepe, hogy közvetítenek, lehetővé teszik a kölcsönös megértést a különféle társadalmi osztályok képviselői között. Érdeemes megjegyezni, hogy mindezek a pozitív hatások társultak a Patrónus Hálózathoz is, azonban eredményeim alapján a hálózat működése nem eredményezte a megköthető társadalmi tőke gyengülését.

6. tézis: Az integrált lakókörnyezetbe költözés jó eséllyel csak olyan családok esetében vezet az áthidaló társadalmi tőke gyarapodásához, akik már korábban is rendelkeztek ilyen kötésekkel. Szinte csak esetükben jelentkeznek mindazok az előnyök, amelyeket a mixing-policy kapcsán várnak el a döntéshozók.

A költözés után két családnak jelentős mértékben gyarapodott áthidaló társadalmi tőkéje. Mindketten társadalmilag heterogén lakókörnyezetbe költöztek, amely új környezet részben valóban hozzájárult az áthidaló társadalmi tőkéjük gyarapodásához. E kapcsolatok valódi erőforrásként működnek. Fontos materiális erőforrások ezek, különféle munkalehetőségek, iskolai táborok, szociális segítség, oktatási programok, tanfolyamok vonatkozásában. A kapcsolatok integrált terekben jöttek létre, illetve középosztálybeli szomszédjaikkal alakítottak ki. Az erőforrások másik része nem materiális – önbecsülésük nőtt, kommunikációs képességeik fejlődtek, magabiztosabban igazodnak el a formális intézményrendszerben.

A deszegregációs folyamatnak köszönhetően tehát valódi lehetőség nyílt számukra a rendszerintegrációra, társadalmi kohézió növekedésére, társadalmi mobilitásra és a külső erőforrások elérésére, vagyis azokra az előnyökre, amelyek mellett a mixing policy kapcsán szoktak érvelni a döntéshozók, és azok, akik ezt egy hatékony stratégiának tartják.

Fontos megjegyezni azonban, hogy egyrészt ez nagyon kevés családot érintett, másrészt ezek a családok már korábban is rendelkeztek áthidaló kapcsolatokkal, amelyek nagy része a költözéssel megszakadt, azonban nem esett nehezükre újabbak kiépítése az új, társadalmilag heterogén lakókörnyezetükben sem. Ezzel párhuzamosan természetesen lehetőség nyílt számukra jobb lakáskörülmények között élni, és eltávolodni azoktól a problémáktól, negatív mintáktól, amelyek a szegregátumra voltak jellemzőek. Mindezek

kapcsán tehát elmondható, hogy esetükben a költözés ugyan valamennyire elősegítette ezeknek a kapcsolatoknak a kialakítását és ennek pozitív hozadékainak megjelenését, ám azt valójában sokkal inkább személyes kompetenciáiknak (jó kommunikációs készség, többségi társadalomhoz jobban illeszkedő életstílus) köszönhetnék, amely már a bontási folyamat megkezdése előtt is jellemző volt rájuk.

7. tézis: Az intézményrendszer működésének jellemzően strukturális jellegű elégtelenségei szerepet játszanak a formális intézményekkel szembeni bizalmatlanságban, és egy alternatív, olykor a többségi társadalmi normáktól eltérő intézményrendszer létrejöttében a szegregált közösség életében.

Az intézményekhez alapvető bizalmatlanság társul, ami kutatásom alapján elsősorban strukturális probléma. Ez testet ölthet a szegregátum (és az itt élő családok) határon túli területként kezelésében, amely kapcsán példaként említhetők a hivatalnokok lekezelő stílusa, a rendőrség részéről történő túlkapások, irracionálisan magas büntetések vagy épp bizonyos konfliktusok, problémák tudatos figyelmen kívül hagyása.

Ide tartoznak az intézményi struktúra, szabályrend azon jellegzetességei is, amelyek alapvetően gátolják meg a bizalmi kapcsolatok, és ezen keresztül az összekapcsoló társadalmi tőke kialakítását (példaként: gyakori személyi cserék a családsegítő szolgálatnál, félelem attól, hogy a családsegítő kezdeményezheti a gyermek családból való kiemelését).

Válaszként alternatív intézményrendszert hozott létre az itt élő közösség (gyermekmegőrzés megszervezése, uzsorahitel, önbíráskodás, feketemunka, lakásügynöki hálózat stb.). Ezeket gyakran kísérik illegális tevékenységek, amelyek tovább mélyítik a távolságot a közösség és az intézmények között.

8. tézis: Az összekapcsoló társadalmi tőke kialakulása jelen helyzetben, azaz az intézményrendszer strukturális elégtelensége esetében, sokkal inkább az intézményi képviselők személyes kompetenciáiknak köszönhetően és nem az intézményi feltételek eredményeként jön létre. Ott, ahol megjelenik az összekapcsoló társadalmi tőke, az intézmények oldaláról érkező fél gyakran kényszerül arra, hogy praktikusán kilépjen az intézményi protokoll kereteiből.

Az érintettek az összekapcsoló társadalmi tőke vonatkozásában elsősorban a személyhez kötik a valódi segítséget (kapu az elérhető erőforrásokra) nem pedig az intézményekhez. A személyeken túl az intézmény vagy meg sem jelenik, vagy ha igen, akkor általában negatív kontextusban, úgy, mint hátráltató tényező. Szembetűnő az is, hogy első helyen nem a szorosan a munkakörhöz kapcsolódó tényezőket említették az érintett családok, nem is a materiális erőforrásokhoz való hozzáférést, hanem minden ilyen kapcsolatban az „emberi szó” jelentőségét említették a leggyakrabban. Ez nagyon komoly erőforrásként jelenik meg, ami elsősorban az érintettek önbecsülése szempontjából és a különböző osztályok között kialakuló bizalom szempontjából fontos.

Az intézményrendszer anomáliáival és a személyes határhúzásokkal egyaránt küzdenek azok az intézményi képviselők, akiknek sikerült kiépíteniük azokkal a Cs. sori családokkal hatékonyan működő (ami jelen esetben azt jelentette, hogy az érintettek név szerint, pozitív példaként említették őket), összekapcsoló társadalmi tőkét, akikkel kapcsolatba kerültek. Ezeknek a jó kapcsolatoknak szükséges velejárója a túllépés az intézményi kereteken, az intézményi protokolltól való eltérés (például saját források bevonása, adminisztráció lazán kezelése) az elhivatottság, az intuíciók és emóciók megjelenése, illetve ezek megfelelő kezelése (amihez szorosan kapcsolódik a munkahelyi környezet személyi összetétele és kultúrája, amely szintén személyes kompetenciák következménye). Fontos tényező még a nyitott gondolkodásmód, a másság elfogadása, és a szelíd, fokozatos eredmények tisztelete és annak a missziónak a követése, hogy közvetítsenek a különböző társadalmi osztályok között.

9. tézis: A telepfelszámolás kapcsán a döntéshozók nem építenek tudatosan, szervezett módon az összekapcsoló társadalmi tőkében rejlő potenciálra.

Az érintettek szükségesnek látnák az intézményi segítséget, de úgy érzik, hogy nem kapják meg. Nagyon nagy az információhiány, nem egyértelműek számukra a folyamat keretfeltételei (például a kompenzáció mértéke, jogi feltételek és lehetőségek, sokszor a bontás pontos időpontját sem tudják az érintettek), emiatt kiszolgáltatottnak érzik magukat és az a tapasztalatuk, hogy a folyamat során csak sodródni az árral. Ez tovább fokozta a telepfelszámoláshoz bármilyen formában kapcsolódó intézményekkel kapcsolatos bizalomhiányt. Azok az intézményekhez kötődő személyek, akik valamilyen segítséget nyújtanak a családoknak (jogi tanács, költöztetés) ezt munkakörükön túl, önkéntes munkában teszik meg, de ezt nem tartják elegendőnek az érintettek.

Összességében elmondható, hogy a telepfelszámolást semmiféle segítő vagy kísérőbeavatkozás, tudatos facilitáció nem támogatja, holott az érintett családok elmondása alapján nagy szükség lenne rá.

Az e tőketípussal kapcsolatos megfigyeléseim azt sugallják, hogy a deszegregációs folyamat érintettjeivel kapcsolatba kerülő intézményi munkatársaknak – *'street level bureaucrats'* (May, Winter 2009) – kulcsszerepe lehet a deszegregációs folyamat facilitálásának (amennyiben van ilyen) minőségében is. Ahol ezeknek a személyeknek nagyobb a „mozgástere” ott kialakulhat egyfajta erősebb bizalom, megmutatják az intézmények, szakpolitikák „emberi arcát” (Lipsky 1969), és adott esetben lehetőségük nyílna a strukturális jellegű anomáliák enyhítésére is. Ahol viszont az intézményi képviselők jelenléte és mozgástere szűkösebb és/vagy erősen szabályokhoz kötött (például rendőrség esetében), ott kevésbé alakul ki ez a bizalom, inkább az ellenállás válik meghatározóvá.

Látható tehát, hogy a megfelelő facilitációnak, segítő és kísérőbeavatkozásoknak kiemelkedően fontos szerepe lehet egy deszegregációs folyamat során, melynek nagyon fontos része az összekapcsoló társadalmi tőke és az ide kötődő kölcsönös megértés, elfogadás és bizalom.

10. tétel: Az áthidaló és megkötő társadalmi tőke erőssége hatással van egymásra, míg az összekapcsoló társadalmi tőke esetében ez nem mondható el.

Eredményeim alapján kirajzolódott, hogy minél erősebb a megkötő társadalmi tőke, annál kisebb a valószínűsége, hogy az érintettek képesek kialakítani összekapcsoló társadalmi tőkét, mivel ennek korlátozó hatásai a többségi társadalomtól eltávolító mechanizmusokként működnek. Ahol az áthidaló társadalmi tőke megerősödött, ott a megkötő társadalmi tőke gyengülésnek indult. Ez a fordított hatás nem igaz azonban az összekapcsoló társadalmi tőke esetében. Bár ennek megléte nagyban hozzájárulhat mind az érintettek mobilitási esélyeihez mind pedig szubjektív jóllétükhöz, nem kapcsolódik hozzá a megkötő társadalmi tőke gyengülése. Ez valószínűleg abból fakad, hogy ezekre a kapcsolatokra az érintettek ideiglenes erőforrásként tekintenek.

Kutatásom nagy tanulsága volt, hogy az, ha kilépünk saját komfortzónákból, legyen szó akár a konvencionális társadalomkutatás kereteiről, a formális intézményrendszer szabályrendszeréről, a középosztály érték és normarendszeréről, vagy egyszerűen csak közelebb lépünk olyan zárt közösségekhez, mint amilyenek a szegregátumok közösségei, amellet, hogy képesek leszünk meglátni egymás emberi arcát, megérteni egymás sorsát, létrehozhatunk olyan tudományos értelemben is érvényes tudást, amely alapjául szolgálhat mind az érintettekkel közös akcióknak, mind a szakpolitikák előremutató döntéseinek.

Felhasznált irodalom

- Agabin, H. M. (1993): The Informal Credit Markets In the Philippines. *Asian Economic Journal*, 7(2). 209–247.
- Alvesson M.–Willmott H. (1996): Making Sense of Management: A Critical Analysis. London: Sage.
- Albert F. - Dávid B. (2006): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In Kolosi T. - Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport*. Társ. Budapest 351-372.
- Allport, G. (1954): *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley. Cambridge.
- Aponte, Robert. 1990. *Definitions of the Underclass: A Critical Analysis*. In: Gans, Herbert (eds.): *Sociology in American Sage*. Newbury Park. 117-137.
- Appadurai A. (2007): The right to research. *Globalisation, Societies and Education* 4 (2) 167–177.
- Archer, M. (1996): Social Integration and System Integration: Developing the Distinction. In *Sociology*. 30 (4). 679-699.
- Atkinson, R. – Kintrea, K. (2001) Disentangling Area Effects: Evidence From Deprived and Non-Deprived Neighbourhoods. *Urban Studies*, 38(12), 2277–2298.
- Bajmócy Z. - Méreiné Berki B. - Gébert J. - Málovics Gy. - Mihók B. (2017): Connecting different life-worlds: transformation through kinship: Our experience with poverty alleviation. *Queer-feminist science and technology studies forum* 2(2). 44-58.
- Bauder H. (2002) Neighbourhood Effects and Cultural Exclusion. *Urban Studies* 39(1). 85- 93.
- Ben-Porath, Y. (1980): The F-connections: Families, Friends, and Firms, and the Organization of Exchange. *Population and Development Review* 6. 1-30.
- Bereményi, B. Á. - Carrasco, S. (2015): Interrupted aspirations: research and policy on Gitano education in a time of recession, in Spain. *Intercultural Education*. 22(5). 355-369.
- Blau, P. (1974): Parameters of Social Structure. *American Sociological Review*. 39(5). 615-635.
- Blokland, T. - Van Eijk, G. (2010): Do People Who Like Diversity Practice Diversity in Neighbourhood Life? Neighbourhood Use and the Social Networks of 'Diversity-Seekers' in a Mixed Neighbourhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 36(2). 313-332.

- Blokland, T. - Savage, M. (2016): Social Capital and Networked Urbanism. In: Blokland, T. - Savage, M. (eds): *Networked Urbanism- Social Capital in the City*. Routledge. London - New York. 1-22.
- Blokland, T. - Noordhoff, F. (2016): The Weakness of Weak Ties: Social Capital to Get Ahead Among the Urban Poor in Rotterdam and Amsterdam. In: Blokland, T. - Savage, M. (eds). *Networked Urbanism- Social Capital in the City*. Routledge. London, New York. 105-126.
- Blokland, T. (2016): Gardening with a Little Help from Your (Middle Class) Friends: Bridging Social Capital Across Race and Class in a Mixed Neighbourhood. In Blokland, T. - Savage, M. (eds). *Networked Urbanism- Social Capital in the City*. Routledge. London - New York. 147-170.
- Bodorkós B. (2010): *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akció- kutatás lehetőségei*. Doktori értekezés. Gödöllő: Szent István Egyetem Környezettudományi Doktori Iskola, http://szie.hu/file/tti/archivum/Bodorkos_B_ertekezes.pdf
- Bolt, G. - Phillips D. - Van Kempen R. (2010): Housing Policy, (De)segregation and Social Mixing: An International Perspective, *Housing Studies*. 25(2). 129-135.
- Boon, B. – Farnsworth, J. (2011): Social Exclusion and Poverty: Translating Social Capital into Accessible Resources. In *Social Policy and Administration*. 45 (5). 507-524.
- Boros L. (2008): *A város depriváció térbelisége – konfliktuselméleti megközelítés szegedi esettanulmányokkal. PhD disszertáció*. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Bourdieu, P. (1986): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (eds.) *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum, Budapest, 138-155.
- Bourdieu, Pierre ([1993] 1999): Effects of Place. In: *The Weight of the World*, Pierre Bourdieu et al. Polity Press. 123-129.
- Böröcz J. (2017): Kistérsadalom – kiskapuk. In *Hasított fa: a világrendszerek elméletétől a globális struktúraváltásokig*. Böröcz József (szerk.). Budapest: L'Harmattan, 291–322.
- Bradbury, H. – Reason P. (2003): Action Research. An Opportunity for Revitalizing Research Purpose and Practices. *Qualitative Social Work*. 2 (2). 155-175.
- Bradbury-Huang, H. (2010): What Is Good Action Research? Why the Resurgent Interest? *Action Research*. 8(1). 93–109.
- Briggs, X. - de Souza, S. P. – Goering, J. (2010): *Moving to Opportunity: The Story of an American Experiment To Fight Ghetto Poverty*. New York: Oxford University Press.

- Brown, P. (2020): The dark side of social capital. *National Affairs*. 44. <https://www.nationalaffairs.com/publications/detail/the-dark-side-of-social-capital>
- Burt, R. S. (2000): The Network Structure of Social Capital. In: Sutton, R.I., Straw, B.M. (eds.): *Research in Organisational Behaviour*. JAI Press. Greenwich. 345-423.
- Canelas, C. (2018): Informality and poverty in Ecuador. *Small Bus Econ*. 53. 1097–1115.
- Cartwright, A. - Sik, E. - Svensson, S. (2008): Social capital and the integration of minorities and immigrants in Hungary. *Working Paper, Central European University*, Budapest.
- Castel, R. (2000): *The Roads to Disaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships*. Blackwell, London.
- Cheshire P. (2007) *Are mixed communities the answer to segregation and poverty?* Joseph Rowntree Foundation. York.
- Cheshire, P. (2009): Policies for mixed communities: faith-based displacement activity? *International Regional Science Review*. 32 (3). 343-375.
- Coghlan, D. – Brydon-Miller, M. (2015): *The SAGE Encyclopedia of Action Research*. SAGE. London.
- Coleman, J. S. (1998), Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In Lengyel Gy. - Szántó Z. (eds.). *Tőkefajták*. Aula. Budapest. 11–44.
- Coudouel, A. – Hentschel, J. S. – Wodon, Q. T. (2002): *Poverty Measurement and Analysis, in the PRSP Sourcebook*, World Bank, Washington, 48.
- Cretan R., Turnock D. (2008): Romania's Roma population: from marginality to social integration. *Scottish Geographical Journal*. 124 (4). 274-299.
- Cretan, R., Málovics Gy., Méreiné Berki B. (2021): On the production and contestation of (internalized) stigma: urban Roma in segregated areas of Szeged. *Geographica Pannonica*. 24(4). 294-310.
- Csabai M. (2018): Az esettanulmány tudománytörténeti változásai és dilemmái. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 73(1/3). 29-41.
- Csécsei I. – Csengei A. – Dósa M. – Udvarhelyi É. T. (2017): „Mikor van a tetteknek ideje, ha nem ilyenkor?!” Részvételi akciókutatás a magyarországi lakhatási mozgalmakról. *Kövász*. 21(1-4) 65–81.
- Csillag S. (2011): Van-e kiút a morális útvesztőből? Kooperatív kutatás emberi erőforrás menedzsment szakértők bevonásával. In: Pataki Gy. – Vári A. (szerk.): *Részvétel – akció – kutatás. Magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció és kooperatív kutatásokról*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 163-206.

- Csillag S. (2019): 'Once, there was a life, a life that someone could not enjoy': Learning and development in an action research project. *Action Learning: Research And Practice*. 19 (1). 54-61.
- Csizmadia Z. (2015) : A kapcsolati tőke osztályszerkezeti aspektusai lokális metszetben. *Századvég*. 78(4). 49-75.
- Danyi, G. – Vígvári A. (2019): Túlélés, ellenállás, adaptáció: informális gyakorlatok Magyarországon és Lengyelországban. *Replika*. (110). 11-31.
- Das, R. J. (2004): Social Capital and Poverty of the Wage-Labour Class: Problems with the Social Capital Theory. *Transactions of the Institute of British Geographers*. 29(1). 27-45.
- Demirtas-Milz, N. (2013): The regime of informality in neoliberal times in Turkey: The Case of the Kadifekale Urban Transformation Project. *International Journal of Urban and Regional Research* 37(2): 689–714.
- Dick, B. (2015): Reflections on the SAGE Encyclopedia of Action Research and what it says about action research and its methodologies. *Action Research*. 13(4). 431–444.
- Domokos V., Herczeg B. (2010): Terra Incognita: magyarországi szegény és cigánytelepek felmérése - első eredmények. *Szociológiai Szemle*. 3. 82-99.
- Dósa M. (2009): *Racism and Self-civilizing Identity Formation in Contemporary Hungary: The Cultivated West, the Second-class East and the Roma at the Bottom of the Slope*. VDM Verlag.
- Dunaway, W. A. (2018): A félproletár háztartás a modern világrendszer longue dureé-je folyamán. *Fordulat* 24: 53–87.
- Durkheim, É. (1978): A szociológia módszertani szabályai. In: É. Durkheim: *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 21- 160.
- Durst J. (2002): „Innen az ember jobb, hogyha meg is szabadul” Megélhetési stratégiák egy kistalusi cigány közösségben. *Esély*. 4. 99-121.
- Durst, Judit (2016): New Redistributors in Times of Insecurity: Different Types of Informal Lending in Hungary. In: *Gispy Economy: Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. Brazzabeni M., Cunha M. I., Fotta M. (eds.). New York: Berghahn, 49–67.
- Durst J. (2019): „Ha nincs pénz, úgyis belemész valamibe” (Informális hitelezés, „kamatosok” és a „bankképtelen” szegények bankügyei). *Pannonhalmi Szemle*. 27(4). 59–81.
- Egedy T. - Kovács Z. - Székely Gáborné - Szemző H. (2002): Városrehabilitációs programok eredményei és tapasztalatai Budapesten. *Falu Város Régió*. 8. 3-10.

- Egedy T. (2003): A városrészek gazdasági, fizikai-környezeti és társadalmi regenerációja. *Építési piac : gyorsjelentés*. 38(8). 32-34.
- Ellen, I. G. - Turner M. A. (1997): Does neighbourhood matter? As-sessing recent evidence. *Housing Policy Debate* 8(4): 833–866.
- Elliott-Cooper, A. - Hubbard, P. - Lees, L. (2020): Moving beyond Marcuse: Gentrification, displacement and the violence of un-homing. *Progress in Human Geography*, 44(3). 492-509.
- Esser, H. (2008): The two meanings of social capital. In Castiglione, D. (eds): *The Handbook of Social Capital*. Oxford University Press. Oxford. 22-49.
- Farkas Zs. (2012): Hidak és sorompók. A telepfelszámolásban, a településeken végzett terepmunka tapasztalatai és integrációs hatásai. *Társadalmi együttélés interdiszciplináris e-folyóirat*. 2012/4.
- Farkas Zs. (2018): Búcsú a cigányteleptől? Telepfelszámolási programok integrációs hatásai és nem számdékolt következményei a rendszerváltás előtt és 2005-2010 között. *Esély*. 2018(1). 42-66.
- Ferge Zsuzsa (2007): Mi történik a szegénységgel? Csalóka posztmodernitás. *Esély* 2007/4.3-23.
- Flap, H. (2002): No Man is an Island: The Research Programme of Social Capital Theory. In Favereau, O – Lageza, E. (eds.): *Conventions and Structures in Economic Organizations*. Oxford University Press. Oxford. 169-184.
- Flyvbjerg, B. (2004): Five misunderstandings of case-study research. In Seale, C. - Gobo, F. – Silverman, D. – (eds): *Qualitative Research Practice*. Sage, London. 420- 434.
- Fukuyama, F. (1997): *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Fukuyama, F. (2001): Social capital, civil society and development. *Third World Quarterly*, 22(1). 7-21.
- Fulkerson, G. M. – Thompson G. H. (2008): The evolution of a contested concept: A meta-analysis of social capital definitions and trends (1988-2006). *Sociological Inquiry*. 78(4). 536-557.
- Füzér K. - Gerő M. - Sik E. - Zongor G. (2005): *A társadalmi tőke növekedésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel*. TÁRKI kiadvány. Budapest.
- Füzér K. (2015): A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológiai elmélete. *Századvég (Társadalmi tőke különszám)*. 78 (4). 5-18.

- Galster G. (2002) An economic efficiency analysis of deconcentrating poverty populations. *Journal of Housing Economics* 11(4). 303-329.
- Galster, G. - Andersson, R. - Musterd, S. (2010): Who is affected by neighbourhood income mix? Gender, age, family, employment and income differences. *Urban Studies*. 47(14). 2915-2944.
- Gerőházi É. - Somogyi E. - Strömpl P. - Szemző H. - Teller N. - Tosics I. (2004): *A szociális várorehabilitáció: koncepció, eszközrendszer és modellkísérletek.* (Zárótanulmány). Budapest: Városkutatás Kft.
- Gilchrist A. (2009): *The Well-Connected Community: A Networking Approach to Community Development.* The Policy Press. Bristol.
- Gittel R. – Vidal A. (1998): *Community organizing: Building social capital as a development strategy.* CA: Sage Publications.
- Gordon, R., Collins, F. L. and R. Kearns (2017) ‘It is the people that have made Glen Innes’: State-led gentrification and the reconfiguration of urban life in Auckland. *International Journal of Urban and Regional Research* 41(5). 767– 785.
- Gosztonyi M. (2017): A pénz zsonglőrei: A szegénységben élők pénzgazdálkodásának rendszere. *Szociológiai Szemle*. 27(3). 4-26.
- Gosztonyi M. (2018): Egy részvételi akciókutatás folyamata, megvalósítása és eredményei egy hátrányos helyzetű faluban. *Kövász*. 21(1-4) 31-52.
- Granovetter, M. S. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. 78. 1360-1380.
- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*. 91. 481-510.
- Granovetter, M. (1992): Problems of Explanation in Economic Sociology, In Nohria, N. - Eccles, R. (eds.): *Networks and Organizations: Structure, Form and Action*, Boston, MA: Harvard Business School Press. 25-56.
- Granovetter, M. (2006): A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): *Gazdaságszociológia.* Aula, Budapest. 33-45.
- Greenfields, M., Smith, D. M. (2010): Housed Gypsy Travellers, Social Segregation and the Reconstruction of Communities. *Housing Studies*. 25(3). 397-412.
- Greenwood, D. J. (2015): An Analysis of the Theory/Concept Entries in the SAGE Encyclopedia of Action Research: What We Can Learn about Action Research in General from the Encyclopedia. *Action Research*. 13(2). 198–213.

- Greenwood J.D. – Levin M. (1998): *Introduction to action research. Social research for social change*. Sage Publications. London.
- Grill, J. (2012). Going up to England?: Exploring mobilities among Roma from Eastern Slovakia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 38. 1269–1287.
- Habermas, J. (1987): *The Theory of Communicative Action*. (2). Polity Press. London.
- Habitat for Humanity (2010-2020): Éves jelentés a lakhatási szegénységről. Habitat for Humanity Magyarország. Budapest.
- Hanifan, L. J. (1916): The Rural School Community Center. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 67.
- Hajnóczky T. (1998): CS-lakás program. *Romológia*. 2018/1. 8-59.
- Harper, K., Steger, T. – Filčák, R. (2009): Environmental justice and Roma communities in central and eastern Europe. *Environmental Policy and Governance*. 19. 4. 251-268.
- Hart, K. (2016): Afterword. In: *Gispy Economy: Romani Livelihoods and Notions of Worth in the 21st Century*. Brazzabeni M., Cunha M. I., Fotta M. (eds.). New York: Berghahn. 240–250.
- Havas G. (1999): A kistelepülések és a romák. In: Glatz F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest, MTA, 163-204.
- Herling, R. W., Weinberger, L. – Harris. L. (2000): *Case study research: Defined for application in the field of HRD*. University of Minnesota, St. Paul.
- Janky B. – Kemény I. (2004): Települési és lakásviszonyok. *Beszélő*, 9(4): 96–110.
- Jelinek Cs. (2011): *Relocation and Displacement in the Case of Budapest: The Social Consequences of Gentrification in Ferencváros*. The struggle to belong Dealing with diversity in 21st century urban settings. Paper presented at the International RC21 conference. Amsterdam.
- Jelinek Cs. (2019): A városrehabilitáció korszakai Magyarországon: Az állam szerepe marginális városi terek (újra)termelésében. *Tér és Társadalom*. 33(4). 17-37.
- Jens, L. - Duncan, G. - Hirshfield, P. (2001): Urban Poverty and Juvenile Crime: Evidence from a Randomized Housing-Mobility Experiment. *Quarterly Journal of Economics*. 116. 655-680.
- Johnston, R. - Forrest, J. - M. Poulsen (2002): Are there ethnic enclaves/ghettos in English cities? *Urban Studies* 29(4). 591–618.
- Katz, L. F. - Jeffrey, R. K. - Jeffrey B. L. (2001): Moving to Opportunity in Boston: Early Results of a Randomized Mobility Experiment. *Quarterly Journal of Economics*, 116. 607-654.

- Kearns, A. - Forrest, R. (2000): Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban Studies*, 37(5-6). 328-339.
- Kearns, A. - Mason, P. (2007): Mixed Tenure Communities and Neighbourhood Quality. *Housing Studies*, 5., 661-691.
- Kearns, A., McKee, M. J., Sautkina, E., Cox, J., Bond, L. (2013): How to mix? Spatial configurations, modes of production and resident perceptions of mixed tenure neighbourhoods. *Cities*, 35. 397-408.
- Kemény I. (1976): A magyarországi cigányok helyzete. In Kemény I. (szerk.): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézet, 7-63.
- Kemény I., Jankó B. (2003): A cigány nemzetiségi adatokról. *Kisebbségkutatás*, 2., 309-315.
- Kemény I., Jankó B., Lengyel G. (2004): *A magyarországi cigányság 1971-2003*. Gondolat, MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Kertesi G. – Kézdi G. (1999): A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In Glatz F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 45-73.
- Kertesi G. (2005): Roma foglalkoztatás az ezredfordulón. A rendszerváltás maradandó sokkja. *Szociológiai Szemle*. 2005(2). 57-87.
- Kisfalusi D. (2013): Kapcsolati és hálózati tőke. Vázlat a társadalmi tőke kettős természetéről. *Szociológiai Szemle* 23(3). 84-101.
- Koós B. (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció Magyarországon. *Tér és Társadalom*. 34 (1). 48-68.
- Kovai C. (2017): *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest: L'Harmattan.
- Kozákné Keszei Veronika (2001): Cigánypolitika Magyarországon. Elmélet és gyakorlat az 1960-as évek elejétől a 90-es évekig. In *Romológiai Kutatóintézet Közleményei* Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet, 96-135.
- Kusmer, K. L. (1997): Ghettos real and imagined: a historical comment on Loïc Wacquant's 'Three pernicious premises in the study of the American ghetto'. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1997, vol. 21, issue 4, 706-711.

- Ladányi J. (2012): *Leselejtezettek. A kirekesztett népesség társadalom- és térszerkezeti elhelyezkedésének átalakulása Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában.* L'Harmattan, Budapest.
- Ladányi János-Szelényi Iván (1997): "Ki a cigány?". In Horváth Á. -Landau E. -Szalai J. (2000): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok.* Budapest: Aktív Társadalom Alapítvány-Új Mandátum Kiadó, 179 -191.
- Ladányi J., Szelényi I. (2001): Van-e értelme az underclass kategória használatának? *Beszélő*, 11. 94–98.
- Ladányi J., Szelényi I. (2004): *A kirekesztettség változó formái.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Ladányi J. (2007): Az antiszegregációs programok szükségességéről és lehetőségeiről. *Kritika*. 36(10). 2-4.
- Ladányi J. (2009): *A burkolt szelekciótól a nyílt diszkriminációig.* Budapest, MTA Történelemtudományi Intézet, MTA Társadalomkutató Központ.
- Ladányi J., Virág T. (2009): A szociális és etnikai alapú lakóhelyi szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdaság átmeneti időszakában. *Kritika*, 2009. július-augusztus. http://www.kritikaonline.hu/kritika_09julius-aug_ladanyi.html
- Ledeneva, A. (2018): Introduction: the Informal View of the World – Key Challenges and Main Findings of the Global Informality Project. In *The Global Encyclopaedia of Informality* I. Alena Ledeneva (szerk.). London: UCL Press, 1–27.
- Lees, L. (2008): Gentrification and Social Mixing. Towards an Inclusive Urban Renaissance. *Urban Studies*. 12. 2449-2470.
- Lengyel Gy., Szántó Z. (1994): *A gazdasági élet szociológiája.* Aula. Budapest.
- Lengyel G. (2006): Cigánytelepek egykor és ma. In: Kállai E., Törzsök E. (szerk.): *Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon Jelentés 2002–2006.* Európa Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Budapest, 56–91.
- Lennert J. – Kovács A. D. – Farkas J. Zs. – Bódi F. (2014): Lakóhelyi szegregáció a dél-alföldi mezővárosokban. *Esély* 2014(6). 3-19.
- Leonard, M. (2004) 'Bonding and Bridging Social Capital: Reflections from Belfast', *Sociology* 38(5). 927-44.
- Leonard, R., Onyx, J. (2003): Networking Through Loose and Strong Ties: An Australian Qualitative Study. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 14(2). 189-203.
- Levy, F. (1977): *How big is the Underclass?* Urban Institute. Washington.

- Lewis, O. (1968): *Sanchez gyermekei*. Európa, Budapest.
- Ley, D. (1980): Liberal ideology and post-industrial city. *Annals of the Association of American Geographers*. 70(2). 238-258.
- Lin, N. (1982): Social Resources and Instrumental Action. In: Marsden, P. M. - és Lin, N. (eds.): *Social Structure and Network Analysis*, . 131-145 . Sage. Beverly Hills CA.
- Lin, N. (1990) Social Resources and Social Mobility: The Structural Theory of Status Attainment. Pp. 247_171 in *Social Mobility and Social Structure*, edited by Ronald L. Breiger. NY: Cambridge University Press. 171-247.
- Lin, N. (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Loewenstein, G. (1985), The New Underclass: A Contemporary Sociological Dilemma. *The Sociological Quarterly*, 26(1), 35-48.
- Ludwig, J. - Duncan, G. - Hirschfield, P. (2011): Urban Poverty and Juvenile Crime: Evidence from a Randomized Housing-Mobility Experiment. *American Journal of Epidemiology*. 149(11). 655-679.
- Lupton, R. - Heath, N. - Clarke, A. - Whitehead, C. - Monk, S. - Geddes, M. - Fullel, C. - Tunstall, R. - Hayden, C. - Robinson, J. (2009): *Evaluation of the Mixed Communities Initiative Demonstration Projects: Baseline Reports*. London: Department for Communities and Local Government.
- Lockwood, D. (1964), Social Integration and System Integration. In: Zollshau K. G. – Hirsh H. W. (eds.) *Explorations in Social Change*. Houghton Mifflin. Boston.
- Lupton, R., Heath, N., Clarke, A., Whitehead, C., Monk, S., Geddes, M., Fullel, C., Tunstall, R., Hayden, C., Robinson, J., (2009): *Evaluation of the Mixed Communities Initiative Demonstration Projects: Baseline Reports*. London: Department for Communities and Local Government.
- Malinowsky, B (1972): *Baloma*. Gondolat. Budapest.
- Málovics Gy. - Mihók B. - Pataki Gy. - Szentistványi I. - Roboz Á. - Balázs B. - Nyakas Sz. (2014): Részvételi akciókutatással a társadalmi kirekesztés ellen: egy szegedi példa tanulságai. *Tér és Társadalom*. 28(3). 65-83.
- Málovics Gy. - Juhász J. – Mihók B. – Szentistványi I. – Nagy. M. (2016): Részvételi akciókutatás (RAK) – egy alternatív társadalomkutatási megközelítés a működőképes tudásért és társadalmi változásokért. In: Sütő E. – Szirmai É. – Újvári E. (szerk.): *Sodrásban: képzések, kutatások (1975-2015)*. Tanulmányok. SZTE JGYPK Felnőttképzési Intézet, Szeged.

- Málovics Gy. – Mihók B. – Szentistványi I. – Juhász J. – Méreiné Berki B. – Tóth J. – Nagy M. (2017): A szélsőséges egyenlődsi és önjelölt ajtónállók lehetséges hatása az egyetem-közösség együttműködésre – egy hazai részvételi akciókutatás tapasztalatai. *Észak Magyarországi Stratégiai Füzetek*. 14 (1). 67-76.
- Málovics Gy. – Méreiné Berki B. – Mihók B. – Szentistványi I. – Juhász J. – Pataki Gy. – Nagy M. – Tóth J. (2018a) : Confronting espoused theories with theories-in-use: Challenges of participatory action research with marginalized communities in contributing to social change and theory building. *Action Research*.
- Málovics, Gy. – Cretan, R. - Méreiné Berki, B. – Tóth, J. (2019a): Socio-environmental justice, participatory development, and empowerment of segregated urban Roma: Lessons from Szeged, Hungary. *Cities*. 91.137-145.
- Málovics Gy. – Tóth J. -Méreiné Berki B. – Cretan R. (2019b): Mapping Place Attachment of Segregated Urban Roma Communities through Participatory Action Research in Szeged, Hungary. *AREA*. 51- 72-83.
- Málovics Gy. (2019): Tudás létrehozása társadalmi hatással karöltve: a részvételi akciókutatás (RAK) megközelítése. *Magyar Tudomány*. 1147 – 1157.
- Manley, D. - Nan Ham, M. (2012): Neighbourhood effects, housing tenure and individual employment outcomes In: van Ham M, Manley D, Bailey N, Simpson L & MacLennan D (eds) *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*. 147-173.
- Marcuse, P. (1985): Gentrification, abandonment and displacement: connections, causes and policy responses in New York City.“ *Journal of Urban and Contemporary Law* 28. 195-240.
- Marinaro, C. I. (2009): Between Surveillance and Exile: Biopolitics and the Roma in Italy. *Bulletin of Italian Politics*. 1(2). 265-87.
- Marinaro, C. I. (2017): The informal faces of the (neo-)ghetto: State confinement, formalization and multidimensional informalities in Italy's Roma camps. *International Sociology* 32.(4). 545–62.
- Massey, D. S., Denton, N. (1993): *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*. Harvard University Press, Cambridge.
- Massey, D. S., Denton, N. A. (1998): *The missing link*. Harvard University Press, Cambridge.
- McFarlane, C – Waibe, I M (2011): *Urban informalities: Reflections on the formal and informal*. Farnham. Ashgate.
- Méreiné Berki B. – Málovics Gy. - Juhász Judit - Bajmócy Zoltán - Vajgely Tamás - Gébert Judit (2015): *Tőketípusok megjelenése megyei jogú városok antiszegregációs terveiben Pierre Bourdieu tőkekonceptiója alapján. Műhelytanulmányok, SZTE Gazdaságtudományi Kar Kutatóközpont.*

- Méreiné Berki B. (2017): Szegénység elleni küzdelem a részvételi akciókutatás segítségével.
In: Fodorné Tóth K. (szerk.): *Felsőoktatás, életen át tartó tanulás és az ENSZ fenntartható fejlesztési célok megvalósítása/ Higher Education, Lifelong Learning and Implementation of UN Sustainable Development Goals*. 209-219.
- Méreiné Berki B., Málovics Gy., Juhász J. (2017a): A hazai antiszegregációs tervek értékelése Amartya Sen képességszemlélete alapján. In: Bajmócy Z., Gébert J., Málovics Gy. (szerk.): *Helyi gazdaság- fejlesztés a képességszemlélet alapján*. JATEPress, Szeged, 137-160.
- Méreiné Berki, B., Málovics, Gy., Tóth, J., Cretan, R. (2017b): The role of social capital and interpersonal relations in the alleviation of extreme poverty and spatial segregation of Romani people in Szeged. *Journal of Urban and Regional Analysis (JURA)*, 1., 33-50.
- Méreiné Berki, B. – Málovics Gy. (2020): Városi deszegregáció, társadalmilag heterogén lakóközösségek, társadalmi tőke – egy hazai városi szegregátum felszámolásának tapasztalatai. *Tér és Társadalom*. 34/2. 35-66.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. *Szociológiai Szemle*, 2., 37-54.
- Messing V. - Molnár E. (2011a): Válaszok a pénztelenségre: szegény cigány és nem cigány családok megélhetési stratégiái. *Esély*, 1., 53-80.
- Messing V. - Molnár E. (2011b): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 5., 47-74.
- Messing, V. - Bereményi, B.A. (2017). Is ethnicity a meaningful category of employment policies for Roma? A comparative case study of Hungary and Spain. *Ethnic and Racial Studies*, 40(10), 1623-1642.
- Mihaylova, Dimitrina (2004): *Social Capital in Central and Eastern Europe*. Center for Policy Studies, CEU, Budapest.
- Miller, G. J. (1992): *Managerial Dilemmas: The Political Economy of Hierarchy*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Mitev, A. (2015): Esettanulmány módszer. In: Horváth D., Mitev A. (szerk): *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Alinea. Budapest.
- Monk, S. - Clarke, A. - Tang, P. Y. (2011): *Housing, regeneration and planning. Mixed communities literature review*. Cambridge Centre for Housing and Planning Research University of Cambridge.
- Mouzelis, N. (1997): Social and System Integration: Lockwood, Habermas, Giddens. *Sociology*. Vol.31(1). 111-119.

- Mugnano, S., Palvarini, S. (2013): "Sharing space without hanging together": A case study of social mix policy in Milan. *Cities*, 35., 417-422.
- Myrdal, G. (1963): *Challenge or Affluence*. Pantheon Book. New York.
- NFGM (2009): *Városfejlesztési Kézikönyv*. Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium Területfejlesztésért és Építésügyért Felelős Szakállamtitkárság, Budapest.
- Nielsen K.A. – Svensson L.G. (2006): *Action Research and Interactive Research: Beyond practice and theory*. Maastricht: Shaker Publishing B.V.
- Olt G. (2016): A társadalmi integráció térbeli kérdései városokban. *Társadalomtudományi Szemle*. 1. 52-70.
- O'Nions, H. (2010). Different and unequal: the educational segregation of Roma pupils in Europe. *Intercultural Education*, 21(1), 1-13.
- Onyx, J. - Leonard, R. (2010): The Conversion of Social Capital into Community Development: an Intervention in Australia's Outback. *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol.34. 2. 381-397.
- Oreopoulos, P. (2003): The Long-Run Consequences of living in a Poor Neighbourhood', *Quarterly Journal of Economics*, 4., 1533-1575.
- Osterling K. L. (2007): Social Capital and Neighborhood Poverty. Toward an Ecologically-Grounded Model of Neighborhood Effects. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 16.(1-2). 123-147
- Paldam, M.(2000): Social Capital: One or Many? Definition and measurement. *Journal of Economic Surveys*. 14(5). 629-653.
- Paldam, M. - Svendsen, G. T. (1999): Is Social Capital an Effective Smoke Condenser? An Essay on a Concept Linking the Social Sciences. *Social Capital Initiative Working Paper*. No. 11., World Bank.
- Pataki Gy. (2009): A Yunus kezdeményezés. *Ökotáj*. 41-42.
- Pétonnet, C. (1982): *Espace habités. Ethnologie des banlieues*. Galilée.
- Pine, F. (2002): Retreat to the Household? Gendered Domains in Postsocialist Poland. In *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Chris M. Hann (eds.). New York – London: Routledge, 95–113.
- Polányi K. (1976): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat. Budapest.
- Powell, R (2010): Gypsy-Travellers and Welfare Professional Discourse: On Individualization and Social Integration. *Antipode* 43(2). 471-493.

- Powell, R., - Lever, J. (2017). Europe's perennial 'outsiders': A processual approach to Roma stigmatization and ghettoization. *Current Sociology*. 65(5), 680-699.
- Pretty, J. (2003), Social Capital and the Collective Management of Resources. *Science*, 302. 1912-1914.
- Pulay G. (2012): A civilizált, a csavargó, a rafinált és a balek: utcai élet és informalitás egy budapesti szegénynegyedben. *Beszélő*. 17. 60-73.
- Pulay Gy. (2009): Az etnikai hovatartozás számbavételi lehetőségei és szükségessége. *Esély* 2009(4). 3-37.
- Putnam, R. D. (1993): *Social Capital and Public Affairs, The American Prospect*. 1-8.
- Putnam, R.D. (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6(1). 65-78.
- Putnam, R. - Lewis F. (2003): *Better Together: Restoring the American Community*. Simon & Schuster. New York.
- Putnam, R.D. (2007) "'E Pluribus unum": Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture', *Scandinavian Political Studies* 30(2). 137-74.
- Rácz A. (2014): *Szegregáció a fejekben. A statisztikai és a mentális társadalmi-és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden*. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola, Budapest.
- Rátkai Árpád (1997): Szeged cigánysága és a Szegedi Cigányprogram. *Regio*, 8. (3-4). 81-109.
- Reason, P. – Bradbury, H. (2001): *Handbook of Action Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Ricketts, Erol R. - Sawhill, Isabell V. (1988): De ning and Measuring the Under-class. In: *Journal of Policy Analysis and Management*. 7. 316-325.
- Romero, J. H. (2005): Down and out in New York City: a Participant-observation Study of the Poor and the Marginalized. *Journal of Cultural Diversity*. 12(4). 152-160.
- Rowntree, S. B. (1901): *Poverty. A study of town life*. Macmillan. London.
- Roy A. (2005) Urban Informality: Toward an epistemology of planning. *Journal of the American Planning Association* 71(2). 147-158.
- Roy A. (2009) Why India cannot plan its cities: Informality, insurgence and the idiom of urbanization. *Planning Theory* 8(1). 76-87.

- Ruiz-Tagle, J. (2013) A Theory of Socio-spatial Integration: Problems, Policies and Concepts from a US Perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*. 37. 388–408.
- Russell, G. (1977) The American Underclass: A Critical Analysis. In: Gans, Herbert (eds): *Sociology in America*. Sage. Newbury Park. 117-137.
- Ryan, R. – Sales, R. – Tilki, M. – Siara, B. (2008): Social Networks, Social Support and Social Capital: The Experiences of Recent Polish Migrants in London. *Sociology*. 42(4). 672- 690.
- Sebetich Éva (1983): A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról. In: *Városgazdasági Tájékoztató*, 1983/6. 8-10.
- Sen, A. (2003): *A fejlődés, mint szabadság*. Európa, Budapest.
- Sík E. (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. Eötvös Kiadó. Budapest.
- Silverman, A. – Lupton, R. – Fenton, A. (2006): *A Good Place for Children? Attracting and Retaining Families in Inner Urban Mixed Income Communities*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Silver, H. (2013): Mixing Policies: Expectations and Achievements. *A Journal of Policy Development and Research*. 15(2). 73-82.
- Siptár D. - Tésits R. (2014): A szegénységi szegregáció területi jellegzetességei Baranya megyében. *Human Innovation Review*, 1-2., 139-162.
- Slater, T. (2013), Your Life Chances Affect Where You Live: A Critique of the 'Co age Industry' of Neighbourhood Effects Research. *International Journal of Urban and Regional Research*. 37. 367–387.
- Smith N. (1987): Gentrification and the rent gap. *Annals of the Association of American Geographers*. 77(3). 462-465.
- Smith, S. S. – Kulynych, J. (2002): It May Be Social, but Why Is It Capital? The Social Construction of Social Capital and the Politics of Language. *Politics and Society*, 30. (1). 129-186.
- Spéder Zs. (2002): *A szegénység változó arcai*. Századvég, Budapest
- Solon, G. - Page, M. - Duncan, G. (2000): Correlations between neighboring children in their subsequent educational attainment. *Review of Economics and Statistics*. 82. 383-392.
- Sommerville-Steele (2002): 'Race', Housing and Social Exclusion. *European Journal of Social Work*. 5(3). 130-149.
- Stewart, M. S. (2001a): Depriváció, romák és az underclass. *Beszélő*, 2001(7-8). 82-94.

- Stewart, M. S. (2001b): Conclusions: Specters of the „underclass”. In Emigh, R. J. (eds.) *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe*. CT. Westport. 191-203.
- Szakadát I. (2011): Max Weber cselekvéseméleti ontológiája. *Szociológiai Szemle*. 21(2), 87-110.
- Szalai J. (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországn. *Szociológiai Szemle* 2002(4). 34–50.
- Szántó Z. – Orbán A. (2006): A társadalmi tőke koncepciója. In: Szántó Z. (szerk): *Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban*. 137-152. o.
- Szikra D. (2018): Távolodás ez európai szociális modelltől – a szegénység társadalompolitikája. *Magyar Tudomány*. 858-871.
- Szoboszlai Zs. (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció. *Tér és Társadalom*, 3., 25-42.
- Szombati K. (2011): A részvétel problémája az akciókutatásban: A mezőcsáti fejlesztőmunka tanulságai. In: Pataki Gy. – Vári A. (szerk) *Részvétel – Akció – Kutatás*. 52-83.
- Szreter, S. – Woolcock, Michael 2004: Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*. 33. 650–667.
- Szuhay P. (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest.
- Szuhay P. (2007): Romakutatások. In: Kovács Éva (szerk.). *Közösségtanulmány*, 88–103.
- Thompson, G. F. (2003): *Between hierarchies and markets: the logic and limits of network forms of organization*. Oxford University Press. New York.
- Teller N. (2011): Adaptációs csapdák. Hipotézisek a romák lakásmobilitásáról a 2010-es roma adatfelvétel lakásváltoztatási kérdéseire adott válaszok és a korábbi cigányfelvételek lakásmobilitási adatai alapján. In Kurucz E. (szerk.): *Roma kutatások, 2010 – élethelyzetek a társadalom peremén*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 203–218.
- Timár J. - Nagy E. (2007): A középvárosi dzsentrifikáció és társadalmi hatásai a poszt szocialista Magyarországon. In: Enyedi Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 293–317.
- Tóth J. - Méreiné Berki B. - Málovics Gy. - Juhász J. - Boros L. (2017): „Ha csak úgy kiköltöztetjük az embereket, egymás nélkül elvesznek.” Erőforrások, korlátok és ezek térbelisége a roma szegregátumokban lakók számára: egy hazai város példája. *Tér és Társadalom*, 31(3). 62-84.

- Townsend, P. - Gordon, D. (1989): Memorandum submitted to the Social Services Committee of the House of Commons. — *Minimum Income: Memoranda laid before the Committee*. Session 1988-1989. HMSO, London.
- Tunstall, R., Lupton, R. (2010): *Mixed Communities: Evidence Review*, London: DCLG.
- Van Baar, H. (2012). Socio-economic mobility and neo-liberal governmentality in post-socialist Europe: Activation and the dehumanisation of the Roma. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38. 1289-1304.
- Váradi M., Virág T. (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. In: *Szociológiai Szemle* 25(1). 89-113.
- Vercseg I. (2011): *Közösség és részvétel. A közösségfejlesztés és a közösségi munka gyakorlatának elmélete*. A Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület és az ELTE Szociálpolitikai Tanszék könyvsorozata. Budapest.
- Vidacs B. (1985): Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen. *Ethnographia* (96). 509–529.
- Virág T. (2010): *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Wacquant, L. (1998a): Negative social capital: State breakdown and social destitution in America's urban core. *Neth J of Housing and the Built Environment* 13. 25-40.
- Wacquant, L. (1998b): *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment* 13(1). Spatial segregation, concentration, and ghetto formation. 25-40.
- Wacquant, L. (2001): Deadly symbiosis – When ghetto and prison meet and mesh. *Punishment and Society*, 1. 95–133.
- Wacquant, L. (2004): What is a ghetto? Constructing a social concept. In: Smelser, N. J., Baltes, P. B. (eds.): *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Pergamon Press, London, 1–7.
- Wacquant, L. (2007): Territorial stigmatization in the age of advanced marginality. *Eleven*. 91. 66-77.
- Wacquant, L. (2008): *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Polity, Cambridge
- Wacquant L. (2012): A Janus-faced institution of ethnoracial Closure: A Sociological Specification of the ghetto. In: Hutchinson R. – Haynes B. D. (szerk): *The ghetto. Contemporary global issues and controversies*. Westview Press. 1-32. o.

- Weber, M. (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest
- Wierzbicki, S (2004): *Beyond the Immigrant Enclave: Network Change and Assimilation.* New York: LFB Scholarly Publishing.
- Wilson, W. J. (1978): *Declining Singificance of Race.* The University of Chicago Press. Chicago.
- Wilson, W. J. (1987): *The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy.* The University of Chicago Press. Chicago.
- Wilson, W. J. (1991) Another Look at The Truly Disadvantaged. *Political Science Quarterly.* 106(4). 639–656.
- Winter, I. (2000) Social capital and public policy in context In Winter, I. (eds.) (2000): *Social capital and public policy in Australia Australian Institute of Family Studies, Melbourne.* 1-16.
- Woolcock, M. (1998): Social capital and economic development, toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society* 27. 151–208.
- Woolcock, M. – Narayan, D. (2000): *Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy.* World Bank Res. Obs, 15, 225-249.
- Yin, R.: (1994): *Case study research: Design and methods.* Sage. Beverly Hills.
- Yin, R.: (2003): *Case study research.* Sage. Beverly Hills.

Mellékletek

I. Melléklet - képek

Bontás előtti képek a Cs. sorról:

A bontás folyamata

Élet a költözés után

Elköltözött család gyerekei új udvarukban

Szociális bérlakás patrónusi segítséggel berendezve, amelyet cserelakásként kapott egy Cs. soron élő család házuk lebontása után

Romák lakta ház, ahova több család is beköltözött a bontás után

A RAK akciói képekben

Karácsonyi műsor a roma tanodában

Önkéntes egyetemi hallgató korrepetál

Közös filmezés a patrónus családjával

Családi ünnep a Cs. sori szegregátumban, amire a patrónus és gyerekei is hivatalos voltak

„Photovoice” kiállítás

A RAK-ban résztvevő kutatók fórumot rendeztek a város döntéshozóinak

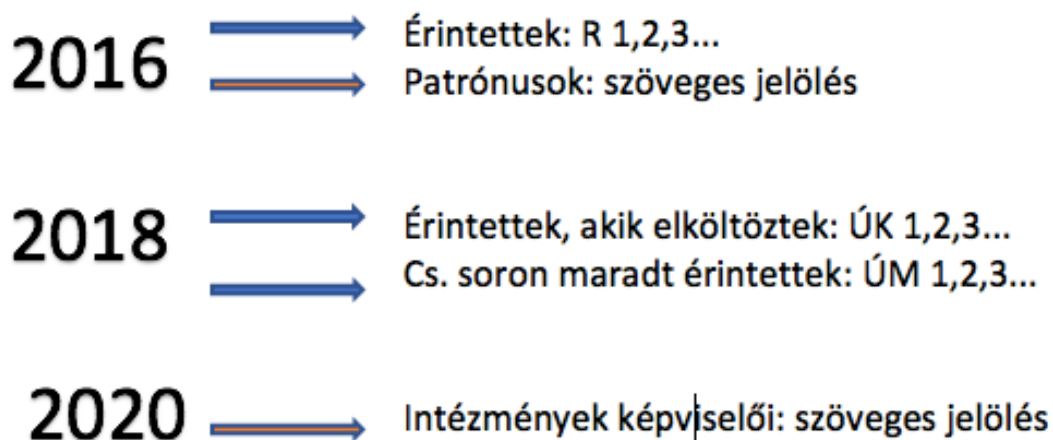

Közös ünneplés a Cs. sori szegregátumból kiköltözött barátaimnál

Kutatótársammal (aki korábban családjával a Cs. sori szegregátumban élt) közös előadást tartottunk

II. Melléklet - Kódfa az interjúidézetek megjelölésének értelmezéséhez

III. Melléklet – Kutatási napló kivonatok

2017. 09. 05.

(...)L.-nak segítetttem ma kitölteni papírokat+beszéltem az iskolával is. J-ék elköltöztek, kicsit fura így nélkülük, Bár É. is segít sok mindenben. J-ék gazdálkodni szeretnének B-on, kezdenek berendezkedni. Sajnos nem egyszerű a dolog, mert a faluban eléggé elutasítóak velük, azt mondják megelőzte őket a cs. sori cigányok híre. Bár már Cs. soron is gyorsan alakítottak ki áthidaló társadalmi tőkét, szerintem idővel be fognak illeszkedni. Szombaton megyek hozzájuk, megbeszéljük majd a Kutatók Éjszakáját. Az önkormányzat is érdeklődik a Kutatók Éjszakája iránt, kíváncsiak, hogy mit akarunk mondani. (...)

2017.10.17.

(...) Tegnap beszéltem T-vel. Ő is azon a véleményen van, hogy a tulajdonosoknak nem kellene adni kp-t kompenzációként. Féltem É-ékat, hogy könnyen elveszíthetik a pénzt, mert tartozásaik vannak. Félő, hogy meg fogják emelni a kamatot az uzsorás. Találkoztam O-val és Zs-al is. Nehezen boldogulnak, mióta E-ék elköltöztek a Cs. sorról. Tejesen elvesztették megkötő társadalmi tőkéjüket. Ők az egyik legnehezebb helyzetben levő család, nagyon nehezen boldogulnak többségi társadalmi terekben. Nincsenek áthidaló kapcsolataik. Aggódok értük. (...)

2018. 04. 29.

(...) nagyon jól éreztem magam a buliban, sokáig maradtam, jó érzés volt, hogy ennyire bizalmukba fogadtak. Nagyon sokan voltak, ott volt az egész szomszédság, szinte mindenkit ismertem, mindenkivel beszélgettem, koccintottam. S. nagyon berúgott, ilyenkor mindig elkezd veszekedni, de a családja megvédte, szerencsére nem volt nagyobb konfliktus. (...) N. azt mondta, hiányzik neki Cs. sor, ott mindig többen voltak, itt unatkozik. Én úgy látom, hogy majdnem ugyanúgy élik az életüket a miniszegregátumban a költözés után, mint Cs. soron. Ugyanúgy „egybe vannak”, mint azelőtt, csak sokkal komfortosabb körülmények között. A felnőttek egébként jobban érzik magukat itt. A

középosztálybeli szomszédokkal továbbra sincs semmi kapcsolatuk, csak romákkal találkoznak és velem.

2018. 06. 17.

(...) megint sokáig maradtam É-éknál, beszélgettünk a régi dolgokról, É. mesélt a gyerekkoráról. Nagyon durva dolgokat kellett szegénynek átélnie. Este 10 körül megjelentek a rendőrök. Bekopogtak Cs-hoz is É-ékkal szembe. Azt mondták bejelentés érkezett, hogy drogot árulnak ebben az udvarban. Azt hiszem sejtem is, hogy ki volt, J-nak meghalt a fia múlt héten ettől a szartól, azt mondta fölnyomja az egész bandát, akkor is ha kinyrják utána. É. mondta, hogy ő aztán nem árul drogot, természetesen Cs. is mondta, hogy nem árulja (ő árulja). Megkérdezték a rendőrök, mi van a kamrában és, hogy benézhetnek-e oda. Mondta Cs., hogy ne nézzenek már be, mert Anyuka ott alszik, nagyon beteg. A rendőrök összenéztek, hogy már megint? Végül nem néztek be oda. Nem is értettem miért, szerintem biztosan tudták, hogy ott keveri be Cs. a cuccot. (...)

2020. 10. 12.

(...) T. és J. azt mondták, nagyon szívesen bevonódnának kutatási vagy oktatási feladatokba. Eddig is rengeteget segítettek. Azt szertnék, ha felvennénk közösen egy kisfilmet, amiben elmesélik az élményeiket, a bontással, stigmatizációval, életükkel és annak az újrakezdésével kapcsolatban. J. azt mondta szerinte ezek a személyes történetek nagyon sokat segíthetnek abban is, hogy a társadalom jobban elfogadja a romákat. Teljesen egyet értek vele, nekem is ez a tapasztalatom, jó ötletnek tartom a kisfilmet is. Elégge elszakadtak a közösségtől ahhoz, hogy ezt ne szankcionálja. Amikor Cs. soron laktak ez sokkal problémásabb lett volna, félttem volna, hogy célponttá válnak, de a költözés óta szinte kizárólag csak középosztálybeli emberekkel vannak kapcsolatban, szerintem így ez inkább jól sülné el, a hallgatók is sokat tudnának tőlük tanulni. (...)

IV. Melléklet - Interjúfonalak

▪ Első interjúkör (2016 - érintettek)

Interjúfonal társadalmi tőkéhez

*Kutatásom célja annak vizsgálata, hogy a mélyszegénységben élők esetében milyen mechanizmusok kapcsolódhatnak a társadalmi tőkéhez és ezek ismeretében milyen beavatkozások játszhatnak szerepet a hozzájuk kapcsolódó hatékony helyi fejlesztésekben. Vizsgálatom fókuszában elsősorban a X-i, mélyszegénységben élő emberek és közösségek állnak, azok **kapcsolati hálójá egymással, a többségi társadalom tagjaival és a középosztály értékrendjén alapuló intézményrendszerrel.***

Kapcsolatuk egymással

- Kikkel tartod a kapcsolatot, kikkel találkozol naponta/hetente/havonta/ esetleg ritkábban?
- Hol élnek a rokonaid?
- Milyen gyakorisággal tudsz rokonaiddal találkozni? Hogyan tartjátok a kapcsolatot?
- Hol élnek a barátaid?
- Milyen gyakorisággal tudsz barátaiddal találkozni? Hogyan tartjátok a kapcsolatot?
- Hogy érzed, kik azok, akikre támaszkodhatsz?
- Ki az, akiben feltétel nélkül megbízol? Mi alapján döntöd el, hogy valakiben megbízol, vagy nem?
- Kik vannak segítségére a hétköznapi problémák megoldásában?
- Gyermekeid elsősorban honnan szerzik barátaikat?
- Ha szükség van rá, hogyan oldod meg a gyerekfelügyeletet?

Kapcsolatuk a többségi társadalom tagjaival

- Részt veszel-e közösségi rendezvényeken (szerintem itt lehet pár példát is mondani)? Ha igen, milyen rendezvényeken voltál mostanában? Hogy éreztetted magad? Kikkel mész? Ha nem veszel részt ilyeneken, miért nem?
- Ért-e valaha hátrányos megkülönböztetés a lakhelyed/származásod miatt? Ha nem, tudsz-e ilyen esetről? (Amennyiben volt ilyen tapasztalat...) Mi lehet ennek az oka?

Patrónus hálóra vonatkozó kérdések:

- Mit jelent számodra ez a kapcsolat?
- Milyen rendszerességgel találkoztok?
- Milyen változásokat hozott az életedben?

- Miben segít a patrónus?
- Miben tudna még segíteni?
- Hogy érzed, hosszú távon számíthatsz-e rá? Ha igen, miért? Ha nem, miért nem?

Kapcsolatuk az intézményrendszerrel

- Mennyire tartod átláthatónak a rendszert, amikor hivatalos ügyeket kell intézned? Mennyire segítőkészek az ügyintézők? (Ha elégedetlen vagy, hogyan lehetne ezen változtatni szerinted?) – Itt egyszavas válaszokra számítok, ezért szerintem érdemes példát kérni.
- Ha valaki bajba kerül a környezetben, számíthat –e szerinted a családsegítőkre, rendőrségre (olyan emberekre, akik munkakörükben nyújtanak segítséget)? Te fordulnál –e hozzájuk elsőnek segítségért? (Ha nem, miért nem?)
- Megfelelően működnek-e az óvodák, iskolák? (Ha nem miért nem? Min kellene változtatni?) (bár ez elég messzire elkanyarodhat)
- Mi a véleményed ezekről az állításokról?
 - „Az iskola megad minden tudást, ami az élethez kell.”
 - „Csak kemény munkával lehet boldogulni az életben.”
 - „A törvények a becsületes emberek érdekeit szolgálják.”
 - „Az orvosok felelősségteljesen látják el munkájukat, megfelelően tájékoztatják a betegeket”

▪ Első interjúkör (2016 – patrónusok)

Interjúfónál – Patrónusok

Hogyan jött létre ez a kapcsolat?

- Honnan hallottál a programról?
- Miért csatlakoztál? Mi volt a célod ezzel, változott-e ez azóta?
- Milyen rendszerességgel találkoztok?

Milyen változást hozott az életedben?

- Változott-e valamiben a gondolkodásod, mióta patrónus vagy?
- Hogy reagál erre a környezeted? (Család, barátok, távolabbi ismerősök)

Milyen változást hozott a program a „családod” életében?

- Miben tudsz segíteni? Vannak-e olyan *eredmények* amelyek nélkülöd nem jöttek volna létre?
- Egyáltalán mi az, ami számodra eredmény?
- Van-e eltérés abban, amit te érzel eredménynek, és amit a „családod” érez annak? Ha igen, mik ezek?

Van-e olyan, amiben úgy érzed, hogy nem tudsz, vagy nem akarsz segíteni?

Ha felmerül egy kérdés, probléma kitől kérsz segítséget? (Kérsz-e egyáltalán?)

- Felvetted-e már a kapcsolatot a családdal kapcsolatban álló intézmények képviselőivel? (Iskola, óvoda, gyermekjóléti szolgálat, családsegítő, esetleg rendőrség stb.)
- Ha igen, miért? Hogyan reagáltak a jelenlétedre?
- Kérted már szakértő véleményét egy felmerülő kérdés, probléma kapcsán? Ha igen, miben? Segítettek-e?

Fogalmaz-e meg konkrét kéréseket a „családod” feléd?

- Ha igen, mik ezek? Miben kérik leggyakrabban a segítségedet?

Teszel-e meg olyan dolgokat értük, amit te fontosnak tartasz, de ők nem kértek rá?

- Ha igen, mik ezek?

Mi a véleményed a patrónus találkozóról?

Használsz-e az Önkéntes Arénát, illetve ehhez hasonló közösségi oldalak csoportjait? A „családod” használja-e ezeket?

▪ **Második interjúkör (2018 – maradók)**

Interjúfonál – Cs. soron élők

Bontás

- Téged hogy érint a telepfelszámolás? Mi a véleményed erről az egészről? Hogyan reagáltak erre az itt élők?
- Szerinted miért bontják Cs-?
- Szeretnél innen elköltözni? Miért?
- Mi változott mióta elkezdtek a házak bontását? Változott például az emberek viselkedése, egymáshoz való viszonyuk? Miért?
- Szerinted ki az, aki jól jár ezzel? Miért?
- Kik járnak rosszul szerinted? Miért?
- Hogyan lehetne ezt jobban csinálni? Te mit tennél?
- Mi van azokkal, akik elmentek? Szoktad őket itt látni? Kiket? Miért?
- Megváltoztak azok szerinted, akik elmentek?
- Szerinted jobb lett az életük azért, mert elmentek? Miért? Vannak-e különbségek? Miért?
- Kiknek jelent lehetőséget a költözés egy jobb életre és kiknek nem? Miért? Mi a különbség közöttük?
- Mi az, ami hiányzik/hiányozni fog, ha eltűnik a telep?
- Mi az, ami nem hiányzik/nem fog hiányozni?
- Mit hoz majd neked a jövő szerinted? Kire számíthatsz?
- Eljutnak hozzád a fontos hírek/információk?
- Honnan szerzed a híreket a bontással kapcsolatban? Megbízol ezekben a híresztelésekben? Ki az, aki szerinted megbízható híreket mond és ki az, aki nem?

Összekapcsoló társadalmi tőke (linking social capital)

- Mi a helyzet a hivatalos emberekkel? Honnan jönnek, kit képviselnek?
- Beszélgetnek veled vagy a többiekkel itt Cs-n?
- Megbízol bennük? A többiek megbíznak bennük?
- Segítenek tanácsokkal, hasznos hírekkel vagy bármi mással?
- Találkoztál olyan hivatalos emberekkel, akikben megbízol/megbíztaál, segítségére volt, megkedvelted és....
 - Családsegítő
 - Tanár/óvónő/iskolai vagy óvodai dolgozó
 - Rendőr
 - Ügyintéző valami hivatalban
 - IKV-s, önkormányzattól jött
 - Bármilyen, amit megemlítesz még...
- Rossz tapasztalatok velük kapcsolatban?

Megkötő társadalmi tőke (bonding social capital)

- Hol élnek a barátaid, családtagjaid?
- A gyerekeid honnan szerzik a barátaikat?
- Szoktak-e tőled apróbb (vagy nagyobb) szívességeket kérni? Ha igen, kik?
- Szoktál segíteni másoknak? Ha igen, kinek és hogyan?
- Szokták-e neked viszonzni ezeket? Ha igen, hogyan?
- Ha szeretnél egy kicsit szórakozni, kikapcsolódni, elfelejteni a hétköznapi bajokat, hol teszed ezt meg és kinek a társaságában?
- Hova járnak innen Cs-ről dolgozni az emberek? Ki szervezi a munkát?
- Szereztél mostanában új barátokat, ismerősöket? Ha igen, honnan?
- Szerinted élnek itt olyanok, kik nem tudnának boldogulni Cs-n kívül? Ha igen, miért nem tudnának boldogulni?
- Élnek itt olyanok, akik rendszeresen jutnak olyan előnyökhöz, amiket nem érdemelnek meg?
- Szerinted összetartanak a romák? Mi lehet ennek az oka? Változott ez mostanában? Fontos neked az összetartás? Miért?
- Tudsz olyan családról, akik a bontás után befogadták fedél nélkül maradt családtagjaikat rokonaikat, vagy egyéb módon segítettek?
- Költöztek ide mostanában újak? Ha igen kik és honnan, hogy fogadták őket az itt élők?
- Mi a helyzet a Melcsóval? Akik elköltöztek oda járnak még szórakozni? Változott valami a bontások óta?

Áthidaló társadalmi tőke (bridging social capital)

- Van-e szerinted különbség romák és magyarok között? Ha igen, mik a legjellemzőbb különbségek? Milyen problémákat okozhatnak szerinted ezek a különbségek (ha egyáltalán okoznak)?
- Vannak-e nem roma barátaid, ismerőseid, akikkel rendszeresen tartod a kapcsolatot? Ha igen, honnan ismered őket? Szoktál nekik valamiben segíteni? Ők szoktak nektek segíteni? Ha igen, miben?
- Ért-e valaha hátrányos megkülönböztetés a lakóhelyed vagy a származásod miatt? Ha igen, hogy élted ezt meg?
- Miért alakulhattak ki szerinted ezek az előítéletek (ha vannak)? Ki a felelős érte? Hogyan változtathatnánk ezeken?
- Az lenne a jobb, ha a gyereke(i)d házastársa roma lenne, vagy az, ha nem? Melyiknek örülnél jobban? Miért?
- Szerinted van-e köze a boldoguláshoz annak, hogy kikkel barátkozunk? Ha igen, miben nyilvánul ez meg?
- Rendszeresen megjelennek a Cs-n emberek az egyetemről, tanodából stb. (köztük én is). Mi a véleményed erről? Miben tudnánk segíteni?
- Hallottál-e a Patrónus Programról? Mi a véleményed erről?

▪ Második interjúkör (2018 – elköltözöttek)

Interjúfonál – Cs. sorról elköltözöttek

Költözés

- Mesélj a költözésről!
- Szerinted miért bontják Cs-t?
- Mi az, ami hiányzik, mióta elköltöztél és mi az, ami nem?
- Mi az, ami jobb az új helyen és mi az, ami rosszabb?
- Jártál-e a költözés óta Cs-n? Ha igen, mikor/milyen rendszerességgel és miért? Tartod-e a kapcsolatot, az ott élő rokonokkal/barátokkal a költözés óta? A gyerekeid járnak-e még oda?
- Lettek-e új barátaid, ismerőseid, vagy olyanok, akikkel a költözés óta gyakrabban beszélgetsz? Számíthatsz-e rájuk valamiben? Ők számíthatnak-e rátok?
- A gyerekeid barátai társasága változott a költözés óta?
- Vannak-e olyanok, akikkel a költözés után eltávolodtatok egymástól?
- Kik az új szomszédaitok? Mi a véleményed róluk?
- Mi van a többiekkel, akik elmentek? Mit tudsz róluk?
- Érzel magadon vagy a családtagjaidon valami változást a költözés óta? Megváltoztak azok szerinted, akik elmentek?
- Összességében jobb lett az életed vagy rosszabb, mióta elköltöztél? Miben nyilvánul ez meg? Tudsz példákat mondani?
- Kiknek jelenthet a költözés esélyt egy jobb életre szerinted? Mi kell ehhez? Miért?
- Hivatalos vagy jogi ügyekben segített valaki a költözésnél?
- Hogyan találtad az új házat/lakásodat? Segített valaki, kért valamit cserébe a segítségért (pl. mita)?
- A cuccaidat hogyan pakoltad át? Ki segített?
- Ha kellett felújítást végezni az új lakáson, ki csinálta ezt?
- Volt olyan, aki nem szeretne volna, hogy elköltözz? Ha igen, miért?
- Honnan szerezted a híreket a bontással kapcsolatban? Ki az, aki szerinted megbízható híreket mondott és ki az, aki nem?
- Jól csinálja a város a telefelszámolást szerinted? Lehetne jobban csinálni? Te mit tennél?
- Mit hoz majd neked a jövő szerinted? Kire számíthatsz?
- Mi lesz azokkal, akik Cs-n maradtak? Vannak e köztük olyanok, akikért aggódsz? Miért?

Összekapcsoló társadalmi tőke (linking social capital)

- Mi a helyzet a hivatalos emberekkel, akik megjelentek a bontás miatt Cs-n? Honnan jönnek, kit képviselnek?
- Beszélgettek veled vagy a többiekkel Cs-n a költözés előtt?
- Megbízta bennük? A többiek megbíznak bennük?

- Segítenek a költözés alatt tanácsokkal, hasznos hírekkel vagy bármi mással?
- Találkoztál olyan hivatalos emberekkel a költözés előtt, akikben megbízol/megbízta, segítségére volt, megkedvelte és....
 - Családsegítő
 - Tanár/óvónő/iskolai vagy óvodai dolgozó
 - Rendőr
 - Ügyintéző valami hivatalban
 - IKV-s, önkormányzattól jött
 - Bármi, amit megemlít még...
 - A költözés óta lettek ilyenek?
- Rossz tapasztalatok velük kapcsolatban?

Megkötő társadalmi tőke (bonding social capital)

- Hol élnek a barátaid, családtagjaid?
- A gyerekeid honnan szerzik a barátaikat? Változott-e ez a költözés óta?
- Szoktak-e tőled apróbb (vagy nagyobb) szívességeket kérni? Ha igen, kik?
- Szoktál segíteni másoknak? Ha igen, kinek és hogyan? Változott ez a költözés óta?
- Szokták-e neked viszonzni ezeket? Ti kérték-e segítséget másoktól? Ha igen, miben, hogyan? Változott ez a költözés óta?
- Ha szeretnél egy kicsit szórakozni, kikapcsolódni, elfelejteni a hétköznapi bajokat, hol teszed ezt meg és kinek a társaságában?
- Szoktál-e eljárni szórakozni? Hova? Kikkel? Változott-e ez a költözés óta?
- Szereztél mostanában új barátokat, ismerősöket? Ha igen, honnan?
- Szerinted élnek olyanok, akik nem tudnának boldogulni Cs-n kívül? Ha igen, miért nem tudnának boldogulni?
- Élnek olyanok Cs-n, vagy vannak az elköltözöttek között, akik rendszeresen jutnak olyan előnyökhöz, amiket nem érdemelnek meg? Ha igen, akkor mi lehet ennek az oka?
- Szerinted összetartanak a romák? Mi lehet ennek az oka? Változott ez mostanában? Fontos neked az összetartás? Miért?
- Tudsz olyan családról, akik a bontás után befogadták fedél nélkül maradt családtagjaikat rokonaikat, vagy egyéb módon segítettek?
- Költöztek Cs-ra mostanában újak? Ha igen kik és honnan, hogy fogadták őket az itt élők?

Áthidaló társadalmi tőke (bridging social capital)

- Van-e szerinted különbség romák és magyarok között? Ha igen, mik a legjellemzőbb különbségek? Milyen problémákat okozhatnak szerinted ezek a különbségek (ha egyáltalán okoznak)?

- Vannak-e nem roma barátaid, ismerőseid, akikkel rendszeresen tartod a kapcsolatot? Ha igen, honnan ismered őket? Szoktál nekik valamiben segíteni? Ők szoktak nektek segíteni? Ha igen, miben? Változott ez a költözés óta? Lettek ilyen ismerőseid?
- Ért-e valaha hátrányos megkülönböztetés a lakóhelyed vagy a származásod miatt? Ha igen, hogy élted ezt meg?
- Miért alakulhattak ki szerinted ezek az előítéletek (ha vannak)? Ki a felelős érte? Hogyan változtathatnánk ezeken?
- Az lenne a jobb, ha a gyereke(i)d házastársa roma lenne, vagy az, ha nem? Melyiknek örülnél jobban? Miért?
- Szerinted van-e köze a boldoguláshoz annak, hogy kikkel barátkozunk? Segíthetnek-e a jóbarátok, ismerősök abban, hogy jussunk egyről a kettőre? Ha igen, miben nyilvánul ez meg? Tudnál erre példát mondani?
- Szerinted előfordulhat-e olyan, hogy pont a barátok és a család húzza vissza az embert abban, hogy változtasson az életén? Ha igen, hogyan? Tudnál erre példát mondani?
- Rendszeresen megjelennek a Cs-n emberek az egyetemről, tanodából stb. (köztük én is). Mi a véleményed erről? Miben tudnánk segíteni?
- Hallottál-e a Patrónus Programról? Mi a véleményed erről?

3. Interjúkör intézmények képviselőivel (2020)

Interjúfonál – Linking social capital – gyermekjólét

- Hogyan kerül kapcsolatba a X-i roma közösséggel érintett családokkal?
- Mik a leggyakoribb nehézségek, amivel szembenézett?
- Mi a legtöbb, amit tehet valaki az Ön helyzetében?
- Hol húzza meg a határokat?
- Gondot okoz-e ez a határhúzás? Volt-e, hogy átlépte ezeket? Miért? Mit okozott ez? (pozitív vagy negatív irányba vitte el az eseményeket?)
- Pozitív kontextusban említik. Mi lehet ennek az oka?
- Hogyan alakul ki a bizalom? Mi az ami hátráltathatja a bizalom kialakulását?
- Sikerélmény. Miben nyilvánult ez meg? Egyáltalán mi számít eredménynek? Mivel lehet eredményeket elérni?
- Példa

- Van-e szerepe a személyes kapcsolatnak, bizalomnak? Milyen egy jó kapcsolat? Mi a feladata egy intézmény képviselőjének? Minden áron törekedni kell-e erre? Miért?
- Mi a legfontosabb „kritériuma” a jó személyes kapcsolatnak a családokkal?
- Kudarcélmény. Példa. Kiken múlt? Volt-e szerepe az intézménynek ebben? Hogyan lehetne/lehetett volna elkerülni?
- Van-e különbség szegregált, roma, mélyszegénységben élő családok és középosztálybeli családok között? (képességek, hozzáállás, együttműködés nehézsége stb.)
- Ők megkülönböztetik-e magukat?
- A középosztály (szülők, akár pedagógusok, gyerekek) megkülönböztetik-e őket?
- Az iskolán belül van-e „klikkesedés”? Bizalmatlanság?
- Az eredményeink alapján bizalmatlanok az intézményekkel, egyet ért? Mi lehet ennek az oka?
- Megfelelően működnek az intézmények? Volt olyan, hogy úgy érezte hátráltatja a struktúra?
- Milyen lenne egy megfelelő struktúra?
- Mások, más intézmények működésére rálát-e? Mi a véleménye?
- Van-e valami, amit fontosnak tart még?